3. **Jahresbericht** der Landes-Rabbinerschule in Budapest für das Schuljahr 1884—85. Vorangeht: Leben und Werken des Abulwalîd ibn Ganâh (R. Jona) und die Quellen seiner Schrifterklärung, von Prof. Dr. WILHELM BAECHER. Budapest 1885. 8o.

   (Uit het *Jahresbericht* zullen wij in den *Nieuwsbode* het een en ander mededeelen.)

4. **Midrasch Tanchuma** [,] ein agadischer Commentar zum Pentateuch von Rabbi TANCHUMA ben Rabbi ABBA [,] zum ersten Male nach [9] Handschriften aus den Bibliotheken zu Oxford, Rom, Parma und München herausgegeben. Kritisch bearbeitet, commentirt und mit einer ausführlichen Einleitung versehen von SALOMON BUBER in Lemberg. Wilna, Druck und Verlag v. Wittwe & Gebrüder Romm. 1885. 3 deelen. 8o. — Ook met een Hebreeuwschen en een Russischen titel.

Wij stellen ons voor, deze werken in volgende afleveringen van dit tijdschrift uitvoerig te bespreken.

ISRAELIETISCHE

LETTERBODE.

DRIEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT,

GEWIJD AAN

JOODSCHE WETENSCHAP, GESCHIEDENIS EN LETTEREN,

ONDER REDACTIE

VAN

M. ROEST Mz.

ELFDE JAARGANG.

AMSTERDAM,
Van Es & Joachimsthal.
1885—1886.

INHOUD.

Blz.

AD. NEUBAUER, Nachtrag zu Gedalja ibn Jachja . . . 1.

" " Der Siddur van Schabbetai Sofer aus Przemysl. . . . . 1.

" " Over de dialekten, die in Palestina ten tijde van Christus werden gesproken . . . . 4.

M. ROEST Mz., Het verhaal van een reis door een groot gedeelte van Europa in het eerste vierde der 18e eeuw, door een Israëliet. (*Vervolg en Slot.*) . . . . . 21, 148.

J. D. WIJNKOOP, Essay on the signification of the adverb אז . . . . 41.

AD. NEUBAUER, Zur Frauenliteratur . . . . . . 62, 93.

" " Gedalja ibn Jachja's Commentar zu פרקי אבות . . . . 68.

Auszug aus einem Schreiben des Herrn Prof. D. KAUFMANN 70.

AD. NEUBAUER, Joseph ben Elieser ha-Sefardi . . . . 72.

L. PH. PRINS, Een paar opmerkingen . . . . 81.

Zwei Empfehlungsbriefe der Londoner Gemeinden für Kennicot und Bruns . . . . 82.

A. NEUBAUER, הושענות, Sizilischer Ritus. . . . . . 86.

Is. REGGIO, Sonet auf Mendelssohn. . . . . 93.

M. GRÜNWALD, zur Etymologie des Wortes אשכול. . . 148.

" " Asarja ben Mose de Rossi . . . . . . 151.

A. NEUBAUER, kurze Notizen über Handschriften . . . 157.

" " Notizen aus Einbänden und gedruckten Büchern . . . . 166.

" " Varianten und Zusätze zu Jellinek's קונטרים ווירמייזא . . . . 171.

" " Märtyrer-Liste aus MS. Oxford Opp. add. quo. 185 . . . . 173.

Boekaankondiging . . . . 175.

Nachtrag zu Gedalja ibn Jachja

(*Letterbode*, X, S. 139 ff.)

von Ad. Neubauer.

Gedalja's Commentar zu אבות findet sich in der Bibliothek des Herrn Baron von Günzburg, n⁰. 273,5. — Sein ס' המשכיל (vergl. Benjacob אוצר הספרים, a. v. שלשלת הקבלה, findet sich im British Museum, London, n⁰. Add. 27001. Anfang אני גדליה בן לגאון דון יוסף בן לגאון דון דוד ן' יחיא ז"ל המחבר. בחרתי שזה הקונטרים יקרא שמו בישראל ספר המשכיל לפי שהמשכיל שישכיל בו ישכיל היצר הרע וכל המקטרגים ויסתכל בג' דברים שהם הבריחה מהמדות רעות והקריבה אל הטובות וההשגחה על מדרגיהם וימצא חן ושכל טוב שהוא מראה טוב ויהיה משכיל לדיק מבית ומשגיח בו וישכל את עלת אחי התפלות וכל הוללים ושכלות ויהיה בכל דרכיו משכיל ומצליח. Es folgt dann ein Gedicht, meist aus פסוקים zusammengesetzt, mit dem Acrostichon גדליה ן' יחיא יזייאא.

Der Siddur von Schabbetai Sofer aus Przemysl,

mitgetheilt von Ad. Neubauer.

Die Hschr. n⁰. 42 im Londoner Beth hammidrasch enthält den Siddur mit Commentar dieses polnischen Grammatiker, geschrieben von ihm im Jahre 5374 = 1614. Wie es scheint, war dieses Exemplar zum Drucke bestimmt, denn man findet zum Anfange הסכמות, von R. Falk (Falek), Author des סמ"ע; von R. Joel, Author des בית חדש; von R. Nata, Author des מגלה עמוקות (dieser erwähnt, dass nur der Text mit Glossen des Schabbetai gedruckt sind, aber nicht der Commentar, wahrscheinlich in der ersten Lubliner Ausgabe, wie man weiter sehen

wird); von R. Samuel Edels, Author des מהרש״א; von R. Je- sajah, Author des של״ה; noch von Andern, datirt 5377 = 1617; und von R. David Oppenheimer, datirt 5453 = 1693. Meir Kahana schreibt, dass zwischen 5377 und 5453 dieser nicht gedruckt wurde (die Dyhernfurter Ausgabe von 1690 ist ohne Commentar. Vergl. Steinschneider, Catal. Bodl., p. 334). Seine erste Anlage zum Siddur scheinen die Blätter und Glossen zu sein, die sich im Oxforder Exemplare des Siddurs, Lublin 1572 (vergl. Steinschneider, op cit., p. 310), finden. Aus folgender Ueberschrift (fol. 2b, leider beschädigt) ...בשנת שמ״ט בהיות הדבר ב״א מסתבב בארץ פולין ...כל עדת ישראל תולעת יעקב אשר כתב בפיהם לומר סדר פיטום הקטרת המסודר מקדמונים, scheint das erste Schriftstück unseres Schabbetai aus dem Jahre 1589 zu sein. Im Jahre 1591 schrieb er ein Gedicht zum Lobe des מטה משה (Steinschneider, op. cit., p. 2243). Im Jahre 1601 schrieb er folgendes (Lubliner Siddur, fol. 2a; beschädigt):

שמעו מוסר. אל תפרעו ם תשמעו
בל תטול ם פר אין משכון. אז שום ספר לא תגרעו
תהיו נזה ריס בערבות אז חוב חנם. לא תפרעו
ישמור אלה. הוא בטוח. נזקם אליו. לא יגיעו

בהיות בעבור שלא נזהרתי בשני הדברים הנזכרים באתי הרבה פעמים לידי הפסד גדול לכן הנה נשבעתי בנקיטת חפץ ואקיימה שלא אשאל שום ספר לחוץ לביתי בלתי משכון. ושלא אהיה ערב בעד שום אדם בעולם הן בעד ממון הן בעד סחורה ולא שום ערבות בעולם מכל מה שהפה יוכל לדבר והלב לחשוב. וכדי שלא אשכח את שבועת זאת כתבתיה לי לזכרון להיותה נגדי תמיד נאם שבתי בן לא״א יצחק זלה״ה הכותב היום יום ד׳ י״ב יום לחדש אדר ראשון שס״א לפ״ק להיותי נזהר כל ימי חיי

Die Vorrede **שבתי וראיתי** (Steinschneider l. c.) ist datirt 1610 יום ה׳ כ״ג יום לחדש כסלו שנת יב״א משי״ח לפ״ק, und die Vorrede zum Capitel, überschrieben הערה לחזנים ולזמניהם (Hschr. Beth hamm.) hat das datum יום א׳ ד׳ כסלו פרשת ויפגע במקום וילן. אין פגיעה אלא תפלה לפרט קטן אשרי כל רואיו יאמרו **הסדור מוגה מאד.**

Fol. 32b (Hschr. B. hamm.) liest man: שבתי אני להשלים את אשר ייעדתי בהקדמה הכללית סוף פ׳ ז׳ להעתיק כאן את השאלה אשר שאלתי דרך תימה מן הגאון מוסרר מאיר במהרר׳ גדליה כשהיה ר״מ ואב״ד בק״ק לבוב והשיב לי מה שהשיב וכתבתי לו שנית סתירת תשובתו בראיות ברורות ואחרי מות הגאון נדפסה תשובתו שהשיב לי בכלל שאר תשובותיו ושאלתי וסתירתי לא נדפסה ויראתי פן יכשלו רבים בתשובתו ע״כ כתבתי הנה מה שהחסרו, datirt א׳ ניסן בשנה המעוברת ב ב ו א מ ש י ח לפ״ק, also 1609 (in der Ausgabe בבא. daher Steinschneider l. c. 1603) 1612 ist Schabbetai mit dem Buche שלשה ספרים (Krakau 8^{0}.) beschäftigt. — 1616 schreibt er eine Note über זכרנו לחיים (Lubliner Siddur, Ende des ms.), überschrieben ועתה בין כסא לעשור ש ל ו ם לפ״ק קרא אחד מן החברים את הקונטרים הזה.... — 1622, als seine Bemerkungen zum מהלך gedruckt werden, ist er noch am Leben. Das ist, glaube ich, alles was über Schabbetai bekannt ist.

Hinter den Gedichten und den beiden Vorreden (הקדמה כללית... פרטית) in der Hschr. des B. hamm. lesen wir folgende bibliographische Stelle: ואחר שהגעתי עד הלום. בעזרת י״י המברך את עמו בשלום. אמרתי למלאות את הדברים. אשר בתחלת ההקדמה נזכרים. להודיע מקום מוצא שנויי הנוסחאות אשר בסידורי תהיינה נמצאות. כי שם דבר לא מלבי אחדש. ולא אכתוב דבר כי אם אשר אמצא בספרי הקודש. והם הספרים המדברים בענייני התפלות. להודות ולהלל ליושב תהלות והם: הגמרא. ורשי. ותוספות. ופרקי רבי אליעזר. והרמבם. והרוקח. וספר המנהיג. והראש. וספר מנורת המאור. וספר אדם וחוה. וטור א״ח עם הגהות של מהרר אברהם מפראג ועם בית יוסף. והשלחן ערוך. והאגדה. וספר חסידים. וספר תניא. וספר כל בו. והאבודרהם. והאגור. וספר צדה לדרך. ותשובות ר׳ וייל. והמהריל והמנהגים. ומעייני הישועה. ומאמר השכל. ולב אבות. ונחלת אבות ומילי דאבות. וחסדי אבות. ופרקי משה. ומדרש שמואל. גם מספרי האחרונים. כגון ספר אות אמת. ותשובות מהרשל. וספר לבוש מלכות וספר מטה משה. וספר עמק ברכה. וספר חכמת משה. וספר לחם רב. והרבה כאלה: גם בקשתי ומצאתי הרבה דקדוקי תפלות בספר הזוהר. ובתקוני זוהר. ובספר הרקנטי. ובספרי בעל הפרדס. וספר כנפי יונה.

[illegible]

וספר תולעת יעקב. וספר סדר היום. וספר הכוונות להאר״י ז״ל וכיוצא בהם: גם בקשתי ומצאתי את שאהבה נפשי הרבה מחזורים וסדורים ישנים כתובים בקלף. גם אנה אלהים לידי את הסדור כתוב בקלף אשר רוב פירושו מיוחס לר׳ יהודה החסיד. ומתוך אותו הסדור הועתק רוב הפירוש הנדפס בסדורים באות אות חוץ מה שהעתיק מסדורי של מהרר׳ הירץ ומהאבודרהם ומפי׳ הרד״ק בפסוקים. גם את זה עשה האלהים והמציא לידי את הסדור שכתב לעצמו הגאון מהרש״ל. וכבר היה אותו הסדור בירושלים תוב״ב ביד הגאון מהרר׳ ויטל זצ״ל כי הוא היה חתנו של מהרש״ל ז״ל ועתה הובא אותו הסדור לידי ומצאתי בו דקדוקים וחדושים מאשר מצא הגאון זצ״ל בסדורים ישנים שהביא בדבריו כגון סדורו של רש״י. ורמ״ח. ורא״ק. ורי׳ ברוכא. ור׳ אביגדור קרא. והרבה כאלה הגאונים שהביא הגאון מה שמצא בסדורים שלהם. ולפעמים כתב שתם ספרים מדוייקים אכתוב את כל אחד בשמו במקומו א״ה. ובבואי לק״ק פראג להדפיס הסדור מצאתי בב״ה של הנגיד כה׳ מרדכי מייזל סדור ישן נושן כתוב בקלף ובו הרבה חדושים אזכרם במקומם א״ה. וגם עיינתי ומצאתי הרבה דקדוקים בספרי הראב״ע. ובספר הזכרון של ר׳ יוסף קמחי. והמכלול להרד״ק. והמתורגמן. והתשבי. ואחרון חביב המקובל האלהי הגאון החסיד מהר״ר מנחם עזרי׳ הנקרא עמנואל בתשובותיו ובכתבים שכתב אלי. ובסדורי ספרד ובסדור מהר״ר הירץ, ובסדור שהגיה מהרר אברהם מפראג ונדפס שם שנת רע״ו כולם הם לאחדים בידי לברר מהם הנוסח האמת.

Es wird vielleicht für Bibliographen interessant sein, folgender gedruckter Titel, der sich in dieser Hschr. auf einem losen Blatte findet, zu besitzen. תפלות מכל השנה ועם סדר ההגדה ופרקי אבות והושענות ומעריבים ושיר היחוד מוגה מאד עם תוספת הרבה חדושים ודינים ומנהגים ומתגים לא נדפסו בסדורים אחרים הגיהו המדקדק הגדול האלוף מהררי׳ שבתי סופר מפרעמסלא ונוסף שמתוקן כל הטעיו על פי לוח הטעו׳ מן הראשוני׳ ונוסף על זה הובא לידינו כתיבת ידי המדקד׳ אשר בעצמו הגיהו מחדש גם לקחנו אנשים חשובים אשר יש להם יד ושם בחכמת הדקדוק לתקן כל הטעיות אשר נפלו בחדשים וגם ישנים והרואים את שניהם יבחרו הטוב בעיניהם נדפס פה ק״ק לובלין תחת ממשלת אדונינו המלך זיגמונד השלישי יר״ה על ידי בני בר אברהם קלונימוס יפה זצ״ל בשנת בי יבא **שילה** לפ״ק.

Auf der anderen Seite:
בהיות שהמדקדק הגדול האלוף מהררי׳ שבתי פקח עיני עברים אשר היו ממשמשים באפילה כעורים בדקדוק. קריאת דברי התפלה בדגשות ורפיון נח ונע טעו ונבוכו. בין ימין ושמאל לא ידעו ולא יבינו בחשיכה יתהלכו. וכן קם האלוף הנ״ל. והגיה סדורי הברכות והתפלות. הן בנקודות הן בנוסח המלות לכבוד האל נורא עלילות. להללו בכל מיני תהילות. הגיהו מסדור ישן נושן. מתוקן המקובל שהיה נמצא ביד הגאון הגדול מוהרר שלמה לוריא ז״ל שאותו הסידור היה מוגה ומתוקן ע״פ הרבה ספרי המדקדקים ונוסחאות מגדולי הקדמונים ועוד הוסיף נופך משלו כבוד אומר כולו ולעזרת ה׳ יצאו הגבורים המה גאוני עולם אשר החזיקו יד האלוף הנ״ל כאשר נדפס בק״ק פראג כדי לזכות בהם את הרבים עד אשר נמכרו כולם ולא נמצא א׳ בעיר ושנים במשפחה שיהיה תחת ידם זה הסדור בכל אזרנו כגבר חלצינו להביאו לבית הדפוס מוגה מסידור האלוף הנ״ל ומתוקן מכל טעיות ע״י המדקדק הגדול אשר בעצמו הגיה מחדש ויהי נועם ...

Es folgen dann noch einige Sätze (jüdisch-deutsch) um den Druck zu loben.

Ob der ganze Siddur gedruckt wurde, ist mir nicht bekannt; aus obigen הסכמות (S. 1,2) scheint dies nicht hervorzugehen; in späteren Ausgaben wird die ältere nicht erwähnt. Schabbetai scheint aber noch am Leben gewesen zu sein im Jahre 1628, da er ohne ז״ל zweimal auf diesem Blatte genannt wird. Sein Commentar ist noch immer der Mühe werth herauszugeben, wie man das aus dem Specimen zur הגדה (abgedruckt in der Ausgabe הגדה של פסח mit englischer Uebersetzung, von Rev. B. Spiers, דיין in London und L. Grojewsky, London 4⁰. 1875) beurtheilen kann. Seine Noten zu David Kamchi finden sich nach Roest (Rosenthal's Catal., p. 1177) in dieser Sammlung als Autograph.

Over de dialecten, die in Palestina ten tijde van Christus werden gesproken.

Naar het Engelsch van Dr. Ad. NEUBAUER [1]).

Men heeft altijd aangenomen, dat de taal der Joden in Palestina na hun terugkeer uit de Babylonische gevangenschap, tot aan de verovering van Palestina door de Arabieren, was voor een deel het nieuw-Hebreeuwsch (zooals het wordt aangetroffen in de Misjna, in de Hebreeuwsche stukken van den Talmoed en in de Midrasjiem), voor een deel een Arameesch dialect, vermengd met Hebreeuwsche woorden en vormen. Werden deze twee dialecten gelijktijdig gesproken door alle klassen en in alle gewesten van Palestina, of heeft het eene dialect de baan geruimd voor 't andere, en, zoo ja, in welk tijdperk? Wij zullen trachten in deze verhandeling een antwoord op deze vragen te geven. Doch alvorens tot ons onderzoek over te gaan met behulp van de weinige documenten, die ons ter beschikking staan, moeten wij de meeningen in herinnering brengen, die gedurende de laatste honderd jaren te berde zijn gebracht over de taal, die door Jezus en zijn onmiddellijke leerlingen gesproken werd.

Isaac Voss [2]) was de eerste, die beweerde, dat het ongerijmd was te onderstellen, dat Judea alleen zou hebben kunnen ontsnappen aan het lot der landen, door de wapenen van Alexander den Groote veroverd, en het zijn eigen taal zou behouden hebben in plaats van die des veroveraars aan te nemen, en hij kwam diensvolgens tot het besluit, dat het Grieksch de éénige taal was, die sedert Alexander in Palestina gesproken werd.

1) *Studia Biblica* (Oxford 1885), N°. III, p. 39 seqq.

2) *De oracul. Sibyll.*, p. 290; *Resp. ad iterata P. Simon object.*, p. 375; *Resp. ad obj. theol. Leyd.*

Voss werd op den voet gevolgd door Diodati [3]), die tracht te bewijzen, dat de moedertaal der Joden, ten tijde van Jezus het Grieksch was, bekend onder den naam van de Helleensche taal. Bernard de Rossi [4]) heeft aan de weerlegging van Diodati een bijzondere monografie gewijd, waarin hij betoogt, dat de taal der Joden ten tijde van Jezus en door dezen zelven en de apostelen gesproken, geen andere was dan het vermengde dialect, door De Rossi Syro-Chaldeeuwsch genoemd; volgens hem was de Helleensche taal in Palestina niet in zwang. De Rossi's verhandeling werd in het Duitsch vertaald, met aanteekeningen, door Pfannkuche [5]), die zijn conclusiën ten volle omhelsde. De onmogelijkheid van het denkbeeld, dat Grieksch de éénige taal der Joden ten tijde van J. was, werd natuurlijk eerlang erkend, en door prof. Paulus te Jena werd een compromis voorgesteld [6]). Hij nam aan, dat de algemeen gesproken taal der Joden ten tijde van J. inderdaad een Arameesch dialect was, maar het Grieksch was tegelijker tijd zoo gemeenzaam in Palestina, en meer in het bijzonder in Galilea en Jeruzalem, dat J. en zijn leerlingen er geen zwarigheid in vonden, om het in hun openbare redevoeringen te bezigen, wanneer het hun paste. De argumenten van prof. Paulus, die ik niet in hun geheel kan me-

3) *Dominici Diodati J. C. Neapolitano de Christo graece loquente exercitatio*, Neap., 1767.

4) *Della lingua propria di Cristo e degli Ebrei nazionali della Palestina da' tempi de' Maccabei*, Parma, 1772.

5) *Ueber die palästinische Landessprache in dem Zeitalter Christi und der Apostel, ein Versuch, zum Theil nach de Rossi entworfen*, von Heinrich Friederich Pfannkuche (in Th. VIII van Eichhorns *Allgemeine Bibliothek der biblischen Litteratur*, S. 365—480). De Engelsche vertaling, door John Brown, in Clarks *Biblical Cabinet*, 1832, vol. II, p. 1—90.

6) *Verosimilia de Judaeis Palaestinensibus, Jesu atque etiam Apostolis non Aramaea dialecto sola, sed Graeca quoque Aramaizante locutis.* Particula prima et altera, Jenae, 1803. Deze twee verhandelingen zijn zeer zeldzaam geworden. 't Is mij niet gelukt ze te zien. Haar inhoud is ons door De Sacy's verhandeling bekend geworden.

dedeelen, doch waarvan wij sommige later zullen vermelden, werden zonder groote moeite door Silvestre de Sacy weerlegd [7]. De twee verhandelingen van prof. Paulus en de aanmerkingen van Hug [8]) over de Grieksche taal in Palestina, heeft dr. Roberts [9]) verwerkt in één deel, waarvan het eerste stuk tot titel heeft „On the language employed by our Lord and his disciples" (over de taal, door onzen Heer en zijn leerlingen gebezigd). De conclusie van dr. Roberts, die door dr. Böhl [10]) wordt saamgevat in de volgende woorden: „Chr. sprak grootendeels in 't Grieksch, en maar nu en dan in 't Arameesch", verschilt maar weinig van die van Paulus. Het kon ons te ver voeren, indien wij de gevoelens mededeelden van de verschillende schrijvers van „Inleidingen" tot de studie van het N. Testament, en waarin natuurlijk ons onderwerp besproken wordt; wij kunnen slechts de aandacht vestigen op bijzondere monografiën en opstellen. Uit den laatsten tijd mogen vermeld worden de verhandelingen betreffende de taal van J. door Renan [11]), dr. E. Böhl [12]) en prof. Franz Delitzsch [13]); allen scharen zij zich

7) S. de S. (Silvestre de Sacy), *Littérature orientale*, in Sect. I, p. 125—147 van *Magasin encyclopédique*, etc., rédigé par A. L. Millin, Paris, 1805.

8) *Einleitung in den Schriften des neuen Testaments*, von Joh. Leonhard Hug, 3te Aufl., Th. 2, S. 44 ff.

9) *Discussions on the Gospels, in two parts*. Part I. (zie hierboven in den tekst). Part II. *On the original language of St. Matthew's Gospel, and on the origin and authenticity of the Gospels*. By Alexander Roberts, 2d ed., 1864.

10) *Forschungen nach einer Volksbibel zur Zeit Jesu und deren Zusammenhang mit der Septuaginta-Uebersetzung*, von Eduard Böhl, Wien, 1873, S. 3.

11) *Histoire générale et système comparé des Langues sémitiques, première partie, Histoire générale des Langues sémitiques*, 3e éd., Paris 1863, p. 224 seqq.

12) Zie noot 10.

13) *Saat auf Hoffnung*, Jahrg. XI, Heft 4, S. 195 ff., von F. D. (Franz Delitzsch) en in *The Hebrew New Testament of the British and Foreign Bible Society. A contribution to Hebrew philology*, by Prof. Franz Delitzsch, Leipzig, 1883, pp. 30 en 31.

aan de zijde van De Rossi en De Sacy en houden staande, dat de taal der Joden in Palestina een soort van Hebreeuwsch was.

Indien men kon aannemen, dat de Joden gedurende de Babylonische gevangenschap de *Jehoediet*-taal (zooals Jesaja [14]) haar noemt, in tegenstelling van het *Aramiet* der Assyriërs) langzamerhand vergeten of haar opzettelijk voor het Babylonisch-Arameesch dialect opgegeven hebben [15]), dan kon de vraag betreffende de taal, door hen ten tijde van Hillel en J. in Palestina gesproken, gemakkelijk opgelost worden: het zou natuurlijk een dialect zijn, nabijkomende aan dat van de *Targoemiem*. Doch hiertegen rijzen eenige bedenkingen. In de eerste plaats, is het nauwelijks aan te nemen, dat de korte duur van de Babylonische ballingschap voldoende zou geweest zijn om een natie geheel haar taal te doen verwisselen, zelfs wanneer de beide talen tot denzelfden taalstam behooren, zooals toch buiten kijf het geval is met het Hebreeuwsch en het Arameesch. Hadden de Joden niet hun eigen dialect mede naar Palestina teruggebracht, en spraken zij Arameesch in plaats van *Jehoediet*, dan ware er voor Nehemia geen aanleiding geweest te zeggen [16]): „En hare kinderen spraken half in de taal van Asjdod en konden geen Jehoediet spreken, maar overeenkomstig de taal van elk volk." Ten anderen is de taal, waarin de profeten der ballingschap, zoowel als Ezra en Nehemia, tot de Joden spreken, nog goed Hebr. en in sommige opzichten zelfs klassiek Hebreeuwsch. Het grootste deel van degenen, die naar Jeruzalem zijn teruggekeerd, moet derhalve Hebreeuwsch gesproken hebben, zeer waarschijnlijk min of meer vermengd met Arameesche woorden, doch in grammatisch opzicht niet zoo vervormd, dat men het Arameesch kon noemen. 't Is daarom te betwijfelen, of de woorden „En zij

14) Jesaja XXXVI.11; 2 Kon. XVIII.26.

15) Zie *Biblisches Realwörterbuch* etc., ausgearbeitet von Dr. Georg Benedict Winer, artikel *Sprache* (3e uitgave, 1848, Bd. II, S. 499).

16) Nehemia XIII.24.

lazen in het boek in de leer van God duidelijk, en gaven den zin, zoodat zij het gelezene verstonden" [17]) toepasselijk zijn, zooals in den Talmoed [18]) wordt beweerd, op het begin van een Targoem. Gelijk in menig ander voorbeeld, hadden de rabbijnen, door het aldus te verklaren, hun eigen tijd op het oog, toen het lezen van den Targoem een algemeen gebruik was (de eerste eeuw vóór de gew. jaart. of iets later [19]). „Den zin der wet geven" [20]) mag en moet waarschijnlijk beteekenen: „een exegetische verklaring geven", hetgeen te allen tijde voor het volk in 't algemeen noodzakelijk was. Het Hebreeuwsch van het boek Esther, dat buiten kijf na de gevangenschap geschreven werd, zeer waarschijnlijk om algemeen gelezen te worden, en niet alleen voor weinige geletterden, vertegenwoordigt de taal, gesproken door de naar Jeruzalem teruggekeerde Joden. Dezelfde taal (hoewel gewis verminkt) vinden wij mede in de boeken der Kronijken. 't Is mogelijk, dat een gering getal der tien stammen, dat zich bij de bannelingen op hun terugkeer naar Palestina aangesloten had en veel langer met Arameesch sprekende volken vereenigd was geweest, de Hebreeuwsche taal vergeten had, indien het die ooit gesproken heeft. De Efraïmitische Joden, die buiten kijf een groot deel der Samaritanen hebben gevormd, kenden maar weinig Hebreeuwsch toen de bannelingen naar Palestina zijn teruggekeerd [21]). Doch voor deze Arameesch sprekende minderheid zullen wel Ezra en Nehemia geen Targoem gemaakt hebben in

17) Aldaar, VIII. 8.

18) Zie de plaatsen in *Targum Onkelos*, herausgegeben und erläutert von Dr. A. Berliner, Berlin 1844, Th. II, S. 74.

19) Zie aldaar, S. 89 en *Die gottesdienstliche Vorträge der Juden, historisch entwickelt*, von L. Zunz, Berlin 1832, S. 8.

20) Nehemia VIII. 8.

21) Zie *Biblisches Realwörterbuch* (geciteerd op bl. 9, noot 15), artikel *Samaritaner*, en *Fragments of the Samaritan Targum, by J. W. Nutt*, London, 1878.

den drukken tijd van het herstel der Mozaïsche instellingen onder de nieuw-aangekomenen. Bij gevolg moeten wij tot het besluit komen, dat ten tijde van Ezra en Nehemia het Hebreeuwsch nog algemeen in Judea, en vooral in Jeruzalem gesproken werd.

Hoewel een groote klove bestaat tusschen het Oude Testament (met uitzondering van Esther, de Kronijken en den Prediker) [22]) en de Misjna (wij bedoelen de vroegste gedeelten [23]) der Misjna, dagteekenende van de tweede eeuw vóór de gew. jaart.), als belangrijke documenten in de taal door de Joden gesproken (niet van de apocryfe boeken, die in de oorspronkelijke taal bestaan), mogen wij toch, volgens de beste critici, verzekeren, dat het boek van Sirach oorspronkelijk in het Hebr. was geschreven [24]. Wel is waar citeert de Talmud spreuken uit dit in 't Hebr en in het Arameesch [25]), doch het is buiten eenigen twijfel, dat de laatst bedoelde citaten vertalingen zijn uit 't Hebr., in een lateren tijd vervaardigd, toen het Arameesch de taal der meerderheid was geworden. Hetzelfde was het geval met het boek Tobias, waarvan een Arameesche vertaling onlangs werd

22) Dat de Prediker een geschrift is uit den tijd van den tweeden tempel is nu algemeen aangenomen, b.v. door prof. Delitzsch en den Deken Plumptre.

23) Zoodanig is het vroegste gedeelte van het traktaat *Abot* (zie Dr. Ch. Taylors uitgave, Cambridge, 1877); een gedeelte van het traktaat *Joma* (zie J. Derenbourg, *Essai de Restitution de l'ancienne rédaction de Masséchet Kippourim, Revue des Études juives*, t. VI, p. 41 seqq.); en menig ander gedeelte (zie de voortreffelijke verhandeling van dr. D. Hoffmann, onder den titel: *Die erste Mischna und die Controversen der Tannaïm*, Berlin 1882; *Jahres-Bericht des Rabbiner-Seminar zu Berlin pro* 5642, 1881—82).

24) Zie *Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche* etc., herausg. von Dr. J. J. Herzog und Dr. G. L. Plitt, Leipzig 1844, S. 67—84.

25) *The Book of Tobit, a Chaldee text* etc., ed. by A. Neubauer, Oxford, 1878.

uitgegeven naar een éénig handschrift in de Bodleiaansche bibliotheek [26]). Uit de boeken der Makkabeën vinden wij geen citaat in de Talmoedische literatuur. De titel „Rol der Hasmoneën", door een rabbijn der 10de eeuw [27]) daaraan gegeven, zal betrekking hebben op een oorspronkelijken Hebreeuwschen of Arameeschen tekst. Inderdaad is „Rollen der vastendagen" de titel van een in het Arameesch geschreven traktaat [28]). Origenes [29]) geeft een anderen titel aan het oorspronkelijke boek der Makkabeën, namelijk Σαρβὴθ Σαρβανὲ ἔλ, over welks beteekenis de critici het niet eens zijn. Sommigen beschouwen het als Arameesch, met de beteekenis van òf de weerspannigheid der van God weerspannigen [29]) òf „genealogie" of „geschiedenis" van den prins der kinderen van God [30]); anderen verklaren het uit het Hebreeuwsch: „Boek van het geslacht van den vorst der zonen van God" [31]). Hoe het hiermede ook zij, al ware de titel inderdaad Arameesch, dan zou dit nog niet bewijzen, dat het boek zelve oorspronkelijk in deze taal geschreven was. Het Arameesch kon, evenals zulks bij Sirach het geval is, een latere vertaling uit het Hebreeuwsch zijn. De weinige woorden op de munten der Hasmoneën zijn Hebreeuwsch [32]). Wij lezen

---

26) מגלת בית חשמונאי. Zie הלכות גדולות (מ׳ סופרים) door Simeon uit קייארא (Kajjar ?), uitg. Venetie, 1548, fol. 141*d*.

27) מגלת תענית. Zie *Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine d'aprèz les Thalmuds*, etc., par J. Derenbourg, partie I, p. 439 seqq.; *Geschichte der Juden*, von H. Graetz, Bd. XIII (3. Ausg.), S. 597 folgg.

28) Zie Eusebius. *Hist. eccl.* VI. 25.

29) סרבת סרבני אל. A. Geiger, *Urschrift*, etc., Breslau, 1857, S. 205.

30) שרבת. Jahn en Grimm (zie Curtiss, *The name Machabee*, Leipzig, 1876, p. 30).

31) ספר בית שר בני אל. Zie J. Derenbourg, a. w. p. 450 seqq.

32) Zie *Coins of the Jews*, by Frederic W. Madden (vol. II van *The International Numismata Orientalia*, London, 1881).

daarop לגאולת ירושלם, „verlossing van Jeruzalem", en niet לפורקנא די of לגאולתא, maar er komen woorden op voor, die niet bijbelsch zijn, zooals חרות „vrijheid". Ware de gesproken taal destijds een Arameesche geweest, en niet het nieuw-Hebreeuwsch, dan zouden, onzes erachtens, de Makkabeesche vorsten op hun munten òf zuiver bijbelsche òf Arameesche woorden geslagen hebben. Daar zij noch de eene noch de andere taal gebezigd hebben, mogen wij het als zeker beschouwen, dat de volkstaal, althans in Jeruzalem, en misschien ook in Judea, het nieuw-Hebreeuwsch was. Dit gevoelen wordt bevestigd door de taal, waarin de ethische spreuken, die, naar ik geloof, als een volkslectuur mogen beschouwd worden, geschreven zijn [33]). In de verzameling, bekend onder den naam *Pirkê Abot* [34]), waarin elke spreuk wordt vermeld met den naam van haar schrijver, vinden wij, dat van de vroegste, die van de mannen der groote synagoge, tot die verbonden met den naam van Hillel, alle geschreven zijn in nieuw-Hebreeuwsch, met een trapsgewijze vermeerdering van nieuwe woorden. Alleen van Hillel vinden wij spreuken èn in het Hebreeuwsch èn in het Arameesch.

Evenzoo zijn de haggadisch-homiletische literatuur over den Pentateuch en de profetische lessen, voorkomende in de *Mechilta* [35]),

---

33) Toen Mozes wonderen voor Farao zou doen, zeide deze, volgens den Talmoed tot hem: »wilt gij stroo brengen naar Afraim, potten naar Kefar Chananja [nu Kefar Anan], wol naar Damascus, toovenaars naar Egypte." תבן אתה מכנים לעפריים קדירות לכפר חנניה גווין בדמשק חרשין במצרים (*Midrasj Beresjiet rabba*, kap. 86; *Babyl. Talmoed*, *Menachot*, fol. 85*a*. Zie Dukes, *Rabbin. Blumenlese*, N⁰. 650; Moïse Schul, *Sentences et Proverbes du Talmud et du Midrasch*, Paris, 1878. N⁰. 322.

34) פרקי אבות, *Sayings by the Jewish Fathers*, etc., by Charles Taylor, Cambridge, 1877.

35) *Mechilta* (מכילתא) *de R. Ismael*, herausgegeben mit Noten, Erklärungen, Indices und einer ausführlichen Einleitung versehen von dr. Friedmann, Wien 1870. Dat boek bevat uitleggingen op Exodus.

de *Pesikta* van de Haftarot [36]) en de *Sifré* [37]) schier doorgaans in nieuw-Hebreeuwsch. Homiletische uitleggingen nochtans zijn gewoonlijk bestemd voor het volk in 't algemeen, en niet voor de geletterden. De casuïstische beslissingen, neergelegd in de Misjna (waarvan het grootste deel van 200—5 vóór de gew. jaart. was geschreven [38])), de *Tosifta* [39]) en de *Sifra* [40]) zijn mede geschreven (met uitzondering van een gering getal passages) in nieuw-Hebreeuwsch [41]). En zeker zijn deze niet alle geschreven voor de scholen. De voorschriften betreffende sabbat- en feestceremoniën [42]) en van de gebeden [43]) dienden tot een gids

---

36) De *Pesikta* (פסיקתא afdeelingen?) schijnt in de eerste plaats saamgesteld te zijn voor de lezingen uit de Profeten (Haftarot), die op bepaalde sabbatdagen vóór en na 9 Ab gelezen werden. Deze redactie bestaat nog in het handschrift der Bodleiaansche bibliotheek, Opp. Add. N⁰. 97 (onze catalogus N⁰. 152). Een andere, uitvoeriger redactie, toegeschreven aan R. Kahana, is naar de bekende handschriften uitgegeven door S. Buber, Lyck 1868. Een derde redactie, getiteld פסיקתא רבתי, „de groote Pesikta" is kritisch uitgegeven door M. Friedmann, Wien 1880. De voorredenen van deze beide Pesikta's zijn zeer leerzaam. Wij kunnen hier in geen discussie treden over de onderlinge verhouding dezer drie redactiën. Vergelijk mede het voortreffelijke hoofdstuk over dit onderwerp door L. Zunz, in zijn werk *Die gottesdienstliche Vorträge der Judem historisch entwickelt*, Berlin, 1832, S. 266 ff. en 239 ff.

37) De *Sifré* (ספרי) bevat, evenals de Mechilta, uitleggingen op Numeri en Deuteronomium. De laatste en beste uitgave door M. Friedmann, Wien 1864.

38) Zie hiervoor bl. 10, noot 17.

39) תוספתא. Letterlijk, toevoegselen op de Misjna of een vermeerderde Misjna. Zie de uitgave van dr. Zuckermandel, 1877—82.

40) ספרא. Dit boek, ook תורת כהנים genoemd, bevat uitleggingen op Leviticus. De beste uitgave is die door H. Weiss, Wien 1862.

41) Zie Z. Frankel, *Hodogetica in Mishnam*, etc. (in het Hebreeuwsch geschreven), Lipsiae 1859, p. 304 seqq.

42) Opgenomen in het deel der Misjna, dat *Moëd* heet.

43) Voornamelijk voorkomende in het traktaat *Berachot*.

voor het geheele volk; en zelfs de tempel-ceremoniën [44]), alleen aan de priesters voorgeschreven, moesten ook voor de ongeleerde priesters [45]) dienen, die ongetwijfeld het nieuw-Hebr. verstonden, als zijnde hun gebruikelijke taal. De discussiën tusschen de Sadduceën en de Farizeën, die, naar wij gelooven, woordelijk in de Misjna zijn medegedeeld, werden mede in nieuw-Hebreeuwsch gevoerd [46]). De getuigen ter bepaling van de nieuwe maan werden door het synhedrin in het nieuw-Hebr. ondervraagd [47]). De raad, door koning Jannaeus aan koningin Salome gegeven, om vrede te maken met de Farizeën, is in 't Hebreeuwsch [48]). Het discussieerende onderhoud in de scholen geschiedde in nieuw-Hebreeuwsch [49]). Volksgezangen in den tempel en daarbuiten worden in hetzelfde dialect aange-

---

44) Voorkomende in het traktaat *Joma*.

45) כהן עם הארץ. Men onderstelt juist (*Misjna*, Joma, I. 6), dat de hoogepriester een ongeleerd man kan zijn.

46) *Jedajim*, IV. 4—8.

47) *Misjna* (uitgave Lowe), Menachot, X.5 : השמש אומרים הין כא השמש... אקצור והם אומרים לו קצור אקצור... ; *Rosj ha-Sjana*, II.9 : הכוה ראית או הכוה... ראינוהו בזמנו ובליל עבורו

48) *Babyl. Talmoed*, Sota, fol. 22*b* : אל תתיראו מן הפרושים ולא ממי שאינם פרושים אלא מן הצבועים שדומים לפרושים שמעשיהן מעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס.

49) In den Jeruzal. Talmoed (*Pesachim*, VI.1, fol. 32*a*) wordt medegedeeld, dat de ouden van de familie Betera (destijds presidenten van het Synhedrin; zie Graetz, *Geschichte der Juden*, Bd. III. S. 714) vergeten hadden het voorschrift (*halacha*) betreffende het Paaschoffer, wanneer de voorbereidingsdag (ערב פסח) op een Sabbat invalt. Sommige leerlingen herinnerden hun, dat de Babyloniër Hillel er was, die de scholen van Sjemaja en Abtaljon had bezocht en zeker in staat zou zijn mede te deelen, wat gedaan moest worden. Wij lezen alsdan het volgende: אמר יש כאן בבלי אחד והלל שמו ששימש את שמעיה ואבטליון ידע אם פסח דוחה את השבת אם לאו איפשר שיש ממנו תוחלת שלחו וקראו לו אמרו לו שמעת מימיך כשחל ארבעה אשר להיות בשבת אם דוחה את השבת... יבוא עלי כך שמעתי משמעיה ואבטליון.

troffen [50]). In den Talmoed wordt verhaald, dat de jonge meisjes, die op den Verzoendag in de wijngaarden gingen, verheugd het groote feest doorgebracht te hebben, in het Hebreeuwsch uitriepen: „Jonkman, hef uw oogen op en zie toe wie gij kiest. Vestig uw oogen niet op schoonheid, maar veeleer op geslacht en geboorte" [51]). Van Mirjam, dochter van Bilga, die ten tijde der Makkabeën een aanhangster der Grieken was, wordt verhaald, dat zij het altaar in het Hebreeuwsch heeft toegesproken, zeggende: „Λύκος, Λύκος, gij hebt de welvaart van Israël verwoest, en hem niet bijgestaan in tijd van nood!" [52]). De galg, waaraan Nicanors hoofd en voeten waren opgehangen [53]), droeg, volgens den Talmoed, het volgende Hebreeuwsche opschrift [54]): „De mond, die in misdaad gesproken, en de hand, die zich in trotschheid heeft uitgestrekt." Akten werden mede in nieuw-Hebreeuwsch gesteld [55]). Toen Simeon, de zoon van Sjetach, zijn collega Juda, zoon van Tabbaï, die ten tijde van de vervolging der Farizeën onder koning Jannaeus naar Alexandrië gevlucht was, naar het synhedrin terugriep, schreef hij in 't Hebreeuwsch het volgende: „Van mij Jeruzalem, de

50) Op den laatsten dag van het Loofhuttenfeest (den dag van het waterscheppingsfeest, Johannes VII. 37), reciteerden de priesters niet alleen gebeden en psalmen, maar zij spraken ook de volgende woorden uit: אבותינו היו במקום הזה אחוריהם אל היכל יי ופניהם קדמה והמה משתחוים קדמה לשמש אנו ליה וליה עינינו.

51) *Misjna*, Taäniet, IV. 12 שא עיניך בחור וראה מי אתה בורר אל תתן עיניך בנוי תן עיניך במשפחה.

52) *Tosefta*, Soekka, kap. 4: אתה הרחבת את נכסיהם של ישראל ולא העמדתה להם בשעת צערן; *Babyl. Talm.*, Soekka, fol. 56*b* לוקום לוקום עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל ואי אתה עומד להם בשעת הדחק.

53) Josephus, *Antiquitates*, XII. x. 5.

54) *Jeruz. Talm.*, Taäniet, II. 13 הפה שדבר באשמה והיד שפשטה בגאוה.

55) *Bab. Talm.*, Rosj ha-Sjana, fol. 18*b* בשנת כך וכך לפלוני כהן גדול לאל עליון, met betrekking tot den tijd der Makkabeën.

heilige stad, tot u Alexandrië, mijn zuster. Mijn echtgenoot woont in u en ik blijf eenzaam" [56]). Men kan het Latijn der middeleeuwen niet op een gelijke lijn stellen met het nieuw-Hebreeuwsch, want het Latijn is nooit door het volk gelezen, terwijl de Talmoedische literatuur volkselementen bevat uit de vroegere tijden.

Dat de Arameesche taal gelijktijdig met het nieuw-Hebreeuwsch in gebruik was, kan niet betwijfeld worden. Gedurende de heerschappij der Seleuciden, toen het Syrisch de officieele taal in Azië werd [57]), maakten vele Joden zich met de heerschende taal bekend, en door de Joden in 't algemeen werden natuurlijk technische termen overgenomen, zooals zulks later onder de Romeinen met het Grieksch het geval was. De Misjna maakt gewag van vaatwerk in den tempel met Arameesche [58]), doch ook met Grieksche opschriften [59]). Een tra-

56) *Bab. Talm.*, Sota, fol. 47*a*. מני ירושלים עיר הקדש ליכי אלכסנדריא אחותי בעלי שרוי בתוכך ואני יושבת שוממה. Hierbij zouden gemakkelijk meer toelichtingen bijgevoegd kunnen worden, doch wij houden die voor overbodig. Wij zullen slechts nog één enkel voorbeeld aanvoeren. Agrippa I was bekend als iemand, die de ritueele ceremoniën ijverig in acht nam, het tegenovergestelde van zijn voorvaderen. Nu wordt in de Misjna (*Sota*, VII. 8) verhaald, dat, toen hij in den tempel de afdeeling omtrent den koning (Deut. XVII. 14 volgg.) las en gekomen was aan de plaats (v. 15) „Gij moogt geen vreemdeling over u aanstellen, die niet uw broeder is", hij tranen stortte (daar hij van Idumeesche afstamming was). De wijzen stelden hem gerust, zeggende: „Vrees niet, Agrippa, gij zijt onze broeder" אל התירא אגריפס אחינו אתה אחינו אתה. Zie mede J. H. Weiss, *Zur Geschichte der jüdischen Tradition* (in 't Hebr. geschreven), Wien (1871), I. p. 113, een uitmuntend werk, waarvan drie deelen zijn verschenen.

57) *Les Apôtres*, door Renan, p. 228.

58) *Sjekaliem* VI.6 תקלין חדתין תקלין עתיקין „sjekels van dit en van het vorige jaar".

59) Aldaar III.2 אלפא ביטא גמא, α, β, γ. Het woord Alpha wordt ook dikwerf in de Misjna gebruikt in den zin van

ditie vermeldt, dat de hoogepriester Jochanan een hemelsche stem (*Bat Kol*), uit het heiligdom komende, vernam, die in 't Arameesch zeide: „de jongelieden, die oorlog voerden tegen Antiochus, zijn zegevierend"[60]. Landverhuizers uit Babylonië en uit de noordelijke deelen van Palestina, waar Arameesche dialecten gesproken werden, droegen zeer waarschijnlijk bij tot de verspreiding van het Arameesch in Jeruzalem. Judea, vergeleken met Galilea[61], schijnt een zuiverder Hebreeuwsch behouden te hebben. Een treffend voorbeeld wordt in den Talmoed[62] medegedeeld, dat tot toelichting kan strekken van de taal van Judea. Het woord חרופה werd in Judea gebezigd in den zin van ארוסה, „verloofd"; de radix heeft denzelfden zin in Leviticus XIX.20. Waarschijnlijk werd terzelfder tijd het gebruik van Targoems algemeen, en begon men het Arameesch te gebruiken in liturgische formulieren, zooals *Kaddiesj*[63]) en het eerste stuk der inleiding tot de *Haggada*, of de geschiedenis van den uittocht uit Egypte, die op Paaschavond gelezen wordt[64]. De juiste tijd van de vervaardiging dezer gebeden kan natuurlijk niet aangegeven worden, doch zeer waarschijnlijk behooren zij tot den tijd toen de Babyloniër Hillel zijn grooten invloed in de scholen verkreeg. Brieven, die Gamaliel (de Oude) tot de bewoners van Opper- en Neder-Galilea richtte over de bepaling van de nieuwe maan, waren

eerst, voornaamst. Tekoa is de Alpha voor olie (zie *Géographie du Talmud*, p. 129). Michmasj is de Alpha voor meel (aldaar, p. 154).

60) נצחו טלייא דאגחו קרבא באנטוכיא, *Jeruz. Talm*,, Sota IX.13 (fol. 24*b*).

61) Zie verder.

62) *Babyl. Talm.*, Kiddoesjien, fol. 6*a*.

63) קדיש, gebruikelijk in dagelijksche en feestgebeden.

64) הגדה, beginnende כהא לחמא עניא, „gelijk dit, was het brood der ellende". Zie echter Landshuth, מגיד מראשית (Berlin 1855), p. III, die gelooft, dat het van Babylonischen oorsprong is.

mede in het Arameesch geschreven[65]. Een trapsgewijze immigratie van Grieksch sprekende Joden uit Egypte en Klein-Azië voerde het **G r i e k s c h** in Jeruzalem in, en het gebruik daarvan werd verder uitgebreid door aanraking met de Romeinsche beambten, en in een nog grooter graad door de Graecomanie van Herodes en zijn onmiddellijke opvolgers.

Derhalve vinden wij in de laatste eeuw vóór de gewone jaartelling de volgende waarschijnlijke resultaten betreffende de talen, die in het Heilige Land gesproken werden: 1. In Jeruzalem en misschien ook in het grootste deel van Judea, het nieuw-Hebreeuwsch, en een zuiverder Arameesch dialect was bij de meerderheid der Joden in gebruik. 2. De Galiliërs en de Joodsche immigranten uit de naburige streken verstonden alleen hun eigen dialect (natuurlijk nauw verwant met het Arameesch), tevens een gering aantal algemeen in zwang zijnde Hebreeuwsche uitdrukkingen, zooals spreuken en gebeden. 3. De kleine Joodsch-Grieksche kolonie en sommige aanzienlijke personen spraken Grieksch, dat echter meer vertaald Hebreeuwsch dan eigenlijk Grieksch was, alzoo een Joodsch-Grieksch jargon. Al deze dialecten, meer of min vermengd bleven in gebruik tot den tijd toen de scholen van lieverlede waren overgebracht in Galileesche steden[66] (omtrent 150 na de gew. jaartelling), toen het Galileesch-Arameesch dialect verscheen in **h a l a c h i s c h e** discussiën en mede in **a g g a d i s c h e** verhandelingen. Te dien tijde hooren wij Juda den heilige de volgende meening uitspreken: „Waarom het *Soersi* (Syrisch in een ruimeren zin) in het land van Israël te gebruiken? Laat ons bezigen òf de heilige taal òf Grieksch[67]. Met de

65) לאחנא בני גלילאה עילאה ולאחנא בני גלילאה תתאה שלומכון ישגא לעלם מהודענא לכון (*Tosefta*, Synhedrin. kap. 2).

66) De scholen werden verplaatst van Jabneh in Judea naar Oesja, Sjefaram, Sepphoris en Tiberias in Galilea.

67) *Babyl. Talm.*, Sota, fol. 49*b* בארץ ישראל לשון סורסי למה או לשון הקדש או לשון יונית. — De heer Halévy (*Revue des*

heilige taal wordt hier bedoeld het nieuw-Hebreeuwsch of de taal, waarin de Misjna en gelijktijdige boeken [68]) geschreven zijn. Inderdaad wordt meer gewicht gehecht aan de kennis daarvan. De woorden „om er over (van) te spreken" [69]) worden aangevoerd, om aan te toonen, dat een vader zijn zoon in de heilige taal moet onderwijzen, als zijn eerste taal [70]). Een ander gezegde is: „Hij, die het land van Israel bewoont en de heilige taal spreekt, is zeker een erfgenaam te zijn der toekomstige wereld" [71]). Dit nieuw-Hebreeuwsch was nooit onder de Joden uitgestorven, en wordt nog in onzen tijd gebezigd in exegetische en casuïstische verklaringen, en zelfs in correspondentiën, als éénig middel van algemeen verkeer onder de over de geheele wereld verspreide Joden [72]). (*Wordt vervolgd.*)

Études juives, t. IX. p. 10, note 2) denkt, dat onder het Talmoedische *Soersi* verstaan wordt de taal van Asdod, of het Nabateensche dialect. Volgens zijn meening slaat het woord „bastaard" (ממזר, Zachar. IX.6) op de Nabateërs (zie *Studia Biblica*, 1885, p. 229).

68) Zie hierboven blz. 13 en 14.

69) Deuteron. XI.19.

70) *Sifré*, afdeeling עקב, § 46 (uitgave van Friedmann, p. 83*a*).

71) *Jeruzal. Talmoed*, Sjekaliem III, op 't einde. Zie Dukes, *Nachbiblische Geschichte*, Heft I; *Die Sprache der Mischnah*, S. 10.

72) Zie ons verslag over *Talmudical and Rabbinical Literature* (vijfde jaarlijksche toespraak van den president aan de *Philological Society*, 1876, p. 37 seqq.).

Het verhaal van een reis door een groot gedeelte van Europa in het eerste vierde der 18e eeuw, door een Israëliet,

medegedeeld door M. ROEST Mz.

(*Vervolg van bladz.* 189, Jaargang X.)

ווייל נוסן איך מיין רייזבשרייבונג וואש ווייטר ערפאדרין וויל. זוא וויל איך אויך שרייבן וואש מיין פאסרסאבינש וואסר. דעמנאך איך מיט מיינס קומראסט 1) ניט קאנטי איבראיינש קומין. וויילין ער דיא איטאליאנישה שפראך ניט לערנין קאנטי אונ׳ דעסינדוועגין אין איטאליע ניט לענגר בלייבין וואלטי. אונ׳ ווידר זיין רייז צורוק נאכיר ווין זענין וואלטי. זוא קאניטין מיר אין דיזה זאך ניט פרגלייכין. דאן איך וואלטי נאך אין איטאליע בלייבין. אונ׳ דיא איטאליאנישה שפראך לערנין. אלש נוסן דיזה רעזולאציאסן זוא גשלאסין וואסר. וואר מיין קאמיראט זיין ווילנש. זיין רייז צו נעסמין פון ווינעציא צו שיף ביז נאך דיא גרענצין פון דאלמאציאסן. אוס דורך שטייאר מארק אונ׳ איסטירייך נאך ווין צו קעסרין. איך אבר. גלייך איין גי-טרייאיר קומפאניאסן. איסס ניכט וואלטי לאזין אליין איבר דש מעסר רייזין זונדרין אייניגה ביגלייטונג צו געבין. בשליסיטס דעראווענין. איסס ביז אן דיא קיסטין פון דאלמאציען צו קונפאָיערין 2). זיליטין 3) זוא אין צווייא טאג אונ׳ נאכט. מיט איין נארד וועשטס ווינד איבר דיא סאווין. וואר איין פלעקין סייסט פיראן. סיר וואוסניטין צווייא יודן. דאסבייא איין רייני פרויא. גינאסנט סיניארע שטעלס. וועלנס איר זון מיר וואר ביקאנד גיוועזין אין ניקלשפורג אונ׳ ווין. גינאסמט דאקטאר יאזעפף שטעלס. דיא פרויא פון איסר זון פרליסלט. וואר זיא זעסר ערפרייאיט. אונד ערוויז מיר זאלני גרושי עסר. אונ׳ גאב מיר איין בריף פון רעקומאנדאציאסן מיט אן איין דאקטאר קאנטא-רינג 4) צו פאדווס. וועלנין וועג איך גיוועלט סב צו פאלגין. מיין קאמראד נעסס סיר פון מיר אבשייד. אונ׳ ביגאב זיך אויף רייז נאך ווין.

---

1) Kameraad (reisgezel). — 2) Vergezellen. — 3) Zeilden. — 4) Cantarini?

איך נאכדעם איך צו אכט טאג אלהיר מיט פלעזיהר בייא סיניער צוליא פערבראכט האטי. ביגאב מיך צו שיף אונ׳ לאנגיש דיזה קיסטי זיילין נאך קאפא די איסטרי איין קלייני שטאט. דעס קייזיר צוביהערינדה. פון היר ווידר צו וואסיר נאך דיא קייזרליכה זעשטאט טריעסט דיזה שטאט אויך קליין זיינדה. ליגט הוך אין איין שטיין קליפין בערג. אונ׳ אונטין מיט איין שינין זעהאווין פרזעהן. דש היר וואהל פופציג שיפין אין זיכרונג ליגין קענין. היר וואונין אומ-טרענט צוואנציג יודן. גר גרוסי קויפלייט. אין ווין אונ׳ קארין. היר בין איך צו פוס גאנגין. איבר דען ווייטבירימטין וויינבערג מיט נאהמין לעק. היר אויף דיזן בערג וואקסט דער אידילה טייארה ווין. דער הייסט פערליעק. וועלכר דעס טוקייאיר אין אונגרין. נאך איבר ווערדירט ווירט. איז אויך אלז נאך קייזרליכה גוטרין. אונ׳ ווייטר איין אנדרר בערגשטאט הייסט גורציא. וואונין אומטרענט הונדרט צוואנ-ציג יודין. אללי גר קויפלייט. גלייך צו טריעסט מיט ווין אונ׳ קארין. זיא הבין אויך איהר אייגין וואקסונג אונ׳ אקיר. פון היר בין איך גי-קומין. אן איין שטראס וואסיר. וועלכש מיר דער נאהמין אומביקענט אלוואר קיין בריק נאך שיף וואר. אונ׳ מוזט איך. מיט איין פואר. וועלכר מיר אויף דען פוקל נאס. לאזין אריבר טראגין. דען איהס ווארין ביקענט דיא אומטיפר וועג. דש שטראהמס היראיבר גיפאסירט. קומט אן איין גר קלייני שטאט מיט איין הוכי שאנץ אומגילאגין. זאמפט איין מויאר. דש מן קיין איינציג הויז זעהן קאנט. איין איבראויז אהנאיבר-ווינדליכה פלאץ. האט ניט מעהר אלש איין פארט דיא רונד דיזר שטאט איז ניט מעהר אלש פינף הונדרט שריט. זיא הייסט גראדיזקה. הערט אויך נאך דעס קייזיר. דיזה שטאט גראדיזקה איזט איין גרענצפעסטונג פון דעס קייזיר. אונ׳ קומין מיר יעצונד ווייטר אויף ווינעציאנישן בודין. אומטרענט צוויא מייל פון דאנין גיפינדיט איך איין וואונדרשין שטוק פון איין שטאט. וועלכי מיט איין צירקיל רונד אב גימאסין איז. איז איין וואונדרווערק. ערשט נייא אין יאהר פופצעהן הונדרט דרייא אונ׳ ניינציג אנגיפאנגין צו בויאין. זיא הייסט פאלמא נאווה. איז אויף פאלגינדה מאניהר גיבויאט. מן ביגינט צו צילין. איין טאהר. אונ דרייא פאסטייע[1]. ווידר איין טאהר. אונ׳ דרייא פאסטייען.

1) Bastion, bolwerk.

אלז אין רונדי. ווידר איין טאהר. אונ׳ ווידר דרייא פאסטייען. אלז אפילרונט. וויא מן איין צערקיל אויס דרעט. זא דש דיא גאנצה שטאט בשטיהט אין דרייא טאהרין אונ׳ ניין פאסטייען. דיא גריסטה אירין אומקרייז. זעקס הונדרט פאסוס אדר שריט. פון יעדר דערא ניין פאסטייען. אלוואר זיך מיטין אין דער שטאט נייגיט איין טרעפליכר שטארקיר טארין. אין מיטין פון איין טיפין גראבין. אלש מן בייא דיזין טארין שטיט. קאן מן זעהן אין ניין גאסין. אין דיא רונדי וועלכי יעד-ווידרא גאס נעהמיט איהרא אויסענדא אויף דיא פאסטייען אודר בויסינוואהלין. אויך איז אין מיטין פון יעדווידרי גאס איין פירעקינדיר מארקפלאץ מיט איין וואסירברונין. אין סומא איך הב דערגלייכין ניט גיזעהן. אויך גר טיפה אויזגיגראבינע וואללין אונ גראבין. דש זיא גר פעסט איז. דרום זא וואהל פרייזינוועהרט זייא.

פון פאלמא נאווה בין איך גיקומין צו איין אלטי שיני אנטיקי שטאט. מיט נאמין אודינא. אלהיר גיפונדיט מן גיוואלטיגי שטארקי פאלאסטין. דערגלייכין פון רומא. גיבויאט פון גיוואלטיגי גרוסי שטיין. פון דען איברבלייבסיל דער שטאט אקווילעא. איין גרוסי מעכטיגי שטאט גיוועזין פון קיניג אטילא. קיניג דער הונין. אין יאהר פיר הונדרט ניין אונ׳ פירציג פרשלאפט גיווארדן. מן צעזיט אין דיא היסטאריען. דש אין זעלביגר צייט הונדרט פינף אונ׳ דרייסיג טויזנט מענשין זיין אין דער שטאט אקווילעא גיוועזין. יעצונד נור איין קליין דארף איזט. גלייך איך ביליינין קאן. אונד אללי מענשין אומגי-קומין. אונ׳ קיין שטיין איז איבר גבליבן.

דיא שטאט אודינא איז פון עלטיר גר פיל פרפאלין. וואופון ניט פיל בשרייבין קאן ווייל מיין אויפענטהאלט ניט לנג גיוועזין. גלייך דיא שטאט שפילבערג. ליגט אן איינס פלוס. טאיאמענט סאנט וויט. אונ׳ קוניאנג. זיינין קליינה שטעטכים. אין אללי דיזה פלאצין פארגימעלט וואונין איבראל יודן. אבר ניט פיל. זא אין גאנץ פריאול ניט איבר פינף הונדרט וואונין. דיזוס לאנדשאפט פריאול איז איין לאנד גרוס פון טריעסט ביז נאך פאדווה דרייא הונדרט אונ׳ פופציג מייל. איז זעהר וואלפייל פון לעבינסמיטל. איין בוקאל ווין. גלייך איין טייטשה מאס. קאסט צוויא העליר. איין איי איין העליר. זא אויך דש ברוט אונ׳ זונסטין עסינשפייז. אליז אין אבאנדאנץ. אונ׳ דיא לייט זיין גר בלעבע אונ׳ גוט פון הומער.

ווייטר בין איך גיקומין צו דיא ווייטבריהמטי שטאט אונ' אוניוורסיטעט
פון שטודיע מיט נאהמין ט ר ע ו ו י ז ה. איין צירליכה ווינעציא-
נישע שטאט. מעהר גייסטליך אלז וועלטליך. אונ' פון דאנין ווייטר נאך
דיא ווייטבריהמטי גרוסי שטאט פ א ד ו ו ה. מוטר פון שטודיע די
מעדיקוס. אלוואר דיא דאקטארס אירן רוס אונ' נוצין הולין. דיזה שטאט
אירן רוס מוז איך וואש פיל אויזשפרייטין. וויללין איך אלהיר גאנצה
זעקס מאנאייט גיוועזין. אונד אליז וואוהל אין אבאכט גינוהמין אונ'
גיאבסערוויהרט האבי. זוא דש איך ביגינה פון אירה גריסה אנמער-
קונג צו געבין. אללי מענשין פון וויסענשאפט בילייגין. דז אירה גריסה
זיבן מייל ביטרעפט. איבר דיא פון ו ו י נ ע צ י ע. דז איך דיא גאסין
אירה לענגטה. מיט אפלויפינד פון פיר גאנצי שטונדין מוז גי-
גאנגין ווערדין. איך בעפינדה אבר דיזה שטאט דעמנאך זיא זוא
גרושי איז. גר ווייניק פאלק דרינין. דיא אורזאך זאלי זיין דש אומטרענט
ניינציג יאהר גליטין. איין שטארקר פעסט רעגירט. דיא שטאט מיט
מענשין בירויבט האט. בייא דיא הונדרט צוויא אונ' צוואנציג טויזנט.
זיא איז אויך אין קריגסצייטין ניט ביפרייאט גבליבין. איבר אליש זיין
גיוועזין צוויא אונ' דרייסיג ביזוויגטה. וועלכה זוכיטין דיזה שטאט
גנץ אונ' גר צו פרראהטין. וועלכי זיין גיפאנגין גיווארדין. אונ' גיעקס-
קוטיהרט בייא אבינד אום דיא פיר אונ' צוואנציג אוהר. איין גלאק
שלאק צוויא אונ' דרייסיג שלעק מיט איין טרויאריגין קלאנק. גלייך מן
האט דיזה פרראהטרס מיט שלעק טוט גישלאגין. איזט דיזוש איין איביג
גידאכטיניס בייא דיא פאדיוואנער. היר איז אויך צו בימערקין דז
וואונדרליכה שטאטראהטהויז. וועלכיס אין איין גרושין מארקפלאץ זיך
פרונקט מיט איין גרושין זאהל. וועלכר זאהל מיט ווארהייט איז זיינר
לענגטה צוויא הונדרט זעקס אונ' פופציג פוס. אונ' ברייט זעקס אונ'
אכציג פוס. דיא טירין וועלכי אומגעבין זיין מיט רוט אלבאסטיר שטיין
אונ' ווייסין מערמיר. זיין מיט פילי שיני אנטיקוויטעטין פון בילדר
אונ לעטרס אויזגיהויאין. דש דערא ווערדיקייט אונ' קונסטרייכה אר-
בייט. דער אויטעסר הירבייא גידאכט ווערדיט. מיט נאמן ל י וו י א ו ס.
מן פרזיכרט דש דיזש גבייא איינש פון דיא זיבן וואונדרווערקין דער
וועלט זיין זאל. וועגין דערא גריס. אלז אין איין זאהל איין גיוועלב
זונדר זיילין אודר פילארין זאל גיפונדירט זיין. מן זיכט אויך איבר איין
טיר דען נאמין גאטש. מיט דיא פיר גיוועהנליכה העברעשי לעטירש.

וועלכי דיא יודן ניט אויזשפרעכין: אויז שטיין גיהויאט. איך צווייפיל ניט
אודר זעלביג איז אורזאך פון זאלכיש גיוואלטיג גיבייא צו ערהאלטין.
דיזר אומליגינדיר פלאץ איז גטיילט אין פיר מארקפלאצין. מיט נאהמין.
פ י א צ ה ד י פ ר ו ט י. דז איז עפילמארק. פ י א צ ה ד ע ל ע ר ב ה.
איז גרינמארק. פ י א צ ה ס י נ י א ר י הערינמארק. דיזור איזט גלייך איין
בערס. נוהן איזט נאך איין פ י א צ ה ד ע ל ד א ג ה. דז איז שפילמארק.
בייא ווינטרנאכט זיין דיא פיאצים אלליגר פאל מיט ליכט ביז צעהן איילף
אוהר אונ' מן פרקויפט אלירהאנד עסינשפייז ביז מיטן אין דער נאכט.
דיזה שטאט איז גיבויאט. דיא גנצי שטאט גיוועלבט אויף דיא גאסין.
גלייך אין א מ ש ט ר ד ס אויף דיא בערס [1]. אונ' מן גיהט איבראל נעבין
דיא הייזיר אונטר גיוועלביר. גלייך מן גיהט אין א מ ש ט ר ד ס דורך
דש אלטי מאנינהויז דיזוש איזט גר שין. אל רעגינט עש נאך זוא פיל.
מן גיהט אללי צייט טרוקין. אונ' דיהנט אויך זעלביגה בייא הוכי זומר-
צייטין. גיהט מן אללי צייט אין שאטין זונדר זון. ווייטר איז דיזה שטאט
מיט קלויסטרס אונ' קולעגיס וואוהל פרזעהן. פר אליז וויל איך דערא
יודן אירה וואונינגין בשרייבין. וועלכה אבגיזונדרט. דאך מיטין אין דיא
שטאט מיט איין מויאר בריגנט. הייסט אויך גלייך אין פ י נ ע ד י ג
איין ג ע ט ו. האט פיר טאהרין. זיין דרינין אומטרענט פיר הונ-
דרט יודן הייזיר. מיט דרייא גרושי שוהלין. וועלכה גיהייסין ווערדן
דיא הוך דייטשי אונ' דיא שפאניסע אונ' אילטאליאנשי [sic]. דיא
ערשטי אבר איז דיא גרעסטי אונ' שענסטי. הירין איז צו בי-
מערקין. דער קאסטין פון דיא ביכר מָאזוס וועלכר פון בלויאין אונ'
ווייסין מערמירשטיין גר קונסטיג גיהויאין אונ' ביווערקט איז. הירבייא
זיין פיר גרושי דיקי מערמרה זיילין. וועלכה הבין גר פיל געלט גי-
קאסט. אונ' נאך דריבר איין גרושי דישפוט גיוועזין פון פאפין דז קלוס-
טיר ס א נ ט י ו ס ט י נ ה. וועלכה דיזה זיילין פרעדענטירטין אין אירה
קירכין. אבר בייא דער יוסטיליע אבגשלאגן אונד ביפונדין דש דיא יודן
הירצו דיא נאהנשטי זיין גיוועזין אונ' זוא גבליבין. איין מיינסטר. וועלכר
דיזוש ווערק פר זעכציג טויזנט טוקאטין אין דרייא יאהרן פרפערטיגט
האט. איז דש זעלביג יאהר גישטארבין אונ' האט אן דיא פאפין פון דען
אובן גימעלטין קלוסטר פרשפראכין נאך דיזין ווערק. אויך איין זולנש

1) Hier wordt natuurlijk bedoeld de vroegere beurs aan het Rokin en den Vijgendam.

ווערק. אונ׳ נאך בעסיר פר זיא צו פרפערטיגין. זונדר אללײן ער האט
ניט ערלעבט בעסיר נאך שלעכטר צו מאכין. זיא זײנין דען הוכטײטשי
יודן מיט עהרערביטונג צוגיטאן. זוא דס זיא אירה צערמוניאן נאך פיל
גיברויכין. גלײך אירס גיבאטי. פרקאפינגי אין דער סיניגאגין גשיכט מיט
טײטשי ווערטיר. אוז זיא גלײך וואוהל דיא טײטשי שפראך זונסטין אין
קײנרלײא מאניר גיברויכין. אויך בײא דס אנרופין אין דער שוהל גשיכט
אויך אין דיזר שפראך גלײך פאלגיט שוהלין. וואס אנלאנגט אירה האנד-
לונג. בישטיט אין אללירהנט גודרין. אויך גר פיל פון זיא וועלכי דיא
מעדיצין קונסט גיברויכין. דיזה קונסט איז אין פ א ד ו ו ה דיא מוטר
פון דיא גנצי וועלט. דס דיא אין זאלכה פילהײט פון פרעמדי מענשין
בשטיט. דז אללײן פון דיזה דיא שטאט איר צעבינשמיטל זונדר אנדרה
האנטירונג קענין ערנעהרין. איך הב מיך אויך פינדין לאזין איין מאהל אין
קומפאניא פון י א ז ע פ ף ק ו נ ט א ר י נ א ס י נ י א ר. ד ו ק ט א ר ד י פ א-
ד ו ו ה. אונ׳ האט מיך גפיהרט אויף בימעלטין אורט. וואור מן דיא טוטי
מענשין אויפשנײדיט אונד אללי דיא גלידר צערטײהליט אונד ווײזיט זיא
אן אללי אומשטעהרס. אונ׳ שפרעכין אויז דערבײא וויא זולכי גלידר נאהמין
פיהרין. מן זיכט דיא אוגין נײן מאהל גלידרין. הײטנים אבליהן. איין
יעדר הײטנה מיט איין אנדרין נאהמין. אויך זונסטין אנדרה זאכין
מעהר. וועלכס איך דס ווינגסטי ניקס פרשטעהיטי [1] ער פיהרט מיך
דערנאך אויך אין דס האספיטאל וואו דיא קראנקי פון דיא נײאה
דאקטרס בדיהנט ווערין. אין דער אפאטיק פון דען האספיטאהל זיכט
מן איין צנג גלאז. וואורנאין איין גנזיר מענש זונדר פלײש. ניקס אנדרסט
אלז בײן זיכט מן גלײך אויף שטין. וועלכר גיוועזין אין זײן צעבין איין
יוד. אונ׳ זײן גלויבין אפגיפאהלין. הערנאך אויף זײן טוטבעט דיא גי-
ברויכליכה צערמוניאן ניט וואללין אננעהמין אונד ווידר יוד וואללין
זײן. אבר קײנר פון בײדין [2] הבין איהם וואללין ערהערין. ער זוא
גיש[ט]ארבין אונ׳ פון בײדר זײטש קײניש ביגראבין ביווערדיגט גיוואר-
דין. זוא האט מן איהם אלהיר צו איין שפעקטאקיל גשטעלט פר יעדר
מן. זונסט וואס אנלאנגט דיא פילה ראריטעטין. זײנין אלהיר גר פיל צו
זעהן. אליז [3] איין מענטיג גרוש קלוסטר. וועלכס איך גר קונשטליך

1) Waarvan ik niet het minste verstond. — 2) Dat wil zeggen: noch Joden, noch Christenen. — 3) Lees: אלז.

בשרײבין מוז. ערשטינס וועגין זײנה גריסה אונ׳ צירליכה גיבויא. בי-
שטיט אין פיר גלײכי טײהלין. וואורבײא יעדרר טײל איין רונדר פלאץ
גיפונדין ווירט מיט איין טיפין ברונין. אין דער מיטן מיט שיני געלדי-
רײאין [1] אונ׳ שטײני זײללין בצירקלט. דיזה פיר טײלין זײן זוא גלײכ-
פארמיג. דז איין פרעמדר זיך ניט ווײש צו אונטרשײדין אונד איזט היר
בײא איין רארה קוריעס ביבליטעהט [2]. דיזוש איזט איין זאהל פון
אללײגר גיהוויאינטי מרמיר שטײן. אונ׳ מיט צוויא הונדי דיקי מרמיר
שטײנה זײללין אין מיטין דען זאהל. אונטרשטעהנט. דיזור זאהל איזט
אויף אללי פיר זײטין פאל מיט ביכר פון גרושי ווערדי. אויך זיכט מן
אוס ענד פון דיזוס זאהל אונטר איין פארהאנג איין גשריבינה פינף
ביכר מאזוס. גלײך בײא דענין יודן. דיזוש אליז הב איך זעלבשטין גי-
זעהן. אונ׳ היר בײא דיזוס קולוסטר [sic] איז איין גרושי קירך. פיהרט
דען נאהמין פון דיזין קלוסטר ס א נ ט י ו ס ט י נ א. זײנין וואוהל אומ-
טרענט דרײען דרײא הונדרט פאפין. אונ׳ זײנין גר רײך. היר איז אויך
נאך איין הויז אין פ א ד ו ו ה. וועלכס הײסט ק א ס ה ד י א ב ַ א ש-
ט ַ א ר ד ה. דז איז איין הויז פון הורינקינדר. ווײללין זעלביגה בײא דער
גיבוהרט פון דער היבאס גלײך נידר פר דס הויז גליגט ווירד. אונד
זוא פון דען ביוואהרר אויפגינוהמן אונד אין דס הויז גינוהמן. מיט איין
מינה אודר זויגאם פרזארגט אונ׳ גרוש גיבראכט. ווען זיא נוהן זוא גרוש
זײן זוא צערײכט איין יעדר וואס ער זעלבשטין וויל. אונ׳ בײא בשטענ-
דיגין יאהרן [3] מוז ער זײן קאשט אללײן גווינין אונ׳ זוכין. וואס אבר
מעדכים זײן. גשיכט אויף פאלגינדה מאניהר. אלז זיא נוס הײראטין
טויגליך. זוא קומט איינר. וועלכי איינה הבין וויל. זוא ברענגיט מן פינף
ארויז אין איין קאמיר אללײן. אונ׳ מן פראגיט דענזעלבן וועלכר קומט
אוס צו הײראטין. וועלכי ער הבין וויל פון דיא פינף. אלז ער נוהן
אויזערווילט האט. זוא ווירט אויף גוויסין טאג דיא בײלאפט [4] בשטימט.
אין איין קאמיר. וועלכי אין דען הויז דער גשפילירט [?] מיט רוטין
דאמאשט. היראין ווערין זיא צו בעט גיבראכט. אונ׳ פאלגין טאג ביקומין
זיא פר איין הויזראהט. בשטיט אין קיסטין שטיל צײן אונ׳ קלײדר אונ׳
הונדרט טוקאט. היר מיט האט דיא הורינקינדר״ס בײלאפט איין ענד.

1) Gaanderijen. — 2) Schrijffout voor ביבליאטעהק, bibliotheek. — 3) Gevorderde. — 4) Bruiloft.

אוני וואללין מיר ווייטר שרייבין פון גילעגינהייט דער אומליגינדי אורטין. וועלכי זיין מונטלעלס אוני ציטאדעלה. גר פלאזירגה אורטין. וועגין דער שינה בוימגארטינס אוני פראכטין אויך לוסטיקייט דערא פרשונין מן הערט ניקס אנדרסט אלז זינגין אוני שפיהלין אויף דיא צימבלה. מן זיכט גר פיל ווייבסבילדר אין פלאן דיא פעגיל אן דיא בוימר זיצין אוני זינגין. דען זיא ברעכין דיא בלעטיר אַפ פר אירה זייטוועריס גלייך איך אל שוהן בשריבין הב. אויך האט מן היר דיא קמאדיטעהט מיט שיפין פאהרין אויף דיא וואשירקאנאלה. זיא הייסין זיא דיא גילוגיני וואשרן. ווירדין גלייך אין האלאנד מיט איין פפערד גיצוגין.

איך ביגעבט מיך דעהמנאך איך זעקס מאנהייט צו פאדיווה גיוועזין ווער. אוני נון פרמיינט דיא איטאליאנשי שפראך מיינסטיר צו זיין. מיך וויליגס ווידר צורוק אין טייטשלאנד צו ביגעבין. פון פאדיווה נאך ווילענסה. איין קלייני אבר היפשה שטאט. מיט איין פלוס. דורך לויפינד. אונד איין מעכטיגה שטייני בריקין היר איבר גיפאסיהרט. ווייטר נאך דיא עדלי שטאט ווירונא. איין זעהר אנטיקי שטאט. איז פופציג מייל פון פאדיווה. הערט אויך דען ווינעציאנער. אין זיין הערשאפט. איז גיוואלטיג רייך פון זייד. וועלכי היר מיט מעניכטה ווירט צום מארק גיבראכט. אוני פון קויפלייט אויז טייטשלאנד אלהיר גיקויפט. אוני ארויז גיפיהרט. דיזה שטאט איזט גיוואלטיג פעסט. פון מויארין אוני וואהלין אונד טיפי גראבין וועלכי פון דען גיוואלטיגין בריהמטין שיפרייכין פלוס אַדיסה גפיהלט ווערדין. האט אללי צייט פופציג טויזנט בורגרס צום שטרייט פערטיג. זונדר דיא סאלדאטין. וועלכי צו איינה גרניזאן דרין זיין. זיא ליגט אין איינה פלאקטה. ניט ווייט פון איין בערג. אויף וועלכים זיא האט צו בשיצונג צווי ראקין. איך מיין קאסטעלין. אין דיזור שטאט איזט אויך צו זעהן איין אלט גבייא גר גרוס אוני רונט פון מרמירשטיין. וועלכס זיא הייסין אַרענא די ווערונא. וועלכס גיבויאט איזט פר פירצעהן הונדרט יאהר. דיא גריס פון דס גבייא איז אין דיא רונט הונדרט אוני פיר אוני פערציג בוגין. אודר רונדי גרושי פענסטיר. גלייך איין פארט פון איין שטאט. זוא גרוס איז איין יעדר פענסטר. אוני מן זיכט אין דיזוס גבייא ניקס אנדרסט. אלס בענק וועלכי זיין גימאכט אויך אין דיא רונדי פון דיא מויאר. דס אין דיזוס גבייא הבין קענין זיצין דרייא אוני צוואנציג טויזנט מענשין. בייא גילעגינהייט איהרר צו אזאמאן קונפט. זונסטין

איז אנצומערקין אין דיזי שטאט דיא גרושי קלוק. וועלכי גינוהמט איז גר ווייט. אויך גר שיני מארקין. וועלכי זיין דרייא. איינר פר דיא עדיל-לייטי צו שפאצירין. הייסט פיאצה סיניורה. איינר פר דיא קרעמיר אוני איינר פר אופס. וועלכה אלהיר גר פיל אוני דיא בעסטי פון גנץ איטאליע זיין. דיא פייגין וועלכי היר וואקסין. דרייא מאהל אין יאהר אן יעדר בוים. זיין אויך פיל גוטה פיש אלהיר וועלכי קומין אויז דעהס לַאגה דע גרדה. איין שטיל וואשיר גר גרוס וועלכס פון היר 8 מייל איז. זונסטין איז דיזה שטאט גרוס אוני פאלקרייך. זיין אויך אלהיר וואונהפטיג יודין. אומטרענט דרייא הונדרט. וועלכי אויך הבין איין גאס מיט דרייא טארין. זיין אללי גר גרושי קויפלייט. אוני האלטין מארקין אין אללי אומליגינדי פלאצין. זיא הבין צווייא איינה גרושי אוני איין קליינה שוהלין. אויך זונסטין קולעשיעס צו איהרה שטודיע. איך הבי מיך אלהיר ניט לנג אויפגיהאלטין. זונדרין מיט ערסטה גילעגנהייט פון היר אויף ווילה פראנקא. אוני ווייטר אויף דיא פעסטי שטאט מאנטובה גיגעבין. וועלכס פינף אוני צוואנציג מייל פון ווירונה איז. פון דיזה שטאט מאנטובה איז גר פיל וועגין אירה שטארקי צו בשרייבין. ווייללין זאלכי שטאט ליגט איין שטונד גרוס ווייט. רונד אין מוראס. ווען זיא וועלין אין וואשיר. אוני ווען זיא וועלין זונדר וואשיר. דיזוס פראַרזאכט איין גרושי שטארקי. אויך מיט פילי קאסטעלין אוני ציטידעלין בישאנציט. דס דערא גלייכין ניט ביפונדין ווערט. זיינין אוס דיזה שטאט ניט מעהר אלס דרייא פארטין. צו איין יעדר פארט האט מן גר לנגי שלעכטי בריק. מיט גר פיל סאלדאטין בימאנט. איך מוז מעלדין וואס איך גיזעהן הב. עהנדר איך אין דיזה שטאט קומיט. אלזוא פונד איך 12 וואשירמיהלין. וועלכי צו בידארפונג דער שטאט דס קורין מאהלין. איבר איין יעדר מיהל שטיט איבר דיא טיר איין גרוש בילד אויז שטיין גיהאקט. דיזה צוועליף בילדר וואַרין דיא צוועלף אפוסטילס. איך פראג וויא הייסט מן דיזה מיהלין. זוא זאגט מיר איין אלטיר מיהלינמיינסטר. דס דיזה אפוסטלין מיהלין אללי טאג אויפברענגין הונדרט אוני פיר פירציג דוקאטין. אונד פרצילט מיר איין היסטאריע. דיא מערקווערדיג איז אלהיר אן צו שרייבין. דס איין מאהל אויף זיכרה מאהנלייט פאסירט איז. דס דער קייזרליכה מיניסטר מיט דעם פון שפאניע אין גישפראך גיוועזין זיין. זוא איהס אנגי-צייכנט דיא גרושי רייכטום. וועלכה אירה פאטענטאטן פרמעגין. זוא

שפרעכט דער שפאניער. מיין קיניג האט זוא פיל גאלדינה אונ' זילבערנה
בילדר. גר גרוש אונ' שוואהר. דש זיא ניט צו שאצין זיין. דער קייזרליכה
גיבט הירויף אנטווארט. דש זיין קייזר העטי צוועלף שטייני בילדר.
וועלכי נור פון שלעכטש שטיין וואהרין. אונ' זעלט ניט דערפאהר נעהמין
אללי דש שפאניער זיין זילברני אונד גאלדינה בילדר. דער זעלבי
וואלטי זאלכש אנגעוויזין האבין. וויללין ניט מיגליך זאלכיש צו גלויבין:
ער פיהרט איהם צו דיזה צוועלף אפוסטלין. אונ' זאגיט היר זיין דיא
צוועלף שטיינה בילדר. דיא פרדיגין אללי טאג הונדרט אונ' פיר אונ'
פירציג טוקאט וועלכש זיכרליך מעהר רייכטום איז. דער אנדרין מוזט
זאלכש ביקעהני אוס וואהרהייט. דיזוש איזט דיא היסטאריע. — ווייטר
אין דיא שטאט גיקומין זיינדה. בין איך גלייך צו דיא יודן שטאט גי-
גאנגין. וועלכש בישטיהט אין מעהר אלש צוועלף גאסין. היר וואונין
וואוהל אומטרענט צוויא טויזנט הויזהלטונג פון יהודים. זיא הבין
דרייא גרושי שוהלין. וועלכי אין דרייא מאנירין זיין. אלש איינר שפאניעש.
אונ איינה איטאליענש. אונ' איין טייטש. אונטר אללין דיא שפאניעשא דיא
גרעסטי איז. נוהן הבי איך אין דיא גנצי וועלט דש גלייכין ניט גיזעהן. פון
אללר האנט האנטירונג. דש אלהיר דיא יודין הבין גאלדשמידן. קופר-
שמידן. שואמאכיר. שניידר. בעקיר. ברויאר. אונ' פון קראמין וואס מן
ערדענקין וויל. אויך מיהלרס. פאפירמאכיר. טאבאקשפינר. אין סומא
וואס מן ערדענקין קאן. דיא יודין הנטירין אליש ניט אלליין פר איהרה
נאציאהן. זונדרין אויך פר אנדרה נאציאהן. וועלכה זיך בדיהנין מיט
איהרה קויפמאנשאפט אונד האנדווערק. גלייך איברהאל. זיא הלטין אויך
ביר אונ' וויינהייזיר. פר פרעמדי נאציאהן הערבערגין אין סומא צוקר-
בעקירש אונ' דיסטילאטעהרס. זיא זיינין אויך מיט אירה אוברקייט
ביגעבין אונ' הבין אירה גיפאנקניס אין אירה גאסין שטראפין אונ'
רעכטין יודן מיט קריסטין. מיט איהרא אוברקייט. איז איהנין אלויז ער-
לויבט זונדרין צו גיהן זונדר איין געל זיידי ליגד אויף דען הוט גיבונדין.
אין דיזר שטאט ווען איין פרעמדיר קומט מוז ער זיך גלייך בייא דיא
העררין אויף דען ראהטהויז אנמעלדין. דען ווירט ער גיפראגט. וואס
זיין טוהן אין דער שטאט איז. אונ' וויא לנג ער ווילינש האט דרינין צו
בלייבין. אונ' וואו ער וויל לאשירין. נאך אללים גיפראגט גיבט מן איהם
איין בריפכה. הירמיט גיהט ער בייא דען ווירט. אונ' וויזט איהם זיין
בריפכה. זונשט קריגט ער קיין הערבעריג זונדר דיזוש בריפכה. אויך

ווען ער פ׳ עקסעפיל [sic] איין בריפכה האט גינוהמין פון פירצעהן
טאג. אונד זעלביגה פרפלאסין. מוז ער ווידר איין נייא בריפכה נעהמין.
אלש ער וויל איין צייט לענגיר בלייבין אין דיא שטאט. זונשט איז דיא
שטאט זוא אַלט אונ׳ אנטיק. דז זיא גיבויאט איז פר ניין אונ׳ צוואנציג
הונדרט אונ׳ צעהן יאהר.

איך בין פון דיא שטאט ווייטר גיקומין נאך ר ו ו י ג ה. איין קלייני שטאט.
אלוואהר אויך אומטרענט פירציג יודן וואונין. הבין איין שינה שוהל
אונ׳ בין איך דארט גיוועזין אין צייט פון דען פייארטאג פון דער היטין.
זוא הב איך גיזעהן אין דיזה שוהל איין פארטייא פון צעהן טויזנט
ליכטר. וועלכי וואהרין אויף איין גר שינה מאניהר אנגיצונדין. עז וואה-
רין אללי גר קלייני ליכטירכיר. אין קלייני גלעזיר מיט בוימאיל. וועלכי
גלעזיר וואהרין מיט דראהטווערק גיצוגין. אונ׳ גיפלאכטין איין טריאומ-
פאנד בוגין. דז זאלכיש גר צירליך לייכטיט.

פון דיזר שטאט פאסירט מן דיא שיפרייכי וואשיר די פָּא גינאהמט.

אונד קומט מאן איבר צוואנציג מייל נאך איין שטאט הייסט
פ ע ר א ר ה. איין שינה פאסטי שטאט. אלהיר וואונין אויך אומטרענט
צוויא הונדרט הויזהלטונג יודין. זיין אויך גרושה קויפלייט אונ׳ הבין
אויך איהרא פרייאהייט פון דען פאפסט. אונ׳ הייסט ר ו מ נ י א לנד.
זיא מעגין אלין הנדלין. אלהיר הבין דיא יודין איין רוט טאפיט איבר
דען הוט גיצוגין. פר איין קענצייכין. אונ׳ מוזין דיא יודין אויך אללי
שבת טאג אין דיא קריסטין קירכין גיהן. אונ׳ איין פרעדיק פון
איינים פראנציסקאנין [sic] מינך צוהערין. פון וועלכר צערמוניא
איך פרציילין ווערדי אין מייני בשרייבונג פון ר ו ס. אלווא אויך
דיזה מאניהר איז. נוהן בין איך פון פ ע ר א ר ה גרייזט אללי צייט
אין דש לנד ר ומ נ י א, צו לאנד בנעבין דיא זעקאנט אודר בור-
טין דעס מעהרש. מיט איין זולכין פלעזיהר. דען עש וואר בייא זומר-
צייטין. זוא מוזטי איך גר נאהנט אן דען זעהבורטין גיהן. גלייך דער
וועג צייגט. דש דיא גאלפין דז וואסיר מיר אללי צייט קומטין צו שלאגין
ביז אן דיא קניאן. אונ׳ דען ווידר צורוק. דען דיזוש שפילט אללי צייט
אזוא. אונ׳ לויפט איבר. אונ׳ מן זיכט אין דש מעהר גר ווייט ביז אן
ד א ל מ א צ י א ן. דיא שיני לוסטיגי שטאט אונ׳ דערפיר דיא מאן אלהיר
צנגן אנטריפט זיינן זעהר פלעזיהריג. מיט נאהמין דיא ערשטי שטאט
פון פ ע ר א ר ה הייסט א ר ג ע נ ט א. וועלכש אויף טייטש הייסט זילבר.

אונ' ווייטר איין קלייני שילט מיט נאהמין לוגא. היר וואוינן דרייסיג יודין. ווייטר קומט מן נאך אימילא איין קאסטעל אונ' ווידר איין שטאט. וועלכי עטוואש גרעסיר. מיט נאהמין פאיענצה. איין גארני- זאהן פון דיא רעמיר. דיא פלעזיריגי וועגין. דיא מן אלהיר פאסירט. מאכין דיא וועג גר קורץ. דען מן מיינט אללי צייט. אין גארטינש צו גיהן. אונ' זיינין דיא וועג זוא גלייך. אונ' ביידר זייטן מיט בוימר בי- פלאנצט. דש מן היראין גרוס פרמאג האט. אויך בדיהנט מן זיך אויף דיזין וועג מיט איזילש. וועלכי איבראל צו ביקומין זיין אונ' פר גרינג געלט. מן ביצאלט פר ציהן איטאליאנישי מייל פינף בּאיוק. וועלכש איז צווייא קיזר גראשין. מן קומט אין איין הערבעריג. אונ' פראגט אוש איין קאוואלקאדורה. זוא הייסט מן איין רייטאיזל, זוא געבין זיא גלייך איין איזל. אונ' מן ביצאלט גלייך דיא פראכט. אונ' רייט מיט דען איזל ביז אויף בנעהמטין פלאץ. וואו מן בידונגין האט. וועלכש אללי צייט אומגיפעהר ציהן מייל איז. אונ' זוא בלד אלז מן אויף דען פלאץ אנ- קומט. זוא גיט דער איזל גלייך פאן זיך זעלבשטין אין דיא הערבעריג. אונ' וואן מן זאלט דען איזל גלייך דיא ביין שטיקין שלאגין. זוא זעלט ער דיא הערבעריג ניט פרבייא גין אודר ווייטר גין. אלש צו דיזור הערבעריג. נון לאזט מן דען איזל גין. זוא גיט ער פון זיך זעלבשטין ווידראוס אהיים. אונד ווען איינר לארט איז. ווער ווידר צורוק וויל רייטין. זוא קריגט דער ווירט דען איזל פר דען זעלביגין אונ' ער רייט מיט איהם אהיים. דיזר מאניהר איזט אויף דען גנצין רומישין וועג אלזו אונ' מן קאן רייטין ביז נאך רומא אללי ציהן מייל איין אנדרר איזל. דער וועג פון פעראארה ביז נאך רומא איז אללי צייט פאל מיט לייט. וועלכר וועג הייסט לא סטראדה פאפאלה. ווייללין דיזור וועג מיינסטי צייט פון פעליגרינין 1) ביטרעטין ווערט. וועלכי פון ווייטין לאנדין נאך רומא ציהן. מוזין וועגין איהרה זינד. פון פאיענצה ווייטר אויף פורלינה אונ' ווייטר פאסירט מן אלז נאך זוא. דיא וואסיר קאנט פון דען זעע לנגשט. אונ' הירבייא ליגט איין קליינר בערג אויף וועלכיס ליגט דיא אלטי שאנץ אונ' פאסטי שטאט בריטאנורה פון אלטין צייטין גיוועזין איין שטול דער גילערטין. אונ' איז אויך אלהיר גיוועזין איין גימיינשאפט דער יודין. היר האט

1) Pelgrims.

גיוואונט דער הויכגלערטי בריהמטי מייסטר רבי עובדי פון ברטי נורה. וועלכר האט גיקונטראקטיהרט אויף דיא גיזעצי דער יודן. אונד יעצא איז דער פלאץ גנץ גימיין אונ' פאריריט 1) איין אלטי גירעכווירטי שטאט אויך נור גנץ קליין. פון היר ווייטר אויף איין שינה זעעהאווין אונ' לוסטיגי שטאט מיט נאהמין. פעזארא. דיזה שטאט ליגט גר קאָמאד. אוס אללי גודרין אונ' קויפמאנשאפטין. אויז פלארענציא נאך ווי- נעציא צו שיפין. מן זינט דיא אלטהייט דיזר שטאט. וועלכש איז אכט- צעהן הונדרט זעקס אונ' פירציג יאהר. אין דיזר שטאט הבין דיא יודן איין גאסין. אונ' בשטיהט אין אומטרענט דרייא הונדרט הויזהלטונג. איך מוז ניט פרגעסין אונ' בשרייבין די גשיכטניס וואש פאסירט אין דיא צייט. דש איך בין דארטין גיוועזין. וועלכש וואר איין ערדליטרניס. אונ' גשאך אויף פאליגינדה מאניהר אומטרענט נאך דען מיטאג דא ליגט איך אויף איין קליין רישטבעטנה. אוס צו רואין פון מיינה רייז. וועלכי איך מיהד וואהר אבר אויף איין מאהל הערט איך גלייך אוב איין ווינד אויף קומט. אונד מיט איינס זינט איך וויא דיא מויארין זיך ביוועגיטין. אונ' דש גנצי הויז ציטרטה אונטר מיר. איך פון אנגשט פיהל פון דען בעט אונ' גיהט זואגלייך אויף דיא גאסין. זוא פינדיט איך אל דיא מענשין אויף דיא גאסין אין גרושי שרעקין. אונ' לויפטין אין דער שוהל. אלוואהר איך מיט לויפט. עס וואהר אבר אל גיטאהן. אונ' מן זאגיט דש עס איין ערדליטרניס איז גי- וועזין. מן האט אויך גיפונדין דש פיל שארינשטיין זיין איינגיפאלין. זונשטין אנדי שאדין האט ער ניט צוגיבראכט אלהיר אין דיזר געגינט זיין דיא פיש גר גוט קויף. אויך טרינקט מאן היר וויין. דער גיקאכט ווירד. אונ' איז אויך אין גנץ רומניר לאנד דיזור וויין אורדינארי דער בעשטי. דיזוש איזט אליכט וויין. זיין גשמאק איז גלייך מעהט. זוא זיס. פון פעזארא בין איך גיקומין אין איין הלבין טאג צו איינר קלייני

דאך פאשטי שטאט פאנה גינאהמט. ליגט אויך נאהנט צו דעס מעהר. ווייטר אויף דיא בריהמטי שטאט סינאגאליא 2). ווידר איין זעעהאווין. אלהיר ווירט איין יאהרמארק גיהאלטין. דש מאג פר- גלייכט ווערדין צו דער לייפציגר מעס. דען אלהיר קומין פון רוס אונ' ליוואנה אונ' ווינעציא אלירהנד קויפלייטין. דיזה שטאט

1) Stelt voor. — 2) Sinigaglia.

גר וויניק גריסטה. אוני איז דאך זעהר פאלקרייך. וועגין דיא פילה
פרעמדי. מן גפינדיט היר אויך וואוהל אומטרענט הונדרט יודן.
פון היר גיהט מן נאך צוואנציג מייל ווייטר לאנגשט דר זֶעה אוני מן
קומט אן דיא בריהמטי גרושי זֶעהאווין אוני שטאט גינאהמט אַנ־
קָנה. אלהיר איז דיא גלייכה פארט [1] נאך טירקייאין אודר קָאריפו [2]
איבר דש אדריאַטישה מעהר. מן גיפינדיט היר אומטרענט צווייא
הונדרט יודן מיט אייננה צירליכה שוהלין. זיין אויך גלייך אללי דיא פאהר־
בינומטי אללי גר אולטר דען פופשטין פון רוס. דיזה שטאט ליגט אויף
איינה זייט איין גר הונין בערג. אונ אונטין שפיהלט דש וואסיר דש
מעהרש אן דיא וואהלין אוני שאנצין דער שטאט. פון היר בין איך מיט
איינים איזיל איבר איין הונין בערג גריהטין. אוני גיקומין צו דיא בי־
שיפטליכה שטאט אורבינה. אלהיר זיין דיא פאפסטין פון רוס איהר
פאמיליע דז זיא אויך אלהיר רייכי קלוסטרס. אויך אלהיר איין קלייני
יודן גאסין וואור איבר פופציג ניט וואהנין [3]. דיזה שטאט ליגט אויף
איין הונין בערג אוני איזט מיט מויארין וואוהל בוואהרט. פון אור־
בינה שיידיט זיך דש לאנד פון רומַאניא. אוני פרלאזט דיא שינה
דאהלין דעס מעהרש. אוני בגעבין זיך צווישין טיפה בערגין. דיא
פלאהרענטינר גהייסין. צוואנציג מייל מיט גרושי מוהטי [4] גיקלעטערט.
אונד אללי דיא בערגין מיט אליווען אוני קאסטאניען בעס בפלאנצט.
קומט מן צו איינר קלייני שטאט וועלכי ליפיאנה הייסט. אלהור
ווערדן גר פיל אָליווען גיפרעסט אוני צו איל גימאכט. ווייטר ווידר
איין קליינה שטאט מונטה סַאנסואינה. איז אויך ניט גרוש.
אוני ליגט נאך אליז אין ווילד גיבערגטה. נאך אומטרענט איין טאג
פרלייכטין זיך דיא גיבערגטי. מיט איינה שינה פלאקטה. אונד הירבייא
דיא שינה שטאט סיֶענה. דען גרושפירשטין פלארענץ צוביהע־
הערינדה. דיזה שטאט איז גרוש. איין מייל פיר [5] אין דיא רונדה. אוני
ווייטר איז אין דיא שטאט איין גרושי שטודיע. גלייך דיא בריהמט איז
אין גנץ איטאליע. היר וואונין אומטרענט פיר הונדרט יודן. דיא
אללי גר גרושי קויפלייט. אוני איך בין ווייטר גרייזט. אוני גיקומין אויף
איין קלייני שטאט גינאהמט אקוואפענדענטא. איין גר לושטיגר

1) Vaart. — 2) Corfu. — 3) Alwaar niet boven de vijftig wonen. — 4) Moeite. — 5) Een mijl of vier.

פלאן. פון היר בין איך ביז נאך רוס. וועלכש נאך אנציג מייל איז
איבר פיל בערג אונ טַאל. אונ גווילט גיפאסירט. דיא ערשטי שטאט
אויף איין הונין בערג הייסט מונטי אַלטינה. אונד ווייטר דורך
איין קעשטין [1] וַואלד אויף פיאננה קאסטעניאה. היר וואונין
דרייא יודן. וועלני מיך צַאביטין מיט קעשטין ברוט. וועלכש אלהיר אין
פלאן קארין גיברויכט ווירט. אונד ווייטר איבר הוני בערגן נאך
שאנטה פיוָריר [2]. איין פלעק. אוני ווידר איין פלעק הייסט סורנה.
ענדליך איין קליין שטעטני אן איין שטיין קליפין. הייסט פיטאלַיאנה.
דיזה שטאט זענט מן זאגין ווער אויז איין שטיינפעלזין גיוואקסין.
ווייללין דיא שטיין זוא גיוואלטיג גרוש זיין. היר איז איין קלייני יודן
גאס. וואונין וואוהל פירציג יודין. הבין איין קלייני שוהל. אונ׳ בין איך
פרוואונדרט איבר גאט זיין אלמעכטיקייט. דש אויף זאלכין הונין
בעריג. אונ׳ דערצו איין שטיינפעלזין. זולכש איברפלוט פון וואסיר קוועלט.
דש דיא מעניכטה דיזוש וואסיר איין גרושין פלוס צווועגין ברענגט.
איך בין פון היר גיגאנגין אוס דיא לאנדשטראס ווידר בייא צו קומין.
ווייללין איך אוס דיזה וואונדרליכה פיטאליאנה צו זעהן בי־
געריג וואסר. פון דיא לנדשטראס אפגיקומין וואר. זוא הב איך דז
אומגליק גיהאט. אונ׳ דורך איין דיזערט אדר ווישטינייא צו ריטין. אויף
העברעאיש מדבר גינוהמט. איך וואר גנץ אלליין. אונ׳ מיינט גלייך
מן מיר בריכטיט האטי אין פיר שטונד דערדורך. אבר איך מיך הירהין
ביגעבין האטי. אונ׳ מיינט דען קוָרציטין וועג פר צו הבין. זוא טרעפט
מיר זאלכש פעהל. דען איך קומיט פון דען גיבאנטין וועג. אונד אויך
דען קיין מענש זעהיט אדר העריט. צו מעהררי אומגליק ביקומט איך
וועגין דיא גרושי מעכטיגה היץ דעס טאג איין זאלכין יעמרליכין דארשט.
דז איך בלד קיין פוס קענטי פרזעצין. ניט אלליין דש מן היר קיין הויז
נאך מענשינוואונונג זאך. זוא וואר אויך היר קיין איינציגר נאסיר
טראפין וואסיר צו גיפונדין. זוא דש איך גרויזאס יאמרדה אוס דארשט.
אונ׳ אויך פרערד [3] אויף דען וועג וואר. דיזה געגינד וואר אלל גר
הייד מיט גר הוך פרדערט גראז. דז איך מוזט דיא פיס ציען מיט גי־
וואלט אוס דורך דז גראז צו קומין. אוני הירבייא צופינדה מיר זאלכי
גרושי דיקי שלאנגין פר דיא פיס פארבייא דז איך דיא מוזטי אללי צייט

1) Kastanje. — 2) Santa Fiora. — 3) Verdwaald.

מיט מיין שטאק אבוועהרין. זיא וואָרין פרשאדינה גריס 1). איין טייל פון איין מענשלענגטע. אויך וואהרין הירבייא פיל עגדיסין 2). דיא האבין פיר קורצי פיס. אונ' איין קאפף גלייך איין פראש. אבר דער שטערט. וועלכר נימליך לנג איז. גלייכט איין שלאנג. איך מיך דיזה ווילדה ניהרן זוא אומציגעבין פינדיט. אונ' הירבייא דען דארשט זוא גרויזאם אונטרוואָרפין. דז איך גנץ פרלאגט וואר. אויך קיין מענש איינש גזיכט ביקומט. וועלכי איך העטי קענין פר הילף האבין. אבר מיין הופינונג צו גאט שטעלט. אונ' בעטיט אללי צייט מיט הונר שטיס. מיך אויף איין שטיין זעציט. אונ' זאגיט אין מיך זעלבשטין. דש איך מעכט ליבר מיין טאג ניט אויף רייז גיגאנגין זיין. ווייללין איך היר קיין אויזוועג וויסט. אין סומא איך וואר אין טויזנט אנגשטין. אין מיין גיהן אלזוא אומטרענט איין שטונד פינף זעקס ביז אין דיא הייסי מיטאג שטונד. זוא איך גר ניט מעהר וועגין דארשט קענט. זוא זאך איך אומגיפעהר פון ווייטין אנקומין איין מענש מיט איין מוילאיזיל גלאדין מיט צווייא פַס וואסיר. איך גלויבטי דז דיזוש איין ענ-גיל פר מיר גשיקט וואהר. דיזור מיר אונד איך אין נאהנדרטי אלזוא איך איהם גריסיטי. אונ' מיין עלענד בקלאגיטי מייני צונג ניט מעהר וועגין דארשט רירין קענטי. דיזר מן מיר אבר מיט זיין וואסיר גלייך ערקוויקיטי אונד מיר אויך אונטרווייזיט. וויא דש איך מוזיט. אויף דער לינקה האנט איין גיזאהנטין וועג פינדין. וועלכר מיך זאלטי ברענ-גין אין צווייא שטונד נאך דז פלעק גיהייסין ו ו א ל נ ט א נ ה. נאך דען איך דיזין מאן וועלכש אפעהרין 3) לייכטיטין איין אקרסמאן צו זיין. זעהר אונטרטעניגשט בידאנקט האט. זוא פון אנדר גשיידין. אונד מיך צום לינקין ביגעבין. גיפונד איך איין קליינין פוספאט. איך דיזוש פאל-גיט. אונ' קומיט אין צווייא שטונד נאך ו ו א ל ע נ ט א נ ה. ווייללין אבר איך נאך דען טאג מיין רייז וואש לאנגיר מאכין וואלט. זוא קויפט איך אלהיר אין איין ווירטסהויז איין בוטעל וויין. אונ' נעהמיט מיר אויך מיט איין בוטעל וואסיר. דען איך פערכטיט מיך ווידר וואסרסנאָהט צו ליידין. אונ' אלזוא נאך איין שטונד גיגאנגין. זוא קומט מיר איין שלאף. דז איך פון דער שטאט ניט קאנט אוועק קומין. זוא מוזט איך נידרליגין אויף דען וועג אונ' שלאפט. איך אויפוואכטי אונד זאך פר מיר

1) Van verschillende grootte. — 2) Hagedissen. — 3) Affaires, beroep.

שטין איין מינך מיט איין לאנגין בארט. וועלכר אין קאפיצינרקליידר זיך פרעזענטיהרט. דיזר מיך אנקוקידה 1). אונד מיך אויפגיוועקט האט. אונ' מיר זאגיט מיין קינד שטיה אויף אונ' ליג ניט אלזוא אויף דיזין וועג שלאפין. דען מן גיפינדיט גר פיל שטראסינרויבר אויף דיזין וועג זוא בלד איך מיך אויפריכטיט. וואהרין מיינה צווייא פלעשין וויין אונ' וואסיר אוועק. אונ' זאגיט מיר דער מינך. דש ווען ער ניט גיקומין וועהר. זוא ווער מיר אליז בירויבט גיווארדין וואש נור בייא מיר העטי. איך דיזוש בידאנקטי אונ' נאך איין שטונד האטי צו דיא שטאט מַ א ר ט ה. ביז אלהיר האבי איך נאך דיזין אונגליקליכין טאג פון פ י ט י ל י א נ ה גבראכט. וועלכין טאג איך מיין לעבטאג ניט פרגעסי וועגין דיא פילה ביגעגנישין. וועלכי מיר זיין צו האנדין גיקומין.

פון דיזר שטאט מ א ר ט ה וועלכי אין איין גרוסין לַאק 2) ליגט. וועלכר לַאג וואול זעקס אונ' דרייסיג מייל אין זיין אומקרייז האט. בין איך גיקומין נאך דיא שינה אונ' לוסטיגה שטאט ו ו י ט ע ר ב ה. איין גרוסי אונ' פלאזיריגי שטאט. דיזה שטאט ו ו י ט ע ר ב ה ליגט אויף איין הוכין בערג. אונ' איז מיט גר פיל קויפלייט ביפאלגט. דען עש וואר אלהיר איין יאהרמארק. גפינדטה אויך היר פיל יודן פון ר ו ם. מיט וועלכי איך נאך ר ו ם אין קומפאניא רייזיטי. פון היר איז נאר צוואנציג איטאליאנישי מייל נאך ר ו ם. אונ' זיין אויך היר אין ו ו י ט ע ר ב ה גר גיזונדי וואסרין. וואראונטר איינש קוהרוואסיר. וועלכש אללי צייט קאכט. איך הב זעלבשט גיאפרובירט. אונ' איין איי אריין גיהאלטין. איז אלזוא גיקאכט גיוועזין. איך בין אלזוא אלהיר אין איין קונווענט אדר מינכין קלוסטר גיוועזין. הירא אין איין וואונדרליכן ברונין גיזעהן. וועלכר זוא טיף אונ' ווייט וואהר. דש מן זעלט קענין פיל וואונדר דערפון שרייבין אונ' זוא קאלט דש וואסיר אין דען הייסין זומר דש מן ניט פר קעלט טרינקין קאן. אין סומא ווירט דז וואסיר פון דיזין ברונין מעהר גליבט אלש דער וויין. וועלכר אלהיר גר וואלפייל איז. הירא אומטרענט בין איך גיפאסירט איין פלאץ הייסט מ ו נ ט י פ י א ס-ק א נ ה. וואו דער בעסטי פילארהאנטינר וויין וואקסט אונ' איז רוט. אונ' ווירט אין פלעשין מיט שטרוא גוויקלט. אונ' אין דער גאנצי וועלט איברשיקט. דיזר וויין הב איך אויך אין א מ ש ט ר ד ם גיזעהן. אונ' איז

1) Aankeek. — 2) Meer, *lac*.

גר וואוסל ביקענט. וועגין דיא פלעשין מיט איין גנץ דינין האלז. פון וויטערבה ביז רוס בין איך אין איין טאג גיגאנגין. אוני' מן פאסירט איין קלייני שטאט הייסט רונציליאנה. אוני' נאך איין קליין פלעקכין הייסט באכאן. דיזוס איזט דער לעצטי פלאץ. וואו איך בין דערנאך גלייך אין דער שטאט רומא גיקומין.

נון האבי איך בשריבין פון ווינעציא ביז נאך רוס אוני' זיינין דיא מייללין דיא איך בין גרייזט פון מיין ערשי אברייז פון לעמגא ביז רומא גלייך פאלגיט

120 —	פון לעמגא ביז פראנקפורט	— 24
120 —	פון פראנקפורט נאך נירנבורג	— 24
230 —	פון נירנבורג נאך פראג	— 46
180 —	פון פראג נאך ווין	— 36
550 —	פון ווין נאך פינעדיק	— 110
500 —	פון פינעדיק נאך רומא	— 100
סומא 1700 איטאליאנשי מייל		סומא 340
איין טייטשי מייל איז פינף איטאליאנשי מייל		טייטשי מייל

ענדא דש ערשטי בוך

(*Wordt vervolgd.*)

Juda Leon Modena's Commentar zum Pentateuch,

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

In der Hschr. der Bodleiana Can. Misc. 204, worauf mich Dr. Steinschneider neulich aufmerksam machte, enthält einen Theil dieses Commentars unter dem Namen von פרשות הכסף, welcher Titel in der Vorrede, die weiter folgt, erklärt wird. Es folgt dann sein Commentar (wie ich glaube?) auf Samuel (unvollendet) in Vortragsform, wovon später auch die kleine Einleitung folgt; aus den dort angegebenen Daten muss Juda's Geburtsmonat nicht Nisan (wie bei Dr. Steinschneider, Catal. libr. Hebr. Bodl., col. 1345), sondern Adar angegeben werden.

In Coxe's Catal. codd. mss. Bibl. Bodl. III (codd. canoniciani) heisst es: „2. Comm. in Samuelis libros, auctore forsan Jacobo ben Calonymo, *hebraice*. 3. Ejusdem, ube videtur, Jacobi in capita Pentateuchi varia commentarii breves, hebraice." Jacob ben Kalonymos ist der Vater des Copisten Isaac, ein Enkel des Leon Modena (vergl. unseren Catal. n°. 2549).

בהנו"א. ברצות ה' דרכי איש ירא את ה' חסיד ובעל מעשה החכם השלם כמהרר יוסף פארדו ז"ל מארץ ליואנטי מרבה בסחורה פה ויניציאה ומצליח בדרכיו איזה שנים. שנת השס"א עלה בדעתו למלאות א' מתופשי התורה יחבר לו חבור ופירוש על התורה לקוח ומלוקט מכל המפרשים אמנם מובא ליחיד ומיוחד דרך א' לבד יבואר בו הפסוק בפשוטו לא בדרך סוד ולא ברמז ולא בדרש כי אם פשט פשוט יתורצו בו כל הקושיות אפשריות שיעלו בלב בעל הבית ואיש בינוני בקריאתו בתורה ובלשון צח וקצר דומה לפירוש רש"י ז"ל. ונתיעץ בזה עם החכם השלם כמהרר' משה אלפלס ז"ל בעל ספר הואיל משה ויקהל משה שהיה אז דרשן בק"ק לוואנטיני יצ"ו והסכים לו ושבח בהוד והדר פעלו. ועלי הניח לדיק את ראשו ושכלו לעשות זאת כי היו לו לחן דרשותי. ובאנו בפשרה לעמול במלאכת הקדש הזאת ותקעתי כפי בשבועה לעיין על כל פסוק ופסוק כל המפרשים על התורה הנמצאים עד היום ההוא בדפוס שעלו למספר שבעה ועשרים. והוא המציא לי כל הספרים וכן התחלתי מסוף פ' בלק שהיתה פרשת השבוע ההוא כי האמנתי יספיק לי זמן השבוע לפרש הפרשה שלו. אמנם בראותי כי בפנחס מטות ומסעי לא הספיקו לי שני חדשים להשלימם הסכמתי להתחיל מבראשית וכה יגעתי חמשה חדשים כי עלתה לי המלאכה יותר כבדה מאשר חשבתי בתחלה. ויהי אחרי אשר עשיתי ארבעת הפרשיות הנ"ל נתעצלתי איזה ימים מלהתעסק בכך. והיה האיש ההוא תם וישר רצוני החכם פארדו ז"ל הנזכר אבן מוחיי ומתחדש בדעותיו לא רצה להתמיד עוד בחבור ולקח ממני הספרים ושם קץ וחתך לכל המוסכם. אח"כ חזר עליו גלגל הזמן והפסיד בסחורותיו והוצרך ללכת מפה והלך ונתישב באמסטרדם ושם נפטר לעולמו תהא כבוד מנוחתו. ונשארו לי הארבעת פרשיות הנ"ל כתובים כאשר יצאו מהקולמוס ראשונה מחוקים ומטושטשים כדרך המחברים ויותר מדבר לקוח מכמה ספרים כאמור באמת לא היה אפשר להבין מהם דבר.

ועכ״ז מלאתי בהם קורת רוח כמה פעמים בתירוץ איזה קושיא שהיתה נופלת בדעתי בפרשיות ההם ובפרט בפ׳ בראשית אשר בדבר הפשט כלה מקשה כידוע לכל. עד אשר בימות הקיץ השל״ב עבר קראתי לנכדי בן בתי יצחק יצ״ו ונתתים לפניו וצויתי לו להעתיקם באופן שתקל בהן הקריאה. הנער נער עשה כאשר יעשו הנערים והעתיק אותם באופן אשר עיני הקורא תחזינה מעשה נערות אך אפשר להבין בו. והיו הדברים האלה ככל יתר היגיעות יגעתי בתורת ה׳. הבאים אחרי בהמה ידאו פרי תנובתי. עם כל הברד ואש מתלקחת הטרדות והמבוכות אשר בהם הולאתי ששים ושתים שנה לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז אף וחרון צרה ויגון וחיל וכאב וצער ועצבון וכל כפל ענין זה במלות שונות. עד היום יום א׳ י״ב שבט השל״ג אשר בו אני כותב בל״א (?) ירחם ה׳ על נשמתי כי מדברי הגוף אבדה תקותי. ישלם ה׳ פעלו בנחמה רבה אם לא בעה״ז בעולם הבא: נעצב וצעור (?) יהודה אריה ממודינא: קראתי שם עמלי זה פרשות כסף כי לא מהתעוררותי התחלתי בו כי אם ממצות החכם הנז׳ על מנת לקבל פרס. ועוד כי היה דבר נכסף ונחמד אילו זכיתי להשלימו וכל הוגה בה היה מברכני מברכות פיו. ויקבל ה׳ ברצון הכסף והחשק שהיה לי בו.

Vorwort zu Samuel:

פירוש שדרשתי במדרש ת״ת אשכנזים יצ״ו על ספר שמואל: התחלתי ליל ביאת יום ג׳ כ״ד תשרי השע״ח לפ״ק ברוב עם והיה ראשיתי מצע״ר מחולי בני יצ״ו וטרדות הזמן יהי רצון שאחריתי לא ישגה מאד כי אם פעם א׳ יאמר ה׳ די למבוכותי ויאיר אפלתי וירחמני אמן:

Am Rande: ועוד חזרתי לדרוש אותו שנית במדרש הנ״ל כ״ד תשרי השל״א ועוד זכני ה׳ והחייני שחזרתי לדרוש אותו שלישית במדרש הנ״ל אחר יהושע ושופטים כ״ד תשרי הא״ת: לולא בעתות זמני יבהלוני חוץ מן הדעת גם עד זקנה ושבה כל יום מקולל מחברו וכל תפלותי לתת להם קץ באשר הוא סוף כל האדם היה לי לברך שהחייני היום י״ד סיון הת״ז לחקור ולדרוש הנביא זה פעם רביעית אחר קריאת מלכים יהושע ושופטים מקץ שבע שנים ואני בן ע״ז שנה וב׳ חדשים היינו שבעים ושש וב׳ חדשים. אף על פנים אתן לה׳ שכל ימי היו בעסק תורתו ובה יהי חלקי כל הימים:

ESSAY

on the signification of the adverb אז

BY J. D. WIJNKOOP.

A year ago, when writing an essay on the signification of עתה, I knew other Hebrew particles to be as well worthy of a deeper view and a more profound examination. Now I chose the little word אז, as determination of time the opposite of עתה, and I intend writing about it all I consider of some interest for Hebrew scholars.

I thought it expedient to prefer another disposition because of the difference of its use in comparison with עתה, and I will premise a few words about its origin and varying significations.

Those grammarians of the Hebrew, who also consider the kindred languages, generally admit that the origin of אז views at its demonstrative signification, quite as the pronoun זה, which at least has the same root. That demonstrative signification principally appears from the Arabic language, and not less from the Aramean אֱדַיִן (See f. i. Ibn-Ezra at Dan. ii.15, Rashi ib. v.25), for, it is known, that the Hebrew ז often corresponds with the Aramaic ד. But the same Grammarians consider its primary meaning to be a determination of time, and that is perhaps to be doubted yet. For, if I counted well, the word אז occurs in the Holy Writ in all its different forms about 140 times. If we substract the form מאז, appearing about 20 times, as indeed mostly referring to *time*, in the left 120 times the signification of time has disappeared in the greater part of passages or at least retreated. Therefore we deem it primitively nothing more than a demonstrative *word*, being applicable both to *circumstances* and *time* (once it even seems to regard *place*), equal f. i. to the particle אשר, which is a relative word simply, used in different ways, according to the sentence, where it belongs to. Nay, perhaps the same is the case with the kindred זה, which as well not always answers the meaning of a demon-

strative pronoun, but not very rarely implies a determination of time, place and similar meanings (see f. i. Gen. xliii.10, Numb. xiii.17).

That opinion of אז being originally a *demonstrative word* only and not an adverb of time, finds an assistant somehow in the chaldaic translator or translators of the Hagiographs, who, differing with Onkelos and Jonathan ben Uziel, seldom use another word for it than the translation of זה, הזה, בזה a. o. Generally it is rendered there by הָדֵין, (a word together with אֲדַיִן used by the same for אֵיזֶה, f. i. Job xxxviii.19, while the latter is rendered for אֵיזֶה in the translation of the prophets, too), sometimes by הֵיכְדֵין, viz. Ps. cxxvi.2*a*, Job ix.31, xxii.26 and xxxiii.16, once הָדֵין Ps. cxix.6, once כְּהָדֵין ib. lxxxix.20, seldom כְּכֵן (as it is always translated by Onkelos) ib. li. 21*a*, Eccles. ii.15, Job iii.12 and xxxviii.21, and a few times הַכְּכֵן Ps. li.21*b*, lvi.10, lxix. 5 and xcvi.12, which very likely differs not much from הָא כְּכֵן, used ib. cxxiv, 3—5 and in the so-called translation of Jon. b. Uz. on the Pentat. a few times instead of כְּכֵן there, where, as it seems to me, the reader's attention is required a little more, viz. Ex. xv.1.15, Levit. xxvi.34*a*, 41*a*, Numb. xxi.17 and Deuter. iv.41. At all events in the Hagiographs it is mostly translated by a word derived directly from דֵין, i. e. the Hebrew זה, and that fact goes far to prove the idea of אז in its primary meaning not referring to *time*, but having a demonstrative power, used in all kinds of circumstances.

As it happens more times to be the case with other words and in other languages, so our little word is sometimes used as a relational one, that is to say, instead of introducing the *apodosis* of two sentences, subordinated to each other, it may be placed at the *protasis*, i. e. instead of *adverb* it may be used as *conjunction* now and then. Quite the same it is with the Dutch *toen*, and so we recommend to compare the Greek relative words, being demonstrative in the older language.

Further the signification of אז is weakened and reduced to the degree of an only ו״ו, be it as a ו״ו conjunctivum or consecutivum. That may be attested f. i. by אז העלה 2 chr.

viii.12, sounding in the parallel 1 Kings ix.25 והעלה. Something like that we find 2 Chr. viii.17 in the words אז הלך שלמה, while in the parallel 1 Kings ix.26 stands ואני עשה המלך. That it changes to a ו״ו consecutivum sufficiently appears from a comparison of Gen. xxiv.41 with v. 8, being the construction of the latter verse quite equal to ib. xliv.26 a. o. Likewise there, where the condition is of such a kind, that it has not been fulfilled or it will not be so, you may introduce the apodosis by אז as well as combine a ו״ו consecutivum with the verb. Comp. f. i. C*a* 22—26 with Jes. xlviii.18.

That being agreed to, we are able to remove the notorious difficulty of אז being an introduction to an Imperfectum pretty often there, where a Perfectum may be expected. Hebrew scholars know different Commentators and Grammarians try their utmost to bring that custom into harmony with the logical conception of the words. Rashi on Ex. xv.1 calls such an Impf. an *Impf. voluntatis*, expressing no more than an *intention* to do the action presented by the verb. Is the intention to be fulfilled, it will be mentioned in the further part of the narrative. So in the named verse it is followed by ויאמרו לאמר, showing that Moses' intention to sing the hymn has been fulfilled. In Numb. xxi.17 the hymn immediately follows. Should the fulfilling neither be mentioned, nor appear otherwise, then it is suppressed altogether, as the Talmud says (Sabb. f°. 56*b*) concerning 1 Kings xi.7. Solomon wished to build but never did. — So Rashi explains. How acceptable that explanation may be at a first glance, it nevertheless offers its difficulties. First of all that word of the Talmud is attributed to an Agadist, who sermonizing aimed at purifying all eminent man of Israël from their gross faults, testified by the Holy Writ. It is superfluous to say, that such a saying does not imply the slightest thought of sound and serious exegesis. Moreover, Nachmanides shows, that the main point, the use of אז, is not cleared up by Rashi's explanation, for an Impf. voluntatis is to be found in the Bible without being accompanied by אז, too, proving that assertion by examples. He himself indeed believes such an Impf. meaning something past, only it arose from the imagination of the author. It shows

the manner, how he presented the fact to his own mind. That explanation does not differ very much from the definition, which more recent grammarians try to give of the Hebrew Impf. generally, and they use to call an Impf. as this of our text a *Praesens praeteriti*. It is true, with the author of Biour we consider even Rashi's explanation not so far from that idea. — Ibn-Ezra translates such an Impf. simply as a perfectum, referring to the analogy of the Arabic language, where the same often happens. So Kimchi as well and Michaëlis translating *cantabat*. Sforno agrees with Rashi.

According to our opinion such an Impf. reaches the signification of a perfectum only by influence of the word אז, by its value of a ו״ו consecutivum in this and similar cases. Therefore we could read here just as well וישר משה as Jud. v.1 ותשר דבורה, and Joshua x.12 וידבר would suffice equally as וידבר דוד 2 Sam. xxii.1. Only it seems to be an idiotism of the authors of the books of the Kings and the Pentateuch as well as their imitators (the authors of the books of the Chronicles and the book Joshua) to use אז instead of a ו״ו consecutivum there, where they consider the fact deserving extraordinary attention. Both in the books of the Kings and the Pentat. it occurs in such a combination only, when the writer interrupts the narrative by a digression, to which he particularly calls the reader's attention. In the other books of the Holy Writ that way of writing is not to be found at all.

Further a Perfectum accompanied by אז sometimes has the same signification as an Impf. with ו״ו consecutivum, so that אז serves there only as a kind of ו״ו conjunctivum, exactly as f. i. the Latin *tum* has in many cases no more value than an intensive of *et*. While f. i. Deuter. ii.17 or xxxi.25 a protasis commencing with ויהי כ is followed by an apodosis, whose first word is ויצו, ויאמר, in 1 Kings viii.12 the sentence אז אמר וכו' corresponds with the protasis ויהי בצאת וכו' v. 10, and while 2 Sam. xxi.19 the protasis ותהי עוד וכו' is followed by ויך, the same sentence concludes with אז הכה in v. 18. That use of אז with perf., however, only appears in the books of the Chronicles, excepting the two quoted passages.

Sometimes אז changes to ו״ו conjunctivum in other cases, too, and finally it not seldom lost even that little power and meaning, especially in poetical works. For several times it is found there at the commencement of one of a series of sentences, as Hebrew poets like to accumulate them, which in other words or sometimes nearly in the same ones repeat the same thought twice or more times. In such a case אז may be dispensed with, without impairing the writer's intention in any way, and seems to be added only not to allow the reader to slacken his attention by a manifold repetition of the same idea. Then it is quite indifferent, too, whether accompanying perfectum or imperfectum.

So far anent the origin and signification of אז generally. Now we intend to explain some details by quoting sentences, in which it appears. First of all we have to mention, that אז occurs

a) not combined with any letter of the alphabet,
b) combined with ו״ו (ואז),
c) combined with מ״ם (מאז).

Moreover, the Aramaeizing form אֱזַי occurs a few times, signifying just the same as אז, and instead of מאז once the primitive מן אז appears in two words (Jer. xliv.18).

However the word ואז need not be treated of separately as ועתה did, in the first place because it appears but a few times and secondly it has no peculiar signification differing from אז, as we saw it was the case with ועתה. So we have but *two* rubrics to treat of, viz. אז (besides ואז and אזי) and מאז (besides מן אז).

CHAPTER I. אז (besides ואז and אזי).

A. Again we commence with those cases, where אז really appears to be a determination of *time*. In that signification it may refer to a point of time having past as well as to one to come yet, exactly as the English *then*. But in both cases it does not always point out a *certain* time in the past or in the future, but it also refers to an *indefinite* time and may be translated then by *once*, be it *once formerly* or *once afterwards*.

a. Referring to a *certain* point of time in *the past*.

Introducing the perfectum.

1) Gen. iv.26 according to the Chaldaean translation of Onkelos, who, never rendering אז but by בכן, here adds ביומוהי (in his (Enos') days. The Septuagint seem to have had another version here.

Accompanying a perf. or a participle.

2) Hosea ii.9. The Chaldaean translator describes the past point of time, which the author looks at. It appears sufficiently out of the context, for the oppositum is מעתה.

Accompanying a participle.

3) Gen. xiii.7. The author refers to the time, when the flocks of Abraham and Lot were together in that country.

4) Jer. xxxii.2 looks at the time named in v. 1. The Septuagint translate here simply *and*. Cf. G.

Without a verb or participle, which, of course, ought to be completed by thought.

5) Gen. xii.6. Showing the time, when Abraham was at Sichem.

6) Jos. xiv.11. The time meant here is mentioned in the commencement of the verse. The Sept. have another version.

7) Jud. v. 8 אז לָחֶם שערים. The commentators consider לָחֶם a noun equal to מלחמה and most of them translate: They chose new gods, (= disdained the Lord, their God) then there was a battle in the land. The Chaldaic translation does not render אז at all here. However the word לחם has its difficulties. In all editions and MSS., I believe, it is *Milra'*, but it ought to be *Mil'el*, according to grammatical rules. The honor of solving that difficulty Mr. S. Pinsker seems to deserve, saying (in לקוטי קדמוניות p. קל"ח footnote) that the word לחם is a verb in the perfect tense, having a *Segol* instead of a *Pathach*, vowels, which are used interchangeably. See his series of examples, to which I have to add בערפלי טהר, to be found in the best editions of the Jewish prayerbook and of the מחזור לר"ה at the commencement of the ברכת שופרות of the מוסף prayer; the singular form of that word sounds ערפל in the Bible, having the *segol* under the פ, and so the status constructus of מֶרְחַקִּים Is. xxxiii.17 sounds מרחקי ib. viii.9.

8) 2 Sam. xxiii.14 twice in one verse and

9) 1 Chron. xi.6 its parallel, with a little variation of no consequence to the word heading our paper.

b. referring to an *uncertain* point of time in the *past*.

Introducing a perfect tense.

1) 1 Kings xxii.50. A tale of the same tenor we find 2 Chr. xx.36, which several commentators identify with that told here in v. 49. Then, of course, they judge the narration of v. 50 is not repeated at all in the Chronicles, an idea however being very objectionable, as only v. 50 and not the preceding one speaks of joint steps of Jehosaphat and Ahaziah as mentioned in the book of Chronicles. Therefore we leave the narration in the latter book as it is, and take into consideration our verses 49 and 50 only. There Jehosaphat is told to have sent vessels to fetch gold, which proved to be unsuccessful, and as Ahaziah would afterwards undertake a similar expedition combined with Jehosaphat, the latter did not like to venture it. And so we translate, according to a few authoritative commentators, אז by *once, once afterwards*, exactly as the Latin *olim*, as well derived from *olle* = *ille* (זה), may signify *once later* and *once before*. Owing to the author, that time, of course, has past altogether.

2) 2 Kings xiv.2. From 2 Chron. xxv.14—17 the fact appears not to have occurred directly after the narration implied in the verse before. So we again translate אז by *once, later on.* (*olim*).

3) Ps. xl.8. Gesenius translates *therefore*, Mendelssohn *then*. In this intricate sentence the explanation of Ibn-Ezra seems to be most advisable, taking it in the meaning of *in days of yore*.

4) ib. lxxxix.20. Sforno and Mend. render *once, formerly*. The Chaldaic translator has בהדין. See our introductory remarks.

5) Job. xxviii.27. Most of the commentators bring it in connection with v. 26 (בעשותו וכו'), rendering אז by *then*, but not without forcing the words more or less. I deem it simplier not to bring it in direct connection with it, that is to say, not to consider it an apodosis of the former, but to take אז in the meaning of *formerly*.

In one passage אז seems to occur combined with the Imperfectum in the same meaning.

6) 1 Kings iii.16, best to be translated by *once*. Really it has the value of a Waw consecutivum (see F *a*), but here with an additional hint to a point of time not further described.

c) אז referring to a *certain* point of time in the *future*.

Combined, of course, with the Hebrew Imperfectum.

1) Ezek. xxxii.14. The time is determined by the following verse בתתי וכו'.

2) Micah iii.4 אז יזעקו אל ה' ולא יענה אותם. The determination (בעת ההיא) follows, accompanying another sentence of the same tenor. It need hardly to be said, that the particle אז ought not to be brought into coherence only with the first following word, but with all the quoted words together considered as one notion, whose principal part is ולא יענה אותם (cf. f. i. the word לא in Deuter. xxii.1 belonging to והתעלמת principally). In our language we say the same in *one* sentence: Then they will invoke the Eternal in vain. In Hebrew it is usual to express that in *two* sentences (see nr. 5 and C *a* 9). The Septuagint translate אז here by *so* (cf. C *a* 16), but also ואשר (v. 3) by *as*. They seem to have read כאשר. Further cf. I 6.

3) Zeph. iii.9. The determination of time appears in v. 8 (ליום קומי לעד). J. D. Michaelis thinks better to consider it as an apodosis of a conditional protasis.

4) ib. v. 11 looks at the foregoing ביום ההוא.

5) Prov. i.28. The time is determined by the earlier words בבא וכו' v. 27. See nr. 2, from which appears, that we need not give that אז the meaning of a relative *when*, as the Sept. do. Cf. I 8.

d) אז referring to an *uncertain* point of time in the *future*.

Combined, of course, with the Hebrew Imperfectum.

1) Ps. ii.5. With Mend. we translate: *once he will* etc. Further see H. 9.

2) Job xxxviii.21 ידעת כי אז תולד ומספר ימיך רבים. The Lord upbraids Job for his boldness to think himself equal to the Eternal and reproaching He says: Did you know you would be born *once*? or (suppose you did) that you would live long? I deem the simple meaning of those words to be so, and I cannot follow Ibn-Ezra here, considering אז as a relative and translating:

Did you know *when* you were born, that you should live long? for I cannot make out, by what way Job gave rise to such a question. For the same reason I cannot agree with Ewald's meaning (Ausf. Gramm. § 136*b*), taking it as an example of a so-called *praesens praeteriti*. Further see I 9.

B. Sometimes it will be rather perplexing to decide whether אז refers to *time* or to *circumstances*, in other words, whether it is an adverb of time or one denoting that the sentence, which it introduces, is a consequence of something else. Cf. D.

1) Judg. viii.3. אז is determined by בדברו הדבר הזה. People were sedate not as much *after* but *by* his saying so.

2) ib. xiii.21. Either *then* or *by that* Manoah understood a. s. o.

3) 2 Sam. xxi.17 *in consequence of* that fact or *then*.

4) Is. xxxv.5 and 6. Either *when* the Lord will come or *in consequence of* His coming.

C. The notion of *time* retreats more to the background, when אז introduces an apodosis of a conditional protasis. The condition itself may be either *clearly expressed* or *completed by thought*.

a. The condition is *expressed*, אז being combined with the Imperf.

1) Gen. xxiv.41. The condition follows introduced by כי and continued by אם. Here we have to remark the rare case, that the apodosis is repeated in other terms after the condition.

2) Ex. xii.44. The condition precedes, not introduced by one of the particles in use, but indicated by the Waw consecutivum. Indeed the construction in that verse, although not as strange as f. i. 1 Sam. ii.13, is not ordinary either. Perhaps that caused the different opinions of the Tanaim in Mekiltha about the subject of the verb יאכל. Nay, in the Talmud (Pesachim 96*a*, Jebamoth 70*b*, 71*a*) the master is generally believed to be the subject, although being the same, whom ומלתה is addressed to, an interpretation Abrabanel also adheres to. The other interpretation, no doubt the plainest, given by the Septuagint and Mend. also, is cited by Rashi in his Commentary on the Pentateuch and by Tosefoth Jebamoth 70*b* in the quotation א' מה, with the only difference, that the latter name R. Akiba as the author of that interpretation, while Mekiltha and Rashi father it on

R. Eliézer, who also explains his good grammatical reasons for it.

3) ib. v. 48. The condition precedes, without an introducing word or letter, in the form of an imperative mood. (See nr. 8). Equally Ibn-Ezra considers that imperative as a condition. Here the seldom ואז appears. In the same way the later Hebrew ובכן is used (being the Chaldaic word of Onkelos for ואז as בכן for אז), also after having preceded an imperative mood Esther iv.16.

4) Deut. xxix.19. The condition precedes introduced by והיה בשמעו. Mend. leaves אז untranslated here, while Ibn-Ezra with less probability takes it in the meaning of *directly* (see nr 5). Here is to be remarked still, that the particle does not stand at the first but at the second apodosis (see H), most likely because the positive part of the punishment commences at the second sentence.

5) 1 Sam. xx.12. J. D. Michaelis ad 2 Sam. ii.27 thinks אז ought to be read here with stress and translated by *directly* (see nr 4). Perhaps he is induced to that meaning by the Chaldaic translation, rendering it by מכען. I myself suppose such a determination of time is not strictly required here, אז being only the introduction of an apodosis, corresponding to the conditional sentence commencing with כי. I think the words אשלח אליך deserve the stress opposite to וגליתי את אזניך v. 13, mentioning Jonathan prefers bringing a *bad* tiding *himself* to trusting to another. The determination כעת מחר השלישית has been chosen, of course, in conformity with David's proposal uttered in v. 5. — The Septuagint leaves אז untranslated here, too.

6) 2 Sam. v. 24. The condition precedes introduced by ויהי כי. Here the apodosis is followed by another sentence with אז combined with a perfectum. For the rest see nr. 20.

7) 2 Kings v. 3. אחלי אדני .... אז יאסף אתו. The most authoritative Jewish commentators complete the protasis by a conditional particle, as the Chaldaic translator adds indeed. We consider it best together with Mich. and others, to render אחלי by *utinam*, including the conditional particle. Concerning the form of that word compare אשרי.

8) Is. lviii.8. The condition precedes, without an introductory particle, in the form of an imperative mood. See nr. 3. However here it is repeated in v. 9 introduced by אם. Comp. nr. 21.

9) ib. v. 9. The condition with אם follows. For the rest see A *c* 2.

10) ib. v. 14. The condition with אם precedes. The Sept. leave אז untranslated here. However they seem to have had another version.

11) Ps. lxix.5 אשר לא גזלתי אז אשיב. To explain these difficult words I will give in consideration to take אשר here in the signification of אם as f. i. Levit iv.22. The poet complains of enemies, who hate and prosecute him without any ground and intends to show them by an ordinary or trivial image, how they make him responsible for actions he did not commit.

12) ib. cxix.6. Ibn-Ezra and others mean the condition follows introduced by the כ׳. Methinks it precedes in v. 5 commencing with אחלי = אחלי, as f. i. Is. xx.4 וחשופי = וחשופי a. o.

13) ib. cxxvi.2. The condition precedes in v. 1. The two verses are differently explained. We venture to translate so: When the Eternal will restore Zion — do we dream? — then our mouth will a. s. o. We consider it the utterance of somebody fervently wishing to see the majesty of Israel's capital fully restored, a consequence of the distress, which he experiences in a foreign land. But that happy future is so far off yet in his eyes, that, amidst its presentation to his mind, he cannot withdraw the effusion that he seems to dream. The use of the perfect tense (היינו) in such cases we certainly need not explain to Hebrew scholars. Moreover, an interruption of the sentence to give vent to a strong feeling is not of rare occurrence in Hebrew poetry. Readers of the works of Jeremiah know that very well. Only one example we wish to remind. Lament. i.9 ראה ה׳ את עניי וכו׳. — That אז is followed here by another yet, introducing a new apodosis (see nr. 14). — The reason, why the Sept. translate ימלא as a perf. and יאמרו as a future, I really do not know.

14) Prov. ii.5. Some conditional sentences precede introduced by אם. Here again a new apodosis follows in v. 9 with אז (see nr. 13).

15) Job ix.31 אז בשחת תטבלני. The condition precedes with אם. The Sept. do not translate אז at all. — We will not

omit calling the reader's attention to the author's wit, using in the apodosis the word בשחת synonymous with בור, used just now in the protasis in another meaning.

16) ib. xi.15. The condition already commenced in v. 13 with אם and is continued in v. 14 by an imperative mood, which has the value of an imperf. here, as f. i. וחיו Gen. xlii.18. However according to the Sept. the apodosis commences in v. 14 already, for they render אז by οὕτως (consequently) as in A *c* 2, although they have again another version of v. 15.

17) ib. xiii.20. The condition precedes immediately in the words אך שתים אל תעש עמדי, by an imperative mood in the negative, and without an introducing conditional particle (see 3 and 8). The word אך often in poetry serves to introduce the sentence with more solemnity. Cf. Is. xix.11, xxxiv.14, Ps. lxxiii.13.18, cxxxix.11 al.

18) ib. xxii.26. The condition seems to us to be found in v. 23 introduced by אם (אם תשוב עד שדי), being immediately followed by the first apodosis (תבנה), without an introductory word, then by the other apodoses, being the last of them accompanied by אז. This explanation agrees with the Sept., too, rendering אז by εἶτα, and so that example is to be classed under the heading H (see there n^r 7).

19) ib. xxxiii.16. The condition stands in the verse before.

20) 1 Chr. xiv.15 the parallel of 6, only the first apodosis does not appear here at all, and the second is altered so, that אז is combined with an imperfectum.

21) ib. xxii.13. The condition follows introduced by אם, although in fact it precedes already, too, without any introducing particle. Cf. n^r. 8.

Under the same heading also those passages are to be classed, where the apodosis expresses something, which did not happen or will not happen, because the condition is either not fulfilled or will not be so, being then introduced by לולא or a word of similar signification. Cf. Essay on עתה chapt. 3 E. — In the apodosis אז introduces a perf. in such cases.

22) 2 Sam. ii.27 לולא דברת כי אז מהבקר נעלה העם. Kimchi takes it as if there stood מאז being further explained by מהבקר,

while Mich. exerts himself to explain the word כי. In our Essay on עתה we demonstrated already that כי as a part of a formula in such cases. — The Chaldaic translator renders אז here by בְּכֵין פּוֹן, as in n^r. 24, too, being פּוֹן an addition very often found in the Chaldaic translation of Onkelos after the conditional particle of such a protasis.

23) ib. xix.7 with לֻא (read לוּ) in the protasis.

24) 2 Kings xiii.19 לְהַכּוֹת חמש או שש פעמים אז הכית. The Chaldaic translator again בְּכֵין פּוֹן. See n^r. 22. Certainly לוּ הִכִּיתָ instead of לְהַכּוֹת would sound better. — The verses quoted by Ewald (l. c. § 358*a*) as analogous to our verse, we explained in our Essay on עתה chapt. 3 H 2, C 1 and 3, A *e* 35 and 37.

25) Ps. cxix.92 with לולא in the protasis.

26) ib. cxxiv.3—5. Thrice אזי instead of אז.

b. The condition is not expressed but is to be borrowed from a former sentence.

In the apodosis there may stand a perfectum introduced by אז as in the first following 3 examples.

1) Is. xxxiii.23. The condition is included in the first part of the verse.

2) Hab. i.11. The condition may be derived from וילכדה v. 10. The meaning is: If all matters run so before the wind, *then* a. s. o.

3) Mal. iii.16. The condition completed by thought is the following: If the reasoning is going on so even by the so-called religious men, *then* a. s. o. Ewald (l.c. § 354*a*) renders that אז by *nevertheless*. The Sept. seem to take it again as *so*. cf. A *c* 2. For the rest see I. 7.

Generally the apodosis has an Imperf. with אז.

4) Levit. xxvi.34 twice in one verse. According to Ibn-Ezra the condition is expressed in the words והיתה ארצכם שממה v. 33. But we consider that as an apodosis coordinate with the former and think the verses 34 and 35 as containing but an effusion of the author. He interrupts here his strong and bitter prophecy, with the aim to bring the punishment uttered here and generally that whole period into immediate connection with chapt. xxv,

describing the laws of the seventh year or the year of rest. After that interruption he continues his prophecy in v. 36 a. f. That opinion seems to me still more probable, considering, that the author in v. 43, after having encouraged the people by a prospect of better times, does not fail to repeat by a single word both the contents of the verses 34 and 35 and that, which stands prominent by another significant אז. For the rest see the next figure.

5) ib. v. 41 או אז יכנע followed by ואז ירצו. According to one of Rashi's explications, which Michaelis agrees with, אז has the value of אם here. If so, the sentence introduced by אז contains the condition of the one introduced by ואז (cf. *a* 3). One may be inclined at a first glance to prefer that explanation, for then ירצו את עונם is the only apodosis of that part of the verse, being the same repeated in v. 43 before closing the ominous prophecy. But on second thoughts our quoted words rather seem to imply a kind of solace, viz. by their dispersion in foreign regions they will clear the accounts of their sins, as something that ought to precede the next blessing וזכרתי את בריתי וכו'. And the same opinion very likely led to the insertion of the verses 34 and 35 amidst the punishment rendered conspicuous by the introduction of אז, as if to say, if that be fulfilled, if the offended ones be satisfied, a better position may dawn for Israel. By that consideration the later explanation of Rashi is preferable, so that both of the sentences with אז are apodoses and אז either signifies *perhaps*, according to Gesenius, or it remains in its usual signification of *or*, as Nachmanides asserts, and ואז is the same as או אז. Is that right, then the conditional sentence is *not* expressed in one of the usual forms and must be borrowed from the preceding והבאתי אותם וכו'.

6) Jos. i.8 again twice in one verse, the latter being ואז. To add from the former sentence: If you keep etc. Cf. 1 Chr. xxii.13.

7) ib. xx.6. The condition is included in the words עד מות הכהן וכו'. Cf. Numb. xxxv.28. Here אז stands as an asyndeton instead of ואז or כי אז.

8) Judg. v.13. The end of v. 12 contains the condition, for by want of a better explanation we stick to the old commentators' saying: *so* viz. if thou, Barak, likest to enter the army on my calling, the Lord shall cause a single one to rule over a powerful people, the Lord shall do me reign over the strong. The concurrence of two different constructions of one verb in the same verse does not miss an analogy in the Holy Writ. f. i. עשה Exod. xxix.41. Neither the Septuag. rendering יְרַד as if there stood יָרַד and having for the rest quite another division and version of the verse, nor some recent grammarians correcting יְרֶד, which does not even put a good interpretation upon the words connected with it, could satisfy us in that way.

9) 1 Sam. vi.3 אז תרפאו. The condition is included in the immediately preceding sentence. For the rest see I 4.

10) Jer. xxii.22. The condition to be completed from the first part of the verse, as Kimchi interprets.

11) ib. xxxi.13. The condition to add here lies in the words of v. 11, כי of כי פדה meaning *for*. That seems to appear from the context. Indeed we cannot conceive what induced Heidenheim to take כי as a conditional particle. And really he seems to be convinced of that opinion, for not only he himself interprets so in מחזור ליום ב' דר"ה in the הפטרה of that day, but he does Eliezer Hakallir interpret so, too, in the last part of תפלת טל on יום א' דפסח, considering him by that interpretation a follower of Nachmanides c. s. contra Maimonides in the question about life in a future world. — However, owing to our interpretation אז does not stand at the first of the apodoses responding to the included condition, that example of the use of אז to be classed again under the heading H.

12) Ps. xix.14 אז איתם. The condition to borrow from the preceding words, for חשך does not contain a condition as in *a* 3, but a prayer equal to אל ימשלו בי, not as the Sept. interpret: *If* they do not rule me. — Here may be remarked, that a part of the condition follows after the apodosis still, at least according to the interpretation of some authoritative commentators.

13) ib. li.21 twice in one verse. The condition is included in v. 20. Cf. nr. 12.

14) ib. lvi.10. That אז is explained in different ways. Ibn-Ezra regards it as a confirmative of the following ביום אקרא. Mend. translates *already.* Ew. (l. c. § 354*a*) *though, nevertheless,* while the LXX leave it untranslated altogether. We consider it simply as an introduction to an apodosis, the condition to be taken from the end of the former verse. Cf. 13.

15) Prov. iii.23. The condition to add from vv. 21.22. The Sept. translating ἵνα very likely take it in the same meaning.

D. Far less the meaning of *time* is to distinguish in those cases, where אז accompanies a sentence, to be considered rather as *a consequence* of a preceding one and is to be translated but by *therefore, thereby, therewith* and similar. Cf. B.

1) Jos. xxii.31 אז הצלתם. To day we acknowledge, Joshua says, that the Eternal is in our midst. *Thereby* (viz. by your action) you have saved Israel. — In such case we use in our western languages *now,* for it aims at a fact occurring at the same time, which the speaker stands in. Really עתה would suffice here, too. Vid. our Essay on עתה 3d chapter B and F 1 *a.*

2) Judg. v.11. We translate: *Thereby* (viz. by the named benefits of the Lord) His people may return to its towns (safe). Here as well עתה would do.

3) Jer. xxii.15 and 16. The Sept. have another version.

4) Eccles. ii.5 ולמה חכמתי אני אז יותר. In the same meaning we use the adverb *then* instead of *under such circumstances.* Here אז stands after the verb as in Hos. ii.9.

E. Once it has a local signification and a meaning as much as שם. At least it seems so to me in the difficult verse of Jer. xi.15 כי רעתכי אז תעלזי. Most of the authoritative commentators separate כי רעתכי from the two following words, taking each pair in a separate meaning by completing thoughts or words, lacking however every trace to justify them. Besides the coherence with the words immediately preceding does not become clearer by their interpretation. We venture to say, that all those difficulties vanish by our explanation. For we consider רעתכי an object of תעלזי, translating אז as שם referring to בביתי, named in the commencement of the verse. The fact that the root עלז is not found elsewhere in the Bible with an object

without a preposition does not raise any obstacle. For 1o. other Hebrew neutral verbs, too, not seldom govern an accusative, f. i. יצא and בוא in the קל; 2o. The synonymous שוש as well governs an accusative in Is. xxxv.1 according to some of the great commentators, and 3o. although the *verb* עלז does not, the *adjectivum verbale* of that root does occur with an accusative in עליזי גאותך Zeph. iii.11. — Further that אז accepts the signification of שם does not sound strange at all, considering that in other languages demonstrative words of *time* and *room* change, too, and moreover, because שם also means אז in Deuter. x.6 according to Ibn-Ezra, and Ps. lxvi.6 according to Ewald.

F. אז introducing an Imperfectum sometimes means the same as an Imperf. with a *waw consecutivum.* See our prolegomena.

a. At the commencement of a digression of great interest, interrupting the history for a short while. Cf. A *b* 6.

1) Ex. xv.1.

2) Numb. xxi.17.

3) Deuter. iv.41. Ibn-Ezra takes that אז as a relativum in the meaning of the Latin *quum,* the apodosis commencing chapt. V v. 1 (See I 2). Nachmanides controverts it and Raschbam, too, taking nevertheless pretty much pains to give the word its rights. Considering it as a waw consecutivum we remove all difficulties. For the author wishes to insert an incident interrupting the coherence for a moment and in order to denote that, he uses an Imp. with אז instead of the more usual waw consecutivum.

4) Jos. viii.30 אז יבנה. That digression stops at the end of the chapter, the thread of the narrative of v. 29 being continued at the commencement of chapt. ix, as it especially appears from v. 3. This opinion is affirmed by the Septuag., placing the whole digression between v. 2 and 3 of chapt. ix.

5) ib. x.12. Here the digression ends at v. 15, going on with the discourse finishing at v. 11. Here a determination of time is expressly added in the words ביום תת ה׳ וכו׳, although that needs not exclude the signification of *time* of the word אז. See A *c.*

6) ib. xxii.1. The very commencement of chapt. xxiii sufficiently proves our opinion, that the whole chapt. xxii interrupts the narrative of the author, for the words אחרי אשר הניח ה׳ only repeat וינח ה׳ להם מסביב of ch. xxi. v. 42. It could be remarked here,

that the narrative of ch. xxii belongs to the history, too, and forms part of it. so that it need not be called an interruption at all. Nevertheless the author wishing to express it more emphatically on account of the importance of the fact, prefers introducing it by אז instead of the waw consecutivum.

7) 1 Kings viii.1. This digression again occupies the whole chapter, the next one repeating the conclusion of chapt. vii ותשלם כל המלאכה with a few words (ויהי ככלות שלמה לבנות).

8) 2 Chr. v.2 the parallel of 7. The digression is somewhat onger here and the return to the real narrative not so clear and obvious. But we must not forget, the language of the Books of the Chron. is far less pure and regular than that of the Kings.

b. אז with an imperfectum instead of the usual imperfectum with waw consecutivum, not to introduce a digression, but only to attract more especially the reader's attention. That use of אז exclusively occurs in the books of the Kings and in the Chron. there, where the author copies the former's text rather literally.

1) 1 Kings ix.11. Perhaps אז is chosen here instead of a waw consecutivum in consequence of the fact mentioning the origin of the name of the land of Cabul.

2) ib. xi.7 apparently equivalent to a waw consecutivum.

3) ib. xvi.21.

4) 2 Kings viii.22 אז תפשע לבנה. Here even ויפשע precedes in the same meaning. Perhaps the revolt of Libnah was of more consequence. A determination of time follows here. Cf. F *a* 5.

5) ib. xii.18.

6) ib. xv.16. Here ויך follows aiming at the same fact.

7) ib. xvi.5. That the fact is of much consequence sufficiently appears from Isaiah chapt. vii.

8) 2 Chron. xxi.10 the parallel of 4.

G. In the same way אז often is combined with a perfectum, having then, of course, the value of a *waw conjunctivum* with a little more emphasis. That use of אז only occurs in the books of Chronicles, except once in the book of Samuel and once in the Kings, these two passages appearing in the Chron., too. Vid. our prolegomena.

1) 2 Sam. xxi.18, where אז הכה simply changes to ויך and ויכהו vv. 19 and 21.

2) 1 Kings viii.12 אז אמר שלמה is but the apodosis to ויהי בצאת וכו׳ v. 10. It is a notorious fact, that in such cases an apodosis usually commences with a waw consecutivum.

3) 1 Chr. xv.2 אז אמר the same as ויאמר.

4) ib. xvi.7 ביום ההוא אז נתן דויד. Would not the construction of ביום ההוא ויתן be equal to that of ביום השלישי וישא Gen. xxii.4 ?

5) ib. xx.4 the same as 1.

6) 2 Chr. vi.1 the same as 2.

7) ib. viii.12 אז העלה varying with והעלה in 1 Kings ix.25, as mentioned in the prolegomena.

8) ib. v.17. In the parallel 1 Kings ix.26 it reads ואני עשה וכו׳.

9) ib. xxiv.17 אז שמע does not differ from וישמע in any way.

H. Finally אז lost even that little value of a simple waw conjunctivum and finds its place in a series of sentences not at the first but at one of the following, very likely to prevent a slackening of the reader's attention by the concatenation of a good many sentences of the same tenor. Evidently such way of speaking is to be found only in poetical or oratorical language. — In that way אז is combined either with a perfectum or imperfectum quite indiscriminately, whereas the authors generally vary in the use of these tenses most freely.

1) Ex. xv.15 אז נבהלו··· יאחזמו··· נמגו a continuation of חיל אחז ··· ירגזון.

2) Jud. v.19. Here even the same word is repeated not less than four times, while at the second time it is preceded by אז. Generally we should be tempted to say, the author of Debora's song liked the use of little אז pretty well.

3) ib. v. 22.

4) Jer. xi.18.

5) Ps. xcvi.12. Mend. leaves it untranslated. Indeed having so many analogies, we need not recourse to an alteration of אז into אף as Olshausen did.

6) Job iii.12, albeit that verse may be taken as an illustrative example of אז with the value of a waw conjunctivum, being אז ינוח parallel with ואשקוט.

7) ib. xxii.26. See C *a* 18.

8) 1 Chron. xvi.33 the same as nr. 5.

9) Under that heading may be classed as well Deuter. xxix.19,

see C *a* 4, Ps. ii.5, see A *d* 1 and Jer. xxxi.13, see C *b* 11.

I. A relative meaning as much as the Latin *quum* is attributed to אז with more or less probability in the following passages, so that it agrees with the signification, which מאז has sometimes. See II B *a* 5.

1) Gen. xlix.4 אז חללת. The so-called Chaldaic translation of Jonathan ben Uziel renders here בעידן דבלבלתא, equivalent to the interpretation of some of the commentators.

2) Deuter. iv.41, see F *a* 3.

3) Judg. v.11, see D 2.

4) 1 Sam. vi.3, see C *b* 9.

5) 1 Kings ix.24. From v. 15 it may appear that those commentators rightly explain, who think Solomon repaired or arranged the Millo for Pharaoh's daughter. If so, אז has best be translated by *since* or *after* in the meaning of מאז.

6) Micah iii.4. The interpretation of אז as a relative conjunction does not seem very probable here. We have better combine the two notions יזעקו and ולא יענה, of which the latter is the principal, which especially the particle אז adheres to, as in Is. lviii.9 al. See A *c* 1.

7) Mal. iii.16. See C *b* 3.

8) Prov. i.28. See A *c* 5 cf. nr. 6.

9) Job xxxviii.21. See A *d* 2.

II. מאז Which took its rise from a combination of מן and אז (once appearing in that form) is a relative about as often as a demonstrative word.

A. Demonstrative as an *adverb of time*. מאז = *from* (i. e. since) *then* (i. e. long). — From that signification it already appears that it has to be accompanied by a perfect tense, or, suppose it does not, that tense ought to be completed by thought. — In that meaning it is never met with in the Pentateuch.

1) 2 Sam. xv.34 without a verb. The oppositum is עתה. The Septuag. translate as if there stood אז. (See at nr. 7).

2) Is. xvi.13 again the oppositum is עתה. If I see well, the Sept. render here *at that time* and consequently again as אז.

3) ib. xliv. 8. The Sept. *of old.*

4) ib. xlv.21 parallel with מקדם (cf nr. 9). The Sept. again as אז.

5) Is. xlviii.3 The Sept. translate *already.*

6) ib. v.5. The Sept. render *of old.*

7) ib. v. 7 again the Sept. *of old.* The oppositum is עתה. In all those passages Gesenius thinks the prefix מ״ם to have no signification at all. (See nrs. 1, 2 and 4). We do not see the necessity of denying the power of the prefix and translate with most of the Commentators *long since, long ago, of old.*

8) ib. v. 8. The Chaldaic translator rendering מאז by מכבן elsewhere, does not translate it at all here. — That word is often seen recurring in a comparatively short piece of Isaiah. It is true, in the first chapters of the second part of Isaiah the same idea is frequently repeated and even the same words and expressions, too, as f. i. אותיות, ראשונות, מראש a. o.

9) Ps. xciii.2. The Chaldaic translator renders as well *of old.* The parallel is מעולם. Nevertheless the Sept. render it quite literally by *from then.*

10) Prov. viii.22. The Chaldaic translator renders as if there stood מראש, that word occurring in the next verse. The Sept. have another version.

B. מאז as a relative.

a. Combined with a verb, of course, in the perfect tense, it is a *conjunction* introducing a protasis.

1) Gen. xxxix.5. In the apodosis an Imperfectum is combined with the waw consecutivum. The Sept. render *after.*

2) Exod. v.23. In the apodosis a perfect tense appears.

3) ib. ix.24 again with a perf. tense in the apodosis. The Sept. render it as if there stood מן היום.

4) Jos. xiv.10. An apodosis follows without a verb.

5) Is. xiv. 8. Now an apodosis follows with an Imperf. and

6) Jer. xliv.8 with a perfect tense as in nrs 2 and 3. The Sept. render *then* here.

b. Combined with a substantive it is a *preposition.*

1) Ex. iv.10 with a verbal Substantive (infinitive mood).

2) Ps. lxxvi.8. The commentators consider it strange and deem it necessary to add a verb by thought. We refer to the analogies 1 and 3.

3) Ruth ii.7.

Amsterdam, Oct. 1885.

Zur Frauenliteratur,

mitgetheilt von Ad. NEUBAUER.

IV. A. In der Hschr. n⁰. 25 aus Schönblum's Ancona-Sammlung (vergl. *Letterbode*, X, p. 97), welche Herr Dr. Jellinck der Bodlejana abgetreten (jetzt Opp. Add. quo 189; unser Catalog n⁰. 2577) folgt als Antwort auf Abigdor aus Fano's עוזר נשים (vergl. ibidem p. 101. In dieser Hschr. mit dem Titel (מגן נשים), folgendes anonymes Gedicht [1]) : תשובה למגן נשים

בני אדם גם בני איש. אל תפנו לכוסה קלון נשים. כי דבריו יחפיר ויבאיש.
יחד עשיר ואביון להאשים :
אביגדור מאז שמו נקרא. שבתי ואראהו אבי הצרון. בדברו על הסרטיינו
סרה. הוסיף על הנשים נגע וחרון :
ראה מה שלמות לאשה מצא. האשה מגן נשים בתעודה. כי אם כחוברת
מקצה. גם במשלים אשר ידו הדה:
יגע למצא דברי חפץ. נשים לרומם ולהלל: דברי הסרטייאנו להפץ. ומלין
לצד עילאה ימלל :
לא מצא כי אם נשי מספר. אשר לדבריו תהיין שלמות. ואם יחשוב כי
להן יכפר. וכי בתוכן תוך ומרמות :
אמר בשיריו מגן נשים. כי אם אשה רעה תמצא. לא תמנה וכטלה
בששים. והוא כבלי דעת פיהו יפצה :
הפך כוונתו אני ארצה. אחבירה מילין ואמלל. אשה טובה כל תמצא.
אשר בדם עון לא תתגולל :
ואם אחת או שתים. פושטות לעם טלפים. אינם בטלות במאה ובמתאים (*sic*).
כי אם באלפי אלפים ריבותים :
מלבד אשר אומר. כי למן העולם ועד העולם. אשר אוצר חושך רע ומר.
תמיד במוקשה כל באי עולם :
דברי הצודקים מנגדי לא אמיש. כי כן אמרו חכמי הרופאים. אלף מתו
מרוב תשמיש. אחד מני אלף מרוב הלאים :

---

1) Die Varianten aus dieser Hschr. für die drei abgedruckten Gedichte geben wir nächstens.

פנו אל ראש החכמים שלמה. בקש אשה בשלמות רבתי. בחן נכריות
גם מאת עמו. ואמר אשה בכל אלה לא מצאתי :
הנה גם אל חכמי תורה. היתה האשה צחנה ובאשה. ויאמרו בשפה
ברורה. אחרי ארי ולא אחרי אשה :
הוסיפו עוד במשליהם החכמים. לספר על הנשים קשה. ויגידו באמת
וכתמים. כל רעה ולא רעת אשה :
ראו אם מאד גדולה מצורתן. רבים חללים אשר הפילו. ועוד אין נסתר
מחמדתן. כי גם ירעו לא יועילו ולא יצילו :
לא תבעה בפיה עונתה. כי ארדה ה׳ עם כל קדושיו. לולי זאת על דרכה
העיזה פניה באותה. שלחה ידה והחזיקה במבושיו :
ראו לנשים מכמורת פרושה. מצודינה עשירי עם ואביונים. כאשר עינים
על אשה תשא. לא ימלט מאלף אחד בבנים :
שאו למרום עיניכם וראו. שמחזאי ועזאל נפלו משמים. באהבת נעמה
אשר ראו. ערומה מההלכת במחנים:
מי גבר יחיה לא יראה מות בהודן. או איך תעמודנה ידי בשדודם. הלא
הראו כי בעת עמדן ויראו בני אלקים את בנות האדם :
היוכלו כל הגוים והלשונות. לבא עד תכלית שאון רעתם. ואין מספר לרוב
המחנות. הפילו במכמורת מצודתם :
תגלגלנה לאיש מדוה ומחלה : באין מזור ורפואות תעלה. תשחית עינות
מים ברוע מעללה. מנפש עד בשר יעשו כלה :
צדק מאד מאמר החכם במשליו. כי הנשים אינן יפות. ולא יערב עבודתן
עליו. כי אם לרקחות ולטבחות ולאופות :
היש חטאת יביא רעה. מכה בלי סרה. כמו איש לאשה שעה. אשר יצא
מצרה אל צרה :
הלא גם בעז אהבתן. ראש פתנים אכזר. ואף כי בעת איבתן. לא ניכר
שוע לפני זר :
לא ישימו לב בגלות ערותן. לקלון וכלמה תהי באחריתן. כי תהרין בזמתן.
אזי תגלה את נבלותן :
אל יתפאר משורר בכחשיו. כי הנה אש ראיותיו תאכל. שר חמשים וחמשיו.
ידעתי כי יכול אוכל :
ואתן להם ראיה מופתית. ואם ירע האיש בעדן השיב. תשובה נצחית
ואמתית. גם אני אודה ועט ימיני אשיב :
שימו לבבכם אל הנביאות. אשר במחזה רואות. כל הגדולות והנוראות.
דברי ה׳ ואת הנפלאות :

הביטו אל שרה אמנו ראשונה. העידה עליה התורה. לא דברה אל אל נאמנה. וכן כתוב ותכחש שרה :

ראו דברי לאה הבכירה. אשר דברה אל אישה בשובו. סורה אדוני אלי סורה. העיזה פניה ותאמר אלי תבוא :

האזינו עקיצת דבורה. והלדה אשר יצאת מהמערה. תדברנה בגאוה ושררה. עד שקמתי דבורה :

אביגיל אשר חמת המלך שככה. הזכירה לו ישאנה לאשה. ואיהתא בהדי שורא מלבא. לענה לאלוף נעוריה בעלה ואישה :

חשב לרומם בשיריו. המלכה אסתר המעטירה. לא יועילו הון ספוריו. גם עליה תמצא סרה :

ראו את כל התלונה. אשר למרדכי הגידה. וברמז דברה התואנה. אשר בלבבה לא כחדה :

צר לה אשר לא תבא. ושכב את אדוניה איום. ותאמר לא נקראת לבא. אל המלך זה שלשים יום :

ואם תשועה באת על ידה. תמצא כי לא מלבה. לולי מרדכי אשר בידה [*sic*]. לשית אימה חשבה בקרבה:

ואם גם יעל בשלו׳ הביא לישראל תשועה. הנה הפרה ברית שלום. ראו מה בטח באשה תועה :

לא הפרה ברית לסיסרא. לולי בטח לבו בה. אשר תהי לו לעזרה. והיא בקרבה תשית ארבה :

בוטח באשה בל יקרא איש. ובמדרגת חי מדבר לא יבא. קראו לו בן מחפיר ומבאיש. סכל אין תבונה בו :

רחל בגנבתה תשיגנה רעה. ואם שלמה בסבת חלאתה. מרים תדבר על איש ה׳ תועה. אין גם אחת מתטהרת בטומאתה :

ראו מגינם אשר רימה. לכסות קלון חרפתן. החריד שושנת הנשים הרמה. ומה תעשינה שאריתן :

תלכנה על פני מים. תקולל חלקתן בארץ. לא ליום ולא ליומים. כי אם עוד כל ימי הארץ :

סוף דבר אחי אל מגן נשים. כמו דוה תאמרו לו צא. ואם גם הוא שר המשים. פגול הוא לא ירצה :

אמרות פיהו זעם ועברה. ואיך תאמינו כי יחנן קולו. והבט לא יוכל אל הישרה. כי עינו רעה בשלו :

ואם אמרים ושירים יכנס. לשבח הנשים ולהלל. כן תורנם כל ישאו נס. לו היתה בת שמאי והלל :

ראו צותה תורה עליו. פן דברי המסית הזה עליכם יערב. לא תאבה ולא תשמע אליו. וכל איש אשר בו מום לא יקרב :

הנה אביגדור מגן נשים. בנה מגדל בשערים המשים. לפאר נשים ופילגשים. הוליד גם בנים שלשים :

ואני לעומתם בראתי. חרב וחנית וכידון. בשירי אשר קראתי. על מגן נשים מדון :

במספר במפקד חמשים הם. ארבעה ארבעה למשמרותיהם. יורידו שאול תחתית בצבאותיהם. שר חמשים ושלישים לצבאותיהם :

הידה גם לו :

שלשה המה במחנותם. שלש מאות ושש לצבאותם. קח את השלישית. והנותר בחיק אויב תשית :

גם לו :

ראה משמרות שלשה. ילידי ביתה שלש מאות וששה. אם תקח מהשלשה חמשה. אזי תראה הוות קשה :

B. Daniel aus Rossena's Gedichte, die unmittelbar in dieser Hschr. folgen.

אלו הג׳ שירים באו לידי דניאל מרושינה בר״ח ניסן שנת רנ״ב לפ״ק. ואז קמתי קל חיש והכרתי עליהן שיר אחד כתוב לפנינו לי״א

להבין משל ומליצה

דרוש אדרוש . ואבוף ראש. טוב אחרוש. על כל שומע.
ניבי כורע. להשתרע. גם לכל ריע . אטיף תירוש.
יהי לראש. וגם יפרוש. תדהר וברוש. לכל בולע.
אל מגלע. בלב צולע. לכל זורע. כי יהרוש.
לענה ורוש. ויין לקרוש. כאחשורוש. יהי שבע.

אלו הם השירים שחברתי על הנזכרים

שירים נעשו בגליל טוסקנה. ועד לומברדיאה אורם זרח. לידי באו בהרי רישאנה :

כמו גבור ישיש לרוץ אורח. לבי לראות מליצה והידות. ועם עושיהם להברה ארח :

למצא דברי חפץ ואגרות. השב לבי ונמצא מתגאל. יותר מתהלה עשר ידות:
עלי אצילי בני ישראל. על הר נשא גבוה ותלול. ארים נסי משלי לכל שואל:

תמס כמים כמו שבלול. לשוני לשורר למאד תלאה. בקול סירים תחת הסיר חלול :

על משמרתי אעמוד ואראה. ועם רעי במשען וסעד. במרום הרים אתבונן משתאה :

שלשה המה מטיבי צעד. בהוד שיריהם אותם מצאנו. כראי מוצק לעולם לא ימנו :

בראשם אברהם הסרטייני. ושני אביגדור מגן נשים. השלישי שמו לא פורש לנו :

בנו בתי נפש עם לחשים. כסו טפח וגלו טפחים. מדנים לגרות ולהאשים :

וגם בקו הליצו שורותים. לשונם תהלך כאש תוקד. תכבה בדם ענב בבלי מים :

טוב לשכלם היה היות נעקר. בחבלי שינה ועשתונותם. ביום אשר לבם לשמור שקר :

הריקו חניכים לגוייותם. הכי שתו בשמים פיהם. החטאים האלה בנפשותם:

כמו לתפארה תהי להם. לירות במו אופל לישרי לב. על כי עסו דדי בתוליהם :

פתי יסור הנה וחסר לב. אומרה לו לא תאבה לא תשמע. לחידות ומשלי נמהרי לב :

אוי לנפש את מוסרם תגמע. כוס תרעלתם תשבע ותתרוה. באחרית עינה הלא תדמע :

סורה שבה פה זולל וסובא. אם דבש וחלב בהם תמצא. הן חלפו עם אניות אבה :

גם פרעות שמעו לשמצה. בהבלים אשר אין בהם עקר. חמץ וגם שאור תחת מצה :

כזבח וצלמנע הם בכרכר. לעם השם נהפכו אויבים. אם בדרכם שכלי היטב חקר :

בינו נא זאת בעם מתנדבים. בשרים שלשה הרבו שכל. על תופפות אילות אהבים :

נבואתם כמו אבקת רוכל. על נשים שמו תוקף עיונם. בעל עירו נגיד ואמרפל :

עד אין חקר הרחיבו לשונם. לא חשבו ליום דין כי הנה. עדי עפר יגיע גאונם :

זממו החריב כל מתנה. ללא השאיר אחריו ברכה. ושכחו את אל עליון קונה :

למכתם בל תעל ארוכה. גם בגיל עד אין יחול וצרי. הלא בשמן גם לא רוככה :

מי זה בחבורה הוא הארי. בחוותו את כל הכעסם. הלא ילבש קנאה אף וחרי :

ישום ישרוק על כל המעשים. כי הם אין ופעלם מאפע. והנם את הגרנות שוסים :

הלא יינקו מן אימים שפע. על כי פיהם פערו לבלי חק. ונהרא עליו גם לא תופע :

כל שומעיו ימלא פיו שחוק. גבר תמים ונקי ילעג למו. כי ריחם נידף עד למרחוק :

על מלכות ונביאות לריב קמו. לא אמרו איה האל עושם. לא יראו ראש ככבים כי ראו :

ולשנפשנו [?] בחיים הוא שם. על ברואיו הרבו תעצומות. הפודה עבדיו מיד שוסם :

קראו בשמותם על ארמות. וכל אחד בשירו יתגאה. לאמר בינותי מלאתי חכמות :

לספר סרחונם אהי נלאה. ביהודה חלף שטף ועבר. עד צואר הגיע כסה מרמה :

עד שמי רום שאון גליו גבר. כי זה יסתר וגם זה לא יבנה. בהבלי הבלים ללא דבר :

צעיר אני נגש ונענה. ממשפחתי תולעת ולא איש. אשב בדד מחוץ למחנה :

ושירי זה כבן מהפיר מבאיש. כל הוגה בו יבוזה ויקל. גם בני אדם גם בני איש :

הלא עושהו ידיו לא שכל. כי בנקרות צורים שמתי קני. מן עצי יער לקחתי מקל :

הוך עם נבל אהלי משכני. ועל סלע בלי שבע רצון. לא יעברנו צי רב ואני :

יצאתי לי בעקבי הצאן. כבהמה בתוך בקעה חרד. בלי רועה בשבט ולשון (?) :

וליסד שיר לא אהיה חרד. מן כל שומע אבקש מחילה. חטאתי לא במעל ובמרד :

ואם הרביתי חזון ומלה. על תרעתים שמעתים סוכתים. הלא גם סול סלותי מסלה :

אמת לשמע אזן שמעתים. ועיני לא ראתה מימי. ומתמל שלשם לא ידעתים:

אכבדם בהלל ושמאי. ולרצונם אבטל רצוני. לא אשנאם באויבי נקמי :

וערכי מך מהם וגם עבי. כי לא עמדתי בסוד נבונים. וגם לא בשבת תחכמוני :

גם לא אלבש תכלת ושנים. בגד ומדים לא כמרתי. פן אהיה לבוז ולקלונים:
אין פלס ומשקל לשירתי. להוגה בה אקדים הידיעה. ואל אלקים אשים דברתי:

כי הוא נותן למלכים תשועה. יצילני מחמת נחשים. וישמור פי מדבר כל תועי:

גם כי קטנתי בתוך אנשים. מתני [ ]. לחבר אלה שירים חמשים:
בצדקי החזקתי לא ארפה. אלומותי נכון תסובינה. בתם לבב ועם נקיון כפי:
כי עיני הם בהרים תצפינה. ובתוך עמי אקרא ד נ י א ל. וארץ מולדתי שמה רושינה:

בסוף מלי אתפללה אל אל. יסלח ישא לכל חטאתי. ימהר חיש לעמו הגואל:
לטובה אות יעל זכרונותי. כל מעשי וגם פעולותי. לאל אשר בידו עתותי:
למנצח בנגינותי:

חידות לו

דלה כף לנחת. תוכחת נצחת. גבורה שם הנחת. על צור והר אל:
נגד סרטייאנו. ומשליו קראנו. גבע מלון לנו. תוך בני ישראל
יד על מגן נשים. וחכם חרשים. ושר על שלישים. בגולת אריאל
אקרא הוי הוי אדון. מגן נשים מדון. אברא חרב כידון. על רדפו למו אל
לחשי עלי אקבע. בלכתו על ארבע. ובחי נפשי אשבע. אני הוא דניאל

תם ונשלם תל״ח

Gedalja ibn Jachja's Commentar zu פרקי אבות.

(*Letterbode*, XI, p. 1).

Während meiner jüngsten Anwesenheit in Paris hatte ich Gelegenheit folgende kleine Vorrede dieses Commentars zu copiren. MS. Günzburg 273.

הבן יקיר לי. ויסכינך במסכן מעלת החברה ויטע בלבבך אורה ויזריח עליך כוכבי אור המלוה ויושיבך במושב מעלות המדות ויסיר מעל לבך המסכים המעיקים בחנך וילמדך לשוט בים השלימות וילבישך מעיל הירא׳ה עד שתעוף עם הרוחניים במשכן הצדיק׳ בעה״ז ובעה״ב.

כדרתי אליך על פה וגם בחיבורי זה כשערכתי לפניך מעלת הגאונים זקני ואא״א ז״ל לערוך לפניך פי׳ מסכת אבות כפי מה שקבלתי מהם. ושמעתי מפיהם עם קצת שושנות אשר ראיתי בפירושי׳ אחרים בארך דברי האברבנלי וזולתו שהסכתי מלבי עם הקצור היות אפשרי. עתה באתי לשלם נדרי כי השלמתי עריכת שלשלת הקבלה ויתר החדושים שיעדתי לכתוב בראשית החבור. אמנם בחרתי להציג לפניך הקדמה אחת קטנה הכמות גדולה האיכות ואח״כ אבא אליך וברכתיך בפירוש המסכתא

Gedalja, wie er zu Ende sagt, begann seinen Commentar im Alter von 24 Jahren, אסרו חג des Pesach 5310 = 1550, und beendigte ihn am ערב שבועות desselben Jahres, wozu er bemerkt כי בכל שבוע ושבוע השתדלתי לקרא מסכתה ולכתוב פירושה כפי סיוע האלקי. Joseph hies der Sohn, dem er den Commentar widmet. Dieser Joseph ist als Abschreiber eines andern Comm. zu Aboth in der Hschr. 731 der Günzburgischen Sammlung genannt, Anfang des Comm. זאת המסכתא נקראת מס׳ אבות וטעם שנקראו המס׳ מס׳ ברכות מס׳ שבת מס׳ פלונית הוא מלשון טבחה טבחה מסכה יינה״ לפי תורה שבכתב דומה ליין חזק. Die Abschrift fertigte Joseph an in Vercelli (וירצילי) im Jahre 5328 = 1568.

Die italienischen Wörter zum Trauergedicht (*Letterbode* X, p. 139 ff.) scheinen doch von Gedalja zu sein, und nicht vom Copisten, wie ich früher glaubte. Er schrieb italienisch, wie dies aus der Hschr. 278 der nämlichen Sammlung hervorzugehen scheint. Diese enthält unter andern Stücken auch ein מסכת חמור שחבר כמר׳ גדליה יחיא ז״ל (für פורים ?), welches anfängt קונטארי און מעשה קי איסראאיליכו את דון משה.

In dieser Hschr. findet sich auch das Gedicht des Abraham Sarteano (*Letterbode* X, p. 98).

A. N.

Auszug aus einem Schreiben des Herrn Prof. Dr. D. Kaufmann in Budapest, d. 14 September 1885.

Der Abdruck des kleinen Gedichtes von Samuel Ezobi in Band X p. 190 Ihres „Letterbode" mag wieder einmal beweisen, wie die sorgfältige Rücksicht auf das Metrum das unentbehrlichste Rüstzeug eines Herausgebers hebräischer Poesieen bildet und oft selbst den Mangel an Handschriften zu ersetzen geeignet ist. Gleich in der 2. Zeile lehrt die Metrik, dass es מקדש חיות נעשו nicht lauten könne; die Sinnlosigkeit des Ausdrucks zeigt denn auch alsbald, dass die Stelle schadhaft geworden. Ich vermuthe, das מקדש ה׳ der ursprüngliche Text gewesen und dass aus ה׳ oder sonst einer Abkürzung des Tetragrammaton's in Folge des vorangehenden היות das unverständliche חיות geworden sei [1]). Im zweiten Halbverse ist על aus metrischen Gründen in עלי zu ändern. Der Sinn ist einfach: Wenn jene Verse zur Zeit, da noch das Heiligthum Gottes bestand, bereits vorhanden gewesen wären, man hätte sie zum Chorgesang erwählt [2]). — Vollends unbegreiflich ist Z. 3. Dass ציון וחפר die verderbten Worte bilden, lehrt Sinn und Metrum. Erinnern wir uns aber, dass צ in den Handschriften zuweilen wie י׳ aussieht, ׳ und ו dass א in den Handschriften zuweilen wie י׳ aussieht, ׳ und ו ferner sehr leicht verwechselt werden, so wird aus **Zion's und Chefer's** Stimme: בקול צאן יחפר die übertreibende, aber verständliche Wendung, dass Harfenton und Psalmensang beschämt wie Schafgeblöck (1 Sam. 15,14) zu klingen scheinen gegen jene Weisen, die so erhaben tönen [3]). Ueber dem Gebrauch von נעימה im Sinne von Melodie vgl. Kaufmann, *die Sinne* p. 133 n. 18.

In Z. 4 ist wohl zur Herstellung des Metrums מלאכי אלהים nur in מלאכי אלהינו zu ändern [4]). Das erstere Wort gilt nach der bekannten Licenz der hebräischen Poeten nur für zwei Vocale.

Der zweite Halbvers von Z. 5 entbehrt durch ויגד Metrum

und Construction [5]). Der Sinn ist: aus der Himmelshöhe blicken die Engel diesen Versen entgegen. Graphisch empfiehlt sich die Conjectur מגד = aus der Wand, doch dürfte eine Präposition wie בעד oder נגד das Richtige sein.

בגבנינות עריבות in Z. 7 ist metrisch und sachlich unhaltbar. Die Endsylbe des zweiten Wortes gehört aber einfach zum zweiten Hemistich; aus dem Theilungszeichen ist ׳ geworden und so aus dem obersten Himmel Araboth das sinnlose עריבות entstanden [6]). Es ist hier also von der convexen, der Aussenseite des obersten Himmels die Rede. Ezobi verwendet hier den Terminus גבנינות in der Poesie; vgl. *die Sinne* p. 131 n. 15.

In Z. 8 hat der Dichter offenbar dem Metrum zu Liebe חן חן geschrieben, was der Schreiber nach Zach. 4,7 in חן וחן verschlimmbesserte [7]).

In Z. 9 erfordert das Metrum wie der Reim קערת כספך statt כסף [8]), in Z. 10 ישקל statt ושקל [9]) und endlich in Z. 11 באויר הם פורחות statt des unmöglichen באוירהם [10]).

---

1) Die Bemerkungen des geehrten Herrn Correspondenten haben wir unserm geschätzten Freunde Herrn Dr. Neubauer auszüglich mitgetheilt. Dieser hat uns darauf das in diesen Noten Mitgetheilte eingesandt. Red.
Anstatt חיות lese ich jetzt דמות.

2) עלי steht in der Hschr.

3) Z. 3 kann man lesen בקול צאן וחפר, die Schrift ist nicht sehr deutlich.

4) In der Hschr. מלאכי אלקי׳.

5) Deutlich ויגד oder וינד.

6) In der Hschr. עריבות.

7) In der Hschr. חן חן.

8) Ms. קערת כספך.

9) Ms. ישקל oder נשקל.

10) באוירהם.

Joseph ben Elieser ha-Sefardi,

von A. NEUBAUER.

Der Supercommentar dieses Autors zum Pentateuchcommentar des Abraham ibn Esra ist, wie Dr. Friedländer mit Recht sagt (*Essays on the Writtings of A. ibn Ezra*, p. 220), giebt die richtigste Anschauung von ibn Esra als Exegete. Trotz der Artikel von Jellinek, Geiger und Steinschneider über Joseph, widmet Dr. Schiller-Szinessy in dem ersten Bande seines Catalogs der hebräischen Hschr. in Cambridge dem צפנת פענח eine ausführliche Beschreibung. Seine Methode berechtigt ihn dazu, da er überhaupt die bekanntesten Autoren, wie Raschi, ibn Esra auch so beschreibt, als wenn diese kaum bekannt wären; vielleicht für einen Catalog einer kleinen Sammlung zulässig. Ausführlichkeit aber macht auf Volkommenheit Anspruch. Er wiederholt daher das bekannte Factum, dass der צפנת פענח in der Ausgabe verstümmelt ist, dass Joseph in Spanien geboren ist, dass er nach Palaestina und Syrien wanderte (was aus der Vorrede zu ersehen ist) und dass er arabisch verstand (ohne zu erwähnen, dass er Stücke aus Saadia's arabischer Uebersetzung des Pentateuchs giebt und commentirt). Ja, er giebt sogar noch einmal die Genealogie des David Maimonides, für den Joseph den Supercommentar anfertigte, die sich auch schon bei Geiger in Melo Chofnaim (p. 78) findet. Dass Joseph auf seinem Wege nach Palaestina in Griechenland sich aufhielt, ist nicht unbekannt, da er den Supercommentar des Ben Jaisch in Canea schrieb; aber neu ist, was Dr. Sch. behauptet, dass er hier den aschkenasischen Ritus kennen lernte, aus dem er zwei Stellen zitirt. Unglücklicher Weise hat Dr. Sch. die schlechte Gewohnheit bei solchen Daten nicht die Stellen zu geben, sondern verweist auf die Seitenzahl seiner Hschr. Man muss ihn also aufs Wort glauben, denn wie können diejenigen,

denen eine Hschr. dieses Supercommentars unzugänglich, die Richtigkeit des Factum beurtheilen? Ich kann nur eine Stelle finden, die folgendermaasen lautet (בשלח): מגזרת גידין מררין פי' בסליחת מחי ומסי כתו' ודלת גידין דגוש והוא תרגום של הככי מאכילם את העם זה לענה. Also מחי ומסי hat Joseph erst in Griechenland kennen gelernt, wo der aschkenasische Ritus sich eingeschlichen hat? Ich finde מחי ומסי im spanisch-orientalischen Ritus, und es sollte mir leid thun, wenn Dr. Sch. als Autor des Artikels מחזור in der Encyclopaedia Britannica dies übersehen hätte. Zu den drei merkwürdigen Angaben, die aus Joseph's Commentar nach Dr. Sch. hervorgehen, nämlich, dass Joseph die kurze Recension zu Genesis [Exodus? RED.] benutzte, dass der Commentar ibn Esra's zu Hiob zwei Recensionen hat, und dass Joseph ibn Esra's Comm. zu den Proverbien nicht gesehen hat (der Commentar, der unter seinen Namen geht, herausgegeben von Dr. Driver, und wieder von Horowitz, scheint nicht von ibn Esra zu sein), wäre noch hinzuzufügen, dass er auch das grammatische Werk ס' היסוד nicht zu Gesichte bekommen. Die Behauptung, dass Joseph den בראשית רבה nicht besass, hat Dr. Friedländer mit Recht zurückgewiesen. Die Stelle, worin Dr. Sch. seine grosse Entdeckung gemacht hat, lautet (in נח) wie folgt (Dr. Sch. giebt wieder nur die Seitenzahl; man erwartet vom Leser אני מאמין): ומלת פריה ורביה באדם ברכה פי' שמעתי שכתו' כן בבראשית רבה (In der בה"מ Hschr. בב"ר, was Dr. Fr. geistreich in בבירור corrigirt) בפרשת נח בפסוק ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו. Im Gedruckten richtiger כי כן כתוב בפרשת נח בפסוק ויברך אותו אלהים... Wäre die Cambridger Hschr. sogar ein Autograph, so könnte Dr. Sch.'s Behauptung nicht stichhaltig sein, da Joseph oft den ב"ר, wie auch andere מדרשים, zitirt. Man könnte eben so gut behaupten nach der Oxforder Hschr., dass er ein ס' השרשים von Juda Hajjug besass und aus folgender Stelle (Ende תלוה): והוא כמו שכתוב בדברי גלית בס' שופטים ושריון קשקשים הוא לבוש eine wichtige Variante gebe

Joseph zitirt in einer Stelle, dass Nachmanides das Jahr der

Ankunft des Messias auf 5118 = 1358 setzt; diese Stelle soll nach Dr. Schiller nicht von Nachmanides sein; das soll in einem Excursus bewiesen werden. Wann soll dieser Excursus kommen? Der Catalog ist im J. 1876 erschienen und es sollen noch mehrere Bände folgen bevor die Excursus kommten? Ein viel wichtigeres Factum soll auch in einem andern Excursus discutirt werden; die biblische Hschr. n⁰. 12 in Cambridge ist datirt [4]616 = 856. Kennicott hält das Datum für gefälscht; Dr. Zunz giebt mit Recht 1204; andere Gelehrte, die sich ein wenig auf Palaeographie verstehen (nennen wir blos Dr. Ginsburg, den Herausgeber der Massora, und Dr. Wickes, der fast alle biblischen Hschr. in Europa untersucht hat), stimmen mit Zunz überein. In Cambridge ist die Hschr. immer noch als so alt zitirt, jedoch hat Prof. W. Wright sich weislich gehütet ein Specimen davon in dem orientalischen Theil der *Palaeographical Society* zu geben. Wenn Dr. Sch. Recht hat, so wäre diese die älteste hebräische Hschr., was für Bibel als auch für Palaeographie sehr wichtig wäre. Warum erscheint der Excursus nicht als *occasional notes*? Aber Excursus sind nicht die einzigen Verweisungen, die Dr. Sch. gerne macht, er hat noch eine andere Waffe, die viel mehr anmassend ist. Ohne Frankel für den Jerusalemischen Talmud zu nennen (ich habe überhaupt gezeigt, wie gerne er seine Quellen, Zunz, Graetz, Jellinek u. s. w. verschweigt, aber Dr. Lumby und seine eigene Predigten zitirt), behauptet er einfach, dass sechs סדרים von diesem Talmud existirten, und dass das jeder einschen muss, der e i n g e h e n d (deeply) die Sache studierte, d. h. dass Frankel dies nicht gethan. Dasselbe Argument wendet Dr. Sch. an um z. B. das hohe Alter des בהיר zu beweisen (vergl. *Letterbode* III, p. 20). Erst unlängst sagte er in der *Jewish World*, dass das Targum zu den Propheten nicht in Babylonien spät, sondern in Palaestina sehr früh geschrieben wurde, und dass nur diejenigen, die z u f a u l z u l e s e n s i n d und Andern nachschreiben, nur so behaupten.

Dieser Ausfall ist wieder gegen den seligen Frankel gerichtet. Natürlich muss das Targum zu den Propheten früh in Palaestina geschrieben sein, da er das Capitel הנה ישכיל עבדי auf den Messias anwendet, und welches Capitel sich nach Dr. Schiller's Dissertation (1882) auf Jesus beziehet. Das Alter des Targums soll in einer besonderen Brochüre bewiesen werden. Wann? Ja, הנה ישכיל עבדי soll sogar eine הפטרה zur Zeit Jesus gewesen sein, und nur später unterdrückt, wie die zehn Gebote בגבולין. Das soll auch bewiesen werden. Soll das Alles posthum vorgefunden werden? Dr. Sch., der jetzt לאחר ימים 64 Jahre alt ist, verspricht nichts weniger als folgende Werke: 1⁰. den Catalog zu vollenden; 2⁰. die Ausgabe des קמחי zu תהלים, wovon nur das erste Buch erschienen ist (nach 19 Hschr. und alten Ausgaben, ohne eine einzige Variante; auch hier gilt das אני מאמין); 3⁰. ein Buch über die ראשי תיבות; 4⁰. eine kritische Ausgabe des תלמוד ירושלמי; 5⁰. das Evangelium verglichen mit dem Talmud, wovon Matthäus schon nahe am Erscheinen sein soll, ohne von den Artikeln in der *Enc. Br.* und der vielen Excurse zu sprechen. Ich hoffe, dass Dr. Sch ואם בגבורות erleben wird, aber auch dann müsste er schon jetzt anfangen.

Kehren wir zu unserm Joseph zurück. Von Autoren, die er nach Sch. zitirt, sind die folgenden: der ערוך; Kimchi; Nachmanides; Joseph שלודיל (wahrscheinlich Salvadel = Salvador); R. (!) Abraham אזרקאל. Weiter nichts? Wo bleibt Juda חיוג und Jona Ben Gannach? Und Hieronymus der שאול mit אינפירנוש (Infernos) übersetzt (in מקץ)? Viel wichtiger wäre es gewesen, die Capitelangaben der ברייתא בנו של ר' יוסי הגלילי aus diesem Commentar zu geben. Für hebräische Uebersetzungen aus dem Arabischen ist die Stelle וכבר האריך ארסטו ובאר זה בס' חכמת האלהות הנק' תאולוגיאה nicht unwichtig. Ich bin nicht einer von denjenigen, die gerne sehen, wenn Cataloge von Zitaten strotzen, aber wenn man, wie Dr. Sch. pretendirt,

jeden Dintenkleks der Hschr. angegeben haben will, so dürfen solche Auslassungen nicht vorkommen.

Der לפנת פענח verdient ganz herausgegeben zu werden, wenn überhaupt die ibn Esra-Literatur noch einen Werth hat. Bei der jetzigen Apathie für jüdische Literatur wird dies kaum so bald geschehen. Ich gebe daher die einleitenden Gedichte und die zweite Vorrede, wie diese in unseren Hschr. stehen.

Einleitendes Gedicht (*nach Hschr. Bodl.* 600 ; *Varianten aus Opp.* 433).

כל דורש לשתות מי עדן   מצמאת לבו רותח
יבא ישהה [1] יין הרקח   עורי לב לראות פוקח
נתן ריחו עד מרחקים   הולך עד בלי ירח
בקטרת סמים הוא רוקח   מרקחת מעשה רוקח
יקר מכל אבקת רוכל   ינים יגון וישמח
יושיבוהו איש תוך חדרי   לבבי [2] אינו אורח
כי תסור אנחת כל סולד   ושאונו יהיה שוכח
ישען על משענתו לא   יהיה בסעיפים פוסח
יבין סתרי תורה גם מי   דלתי שמים [3] פתח
כל תעלומה יוציא לאור   יהיה כשמש וירח [4]
כל תועה מדרך השכל   בו יהיה רנה פוצח
כל קשרי הסודות מתיר   כל דלת נעול פותח
על כן קדשתיהו ושמי   וקראתיו צפנח פענח

עוד בענין

אשר ישאל למי אתה ידידי   אשיבהו לאיש נפוץ ונפרד
ליוסף [5] בן אליעזר אשר בא   לעיר ציון ומולדתו בספרד [6]

עוד בענין

מום שיש בי אודיעהו   ולפני אשלח מלאבי
טרם ישאלוני אומר   עבד אברהם אנכי

הקדמה. אמר יוסף בר׳ אליעזר ע׳מ׳י׳ס׳י׳ הספרדי המבאר רואה אני את דברי ר׳ אברהם ככסף לרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים בחנתיו ככסף וכזהב ילא ואין בכספו סיגים רק לשונו עט סופר מהיר חכו ממתקים וכולו מחמדים דרך המלך ילך לא יטה ימין ושמאל כי באחת

1) בא נא ושתה. — 2) כי. — 3) שמי. — 4) רותח. — 5) ? — 6) ספרד.

ידבר ומולא שפתיו לא ישנה כל ספריו הולכין על מתכונת אחת והנני רואה כי בתחילת פי׳ התורה האשים את הגאון וחביריו בעבור כי חברו פי׳ בדרך ארוכה ורחבה ומלאתי בארלות הערלים פי׳ ספר ואלה שמות הנקרא על שמו והוא ארוך בדבריו כמעט כארבעת ספרים הנשארים גם אין דרכו של פירוש הארוך כדרך הד׳ ספרים וכיפל שם דברים רבים ללא לורך ובארץ הלבי וגם בסוריה ומלרים מלאתי לו פי׳ קלר על הספר הנזכר שהוא ואלה שמות ודרכו היא כדרך הד׳ ספרים האחרים ועל כן אני אומר משיקול הדעת כי הפי׳ הארוך איננו פירושו רק אחד מתלמידיו חיברו וקבץ אותו מספרי ר׳ אברהם ועל כן האריך בו במקומות וקלר במקומות והחליף דעת ר׳ אברהם במקומות וסתר דבריו במקומות ויש לי בזה ראיות רבות. האחת כי כל מה שהזכיר בתחלת פי׳ התורה בעניין העיבור שב להזכירו בפרשת בא אל פרעה בארוכה בזה הפי׳ הארוך ואין דרך ר׳ אברהם לכפול הדברים אחר שאמרן פעם אחת. וא״ת בעבור שם מקומם א״כ היה לו להזכיר כבר פירשתי זה כי כן מנהגו: והב׳ כי בפרשת נח פירוש בקלרה והחמר היה להם ובפרשת ואלה שמות הארוך פי׳ אותו בארוכה בפסוק ותחמרה: והג׳ בפרשת וירא אליו פי׳ מלת אנכי בפסוק ואנכי עפר ואפר ושב ופירש אותה בארוכה בפרשת ואלה שמות בפי׳ הארוך בפסוק כי אנכי שלחתיך וזה תימה כי בתחלת פירושו אמר וכל מלה שתבקשנה בפי׳ המלה הראשונה תמלאנה ואם הארוך הוא פירושו הנה לא קיים דבריו: והד׳ בפרשת חיי שרה אמר ודקדוק וישתחו בספר היסוד ובפרשת יתרו הארוך בפסוק וישתחו ויסק לו פירש אותו היטב ואם הארוך הוא פירושו היה לו לומר ודקדוק וישתחו בפרשת יתרו אפרשנה: והה׳ בפרשת תולדות ילחק פי׳ טעם אנכי עשו בכוריך גם מרי חלמא לשנאך ובפי׳ הארוך בפרשת העגל שב ופירש אותם שנית ולמה לא אמר כבר פירשתי זה: והו׳ בפרשת וישלח אמר כי בין ירושלים ובין זאת המדינה שחיברתי זה הפירוש ושמה לוקה שעה ושליש שעה ובפי׳ הארוך בפסוק החדש הזה לכם אמר כי הנה בין ירושלים ובין זאת העיר ששמה רודוס יותר מג׳ שעות ואיך אמר בתחלה לוקה ואחר כן ברודוס ואם תמלא לומר שהם קרובות זה לא יתכן כי כשנחסר שעה ושליש מג׳ שעות ישאר בין לוקה ובין רודוס שעה וב׳ שלישיות שעה שהם כ״ה מעלות והם במדת הארץ אלף ות״ם מילין שהם מהלך מ״ח ימים והנה הם רחוקות זו מזו מרחב רב. וא״ת כשהיה ברודוס פירש ואלה שמות ואחר כן בבואו לארץ הקדש נכנס ללוקה ופירש שם

ספר בראשית איך יתכן שיפרש ספר ואלה שמות קודם שיפרש ספר בראשית. ועוד כי בסוף פי' ישעיה אמר כי היה בלוכה שנת ד'תתק'ה לעולם ובסוף פי' תרי עשר אמר שהיה ברודוס שנת ד'תתקי'ו לעולם והנה חזר ממזרח למערב בשובו מלוכה לרדוס. ואם תאמר זה לאות כי פירש ספר בראשית בלוכה ושב לרדוס ופירש ספר ואלה שמות אין הדעת סובלת זה כי הנה יש י"ב שנה מעת היותו בלוכה עד שובו לרדוס: והז' בפרשת וישב אמר ואל יקשה בעיניך דבר בגלאל בגעת מקומו אפרשנו ומקומו הוא בפרשת כי תשא והנה בפי' הארוך לא פירש אותו ובקצר פירש אותו היטב: והח' בפרשת ויחי אמר וטעם המלאך הגואל אותי בפרשת ואלה שמות והנה בפי' הארוך לא דיבר בו מאומה בפרשת ואלה שמות כי אם בפרשת וארא רק בפי' הקצר פי' אותו בפסוק ראה ראיתי: והט' בפרשת ואלה שמות בארוך בסוף הס' כתב הנה ביארתי לך מכתב לשון החכם כי הוא פירושו וזה לאות לשונו אשר אכתוב לך כך כתב שם אות באות וזה לאות כי זה הספר פירש אותו תלמידו ואסף בו דברי ר' אברהם המפוזרים בספריו וכן תמצא בפרשת בא אל פרעה הארוך בפסוק ובשל מבושל שכתו' שם והנני הכותב מוסיף על פי החכם אשר שמעתי מפיו כך כתוב שם. ובספר תרי עשר כתוב נשלם פי' תרי עשר לר' אברהם בן עזרא ואני יוסף ממדוויל תלמידו כתבתיהו והוספתי בו פי' על דבריו כמו ששמעתי מפיו כן כתוב שם גם כמצאו קצת פרשיות מפי' התורה שלו מנסחה הראשונה וכתוב בהם אמר יוסף ממדוויל שמעתי פי' אלה הפרשיות בלונדרש על פה מפי החכם ר' אברהם בן עזרא ואני פירשתים בלשוני כאשר מפיו הבינותי כן כתוב שם: והי' בפרשת ואלה שמות וגם בפרשת יתרו בפירוש הארוך פירש היטב כי יתרו הוא חובב ולא רעואל למה שב לפרש ככה בפרשת בהעלותך בפסוק ויאמר משה לחובב ועוד כי היה לו לומר כבר פירשתי זה או ועוד אפרש ה וככה ענין לפורה פירש בואלה שמות הארוך גם בפרשת בהעלותך בפסוק ותדבר מרים זה תימה: והי"א בפרשת בא אל פרעה בארוך אמר כי נתינת הדם על המשקוף סימן למשחית שיראנו ובפי' הקצר אמר כי אין זה נכון: והי"ב בפרשת ויקהל בארוך פירש מספר עשתי עשר היטב ובפרשת נשא בפסוק יום עשתי עשר אמר כבר ביארתי בספר מאזנים ולא אמר פירשתי בספר ויקהל: והי"ג בפרשת כי תצא אמר ונסמכה זאת הפרשה בעבור אשת יפת תואר והעד ושם אמו והרמז שרמזתי בבני אהרן ובארוך בפרשת וארא אמר והזכיר אחות נחשון בעבור סוד הכהונה

וזה מבואר הוא ולא אמר שרמז בו רמז והנה בפירוש הקצר בפרשת ואלה המשפטים רמז בו רמז בפסוק אם אדוניו: הנה לך י"ג עדים נאמנים ואם מעט אוסיפה לך כהנה וכהנה שיוכיח כי הפי' הארוך איננו דברי ר' אברהם רק מלוקט מספריו ויתכן שזה הארוך היה מהנסחה הראשונה שכתב כי כל מחבר יכתוב ב' נסחאות ויקח האחרונה ויניח הראשונה ודי כאשר הארכתי.

P. S. Ich vernehme soeben, dass Dr. Sch. sich geäussert hätte, dass er Zunz, Frankel etc. nicht erwähnte, weil er diese nur לגנאי nennen könnte, was ihm sein Religionsgefühl verbietet. Ich hoffe, dass Dr. Sch. missverstanden wurde; denn sollte es wahr sein, dann würde seine Frechheit jedes Maass überschritten haben, und man könnte nur sagen מדחליף כולי האי וכו'.

Noten aus Londoner בה"מ Handschriften.

I. Am Ende des ס' הקבלה (unser Catalog no. 28).

אני הכותב שמעתי שכשנפטר החכם ר' אברהם בן עזרא ז"ל אמר ואברהם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרון אף יי' שכן הוא היה בן ע"ה שנים כשנפטר. עוד שמעתי שהר"ם במז"ל נולד בקורטבה בי"ד לניסן שנת ד'ת'ת'צ'ה ליצירה שהיא שנת א'ת'מ'ו לשטרות א"כ היה לידתו ביום שבת ל' יום מחדש מרס שנת אקע"ג לתאריך אל לפר. ור' יהודה אל חריזי נ"ע כתב זמן פטירת ר' יוסף בן שושן נ"ע שהיה נקרא אלאזיר אבו עמר בשנת ס"ח וזו המאה האחרונים שבאלף החמישי ליצירה וכתב עוד ר' יהודה הנזכר שהר"ם במז"ל נפטר קודם לכן בזמן מועט וז"ל וקודם מותו בחדש אחד או בשנים שמענו כי יש שבר במצרים וכי משה עלה לשמים הנה שנפטר ז"ל שנת ד'ת'ת'ק'ס'ה וכיון שלידתו היתה בשנת ד'ת'ת'צ'ה כמו שכתב למעלה הנה היו ימי חייו ע' שנה ית' ויתרו' חיי העליונים ושנותיו לא יתמו נאום יצחק בר מרדכי הלוי שלי"ט.

II. Fol 1*b* der Hschr. 135 unseres Cataloges hat folgende Note:

בהנוא. פה אכתוב לזכרון איך היום אשר יולדתי בו אני הצעיר חנניה בכמו' מצלח י'צ'ו' מפורטו. כפי מה שמצאתי כתוב מיד המרומם א"א יצו בא' עשרים ארבע דפוס ישן העתקי אות באות מילה במילה ככל אשר כתוב בו ליא

זה סימן יפה. לי הצעיר מנצח בכמ׳ שלמה י״ץ מפורטו. איך בשנת חמשת אלפים ושלש מאות ואחד עשר לבריאת עולם בשלשה עשר ימי׳ לחדש אב שהיה י״ו לוליו שיא בהיותי במונטי אלבודו במדינת למרקה אנקוניטאנה בפרשת ואתחנן חנן ה׳ לי בן זכר כחי וראשית אני בעלם היו׳ הזה ונולד ביו י״ח ליו״ט שעו׳ ביו׳ ה׳ וקראתי שמו ביו׳ המולו את בשר ערלתו חנניה ובלשון נוצרי קראו לו גראציאה דיאו בפרס׳ ואתם הדבקים בה׳ אלדיכם חיים כלכם היום. יהי רצון....

III. N. 138 unseres Cataloges.

מלבוש הרופא

לבוש רופא לבוש ועטה מעילים   בבקרך פני שרים וחולים
והתבונן בגיו חלה ומופתיו   ודון ושפוט באיברים עלולים
ואל תבטח בנדף פה ושפה   עדי ישקול לך כסף שקלים
ואם מופתיו בעיניך ישרים   עבוד אליו עבודת שר ומושלים
והשמר ברוחך אל תבהל   ואל תדור להגביה שפלים
ואל תגזור לרפאות או להועיל   ודע כי אין בידך להשלים
אשר לאל לבדו היכולת   ולרופא בעזרו יש להחלים
ידמו האנוש חולה אניה   בלב ימים ומלחים מנהלים
בשפתות חכך מחליך אמרים   באור פנים למולים וערלים
ובימין צדקך תתן נעימות   ובלשון חסדיך תשא משלים
ותנהיגם בטוב מאכל ומשקה   כפי המצא בספר מאכלים
הגה בהם והתבונן בחיבור   אשר חובר ליצחק רב פעלים

Eine nähere Beschreibung wird Dr. Steinschneider in Berliner's *Magazin* etc. geben.

A. N.

EEN PAAR OPMERKINGEN.

In de *Israelitische Monatsschrift, wissenschaftliche Beilage zür Jüdischen Presse* van 12 Nov. jl., stelt de heer Simon Hock voor, de woorden בנכסי אביו, voorkomende in Rasji's Commentaar op Deuteron. 25.6, יקום על שם אחיו, te strijken. Zooals de woorden van Rasji thans luiden זה שייבם את אשתו יטול נחלת המת בנכסי אביו, beteekenen zij immers, *zoo beweert de heer Hock*, de יבם erft het deel, dat de overledene broeder uit de nalatenschap des vaders zoude toekomen, *ook* dan als de vader overlijdt na den *dood* van dien broeder."

En dit is tegen de הלכה; zie טור אבן עזר § 163. Noch in Sifri, noch in den Talmoed komen die woorden בנכסי אביו voor. Intusschen erft de יבם de bezitting des broeders, wiens vrouw hij huwt en kunnen dus de woorden van Rasji בנכסי אביו gerust wegvallen. — Tot zoover de heer Hock.

De super-commentatoren op Rasji zwijgen, althans voor zoover wij hebben kunnen nagaan. Wij beweren echter, dat de woorden van Rasji volstrekt niet overtollig zijn. — In de 1ste plaats wordt het inbezitnemen der broederlijke nalatenschap door den יבם door ר׳ יהודה (Jebamoth fol. 40*a*) bestreden: „Wanneer een zoon kinderloos sterft, vervalt de nalatenschap aan den vader, zelfs wanneer er een יבם is."

Rasji treedt niet op als decisor; vandaar dat hij niet spreekt over de nalatenschap des overledenen broeders zelven. *Overigens* is het ongetwijfeld de bedoeling van Rasji te verklaren יקום על שם אחיו. Hij treedt in de rechten zijns broeders, waar die broeder reeds aanspraak op rechten had, namelijk als de vader bij het overlijden van dien overledenen zoon ook reeds overleden is, maar zijne nalatenschap is niet verdeeld. In dit geval deelt de יבם tevens in plaats van den overleden broeder en de nalatenschap

des vaders, en krijgt hij dus een dubbel deel. Zie ook Hirsch ter plaatse.

De tekst **וסגרו דלתים בשוק** (Prediker 12.4) commenteert **רשי** naar **מדרש איכה**: כגון דלתי נחושתא **בן** אלנתן שהיו פתוחים לרווחה. Wie נחושתא בן אלנתן was, verklaart שפתי חכמים: איש עשיר ונדיב גדול. Maar wij vinden dien naam opgeteekend in מלכים ב׳ כ״ד ח׳ en wel als de *moeder* van koning Jojachin. Zoowel bij Rasji als in מדרש moet het dus heeten נחושתא **בת** אלנתן. Dat die vrouw eene voorname plaats innam, hiervoor pleit het **ויצא** in vers 12 van hetzelfde kapittel (vergel. **רשי** op Genesis 28 vs. 10). David Luria in zijne aanteekeningen op מדרש (חדושי רד״ל) wijst aan, dat de lezing in מדרש קהלת — נחושתא **בית** אלנתן ook foutief is, ofschoon hij tracht die lezing eenigszins te vergoelijken. **מדרש רבא** einde מסעי verhaalt, dat die vrouw ook door Nebukadnezar met onderscheiding behandeld werd. De profeet noemt haar **גבירה** (zie Jeremia 29 vers 2). Midrasj voegt daarbij: מה הגבירה הזאת אדם מיקר אותה enz.

L. Ph. PRINS.

Zwei Empfehlungsbriefe der Londoner Gemeinden

für KENNICOT und BRUNS.

Die Originalien finden sich in der Bodleiana (mein Catalog nr. 2596). Der Brief der aschkenasischen Gemeinde ist abgedruckt in der Dissertatio generalis (fol. ed. p. 66; oct. ed. p. 316) ohne Signaturen. Der sefardische Brief ist nicht bekannt. Das Original hat illuminirte Ränder und das Bild einer Krone von zwei Engeln getragen, worin sich die Inschrift **כתר** u. s. w. bis **הודו** findet. Beide Briefe sind auf Pergament und mit schöner Quadratschrift geschrieben.

A. N.

ב״ה

אל אצילי בני ישראל. צדקתם כהררי אל. המה הגבורים אנשי השם, גודרי גדר ועומדים בפרץ בים רחוקים וקצוי ארץ, אתם ה׳ תשמרם ותנצרם מכליון וחרץ, וישבו בטח שקט ושאנן עוד כל ימי הארץ, אחינו אנשי בריתנו ושלומינו הקהלות הקדושות שבערי אשכנז ופולניא, האלנדי, צרפת ואיטליא, כלם יעמדו על השלום וברכה, וה׳ יוסף עליכם אלף פעמים ככם:

אחרי דרך מבוא השלום, באנו על דבר האמת, להגיד לכם שנמצא בארץ הזאת איש נבון ומדע. ושמו השר המהורר בנימין קיניקוט וזה לו עשרים שנה אשר מלאכתו בעמל ויגיעה לבדוק בספרי קודש תנ״ך, ואסף בחפניו רוח חכמה ודעתו יותר ממאתים העתקות מכתיבת יד ומספרי דפוס היותר קדמונים, ובהם מצא בהרבה מקראי קודש בתנ״ך שינויים וחוחים וקמשונים, ואין כל חדש תחת השמש שגם בדורות שלפנינו כתבו בחכמה המפוארה הזאת הרבה מחכמי בני עמינו — ונקראים בפי כל בעלי המסורה. ויש מהם מיחסים עזרא וסיעתו לממציאי החכמה הזאת, כאשר כתב דון יצחק אברבנעל (*sic*) בהקדמתו לספרו נחלת אבות ובהקדמת פירושו לספר ירמיה, וגם האפודי בהקדמת ספרו ובפרק השביעי מספרו ורבים ושלימים אתם, ויש מיחסים המצאת החכמת הזאת לאנשי טבריא כאשר האריך בזה המדקדק הגדול ר׳ אליה בחור בהקדמותיו לספרו מסורת המסורת, וגם הרב ר׳ אברהם בן עזרא בפירושו לתורה שמות כ״ה פסוק ל״א במלת תעשה זה לשונו, ראיתי ספרים שבדקום חכמי טבריא ונשבעו חמשה עשר מזקניהם ששלש פעמים הסתכלו כל מלה וכל נקודה וכל מלא וכל חסר והנה כתיב יו״ד במלת תיעשה ולא מצאתי ככה בספרי ספרד וצרפת ומעבר לים עכ״ל, וגם הרב רבינו משה בר מיימון בספרו יד החזקה בהלכות ספר תורה פרק שמיני זה לשונו, וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים שהוא כולל עשרים וארבעים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים ועליו היו הכל סומכין לפי שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו ועליו סמכתי בספר תורה שכתבתי כהלכתו עכ״ל: והרוצה לעמוד על הדברים האלה ימצא יותר בהקדמה הארוכה לספרי מקראות הגדולות שהדפיס הבומבירגו, והן הנה הדברים שהתעוררו להשר המהולל בנימין קיניקוט הנזכר להמעשה אשר עשה ועוד ידו נטויה לטרוח בגופו ומאודו לחפש במטמונים ספרי כתיבת יד ודפוסים ישנים, ואחר כל המעשים כפי שגילה דעתו רוצה להדפיס ספרי תנ״ך כאשר המה נמצאים

אתנו היום וסביב על הגליון יתנו השינוים שמצא ויראה מקום על אותו הספר שמצא בו השינוי כדי שהקורא יבחור לעצמו ותומכיו מאושר הוא אדונינו המלך האדיר והחסיד ירום הודו ותנשא מלכותו שעומד בימינו להיות בתומכי ידיו להוציא מלאכתו לאורה, וגם הרבה מלכים ורוזני ארץ וגדולי חכמיהם מארצות אחרות החזיקו בו יד : וכדי לעשות מלאכתו בשלימות השר קיניקוט הנ״ל שולח את הנבון ומשכיל פאל יעקב ברונס אשר בידו הכתב הלזה לסבב את המקומות הנודעים בחכמת התורה. אולי ימצא עוד איזה ספרים בדוקים מספרי תנ״ך הן בכתיבת יד או בדפוס ולמען אשר לא ימנעו כל איש ואיש אשר ימצא בידו ספר תנ״ך בדוק וישן מלהתו לשלוחו הנ״ל להעתיקו השר קיניקוט בקש מאתנו אגרת כללית לאחינו בני ישראל המפוזרים במדינות הנ״ל ולמלאות רצונו ופי המלך שמור הוא אדונינו המלך יר״ה וכל גדולי המלכות החפצים ביקרו חין מליצתינו יערב לפניכם שבכל מקום מדרך כף רגלו של השליח פאל יעקב ברונס הנ״ל אם המצא ימצא בידכם איזה ספר תנ״ך ישן הן בכתב הן בדפוס קדמון למסור בידו לפי שעה הצריכה לו להעתיק ממנו כחפצו וחסד גדול תעשו בזה עמנו אחיכם בני בריתכם השוכנים בארץ הזאת, והיה כי יבואו דבריכם אלינו, לשמור פקודתכם מוכנים גם אנחנו ולהיושב בשמים נשים פנינו, להלות ולחנן בעד שלומכם וטובתכם כל הימים, עד כי ישיב לריב ציון שנת שלומים : כ״ד ראשי ומנהיגי עדת ה׳ ק״ק אשכנזים פה לונדן הבירה הותמים בארבעה ימים לירח אב שנת לב נבון יבקש דעת לפרט קטן : דוד הקטן טבעלי שיף הכהן אב״ד דק״ק הנ״ל והמדינה

אהרן פרענקל ראש הקהל
הקטן אהרן גאלדשמיד פו״מ
הק׳ נפתלי כונ (*sic*) הירץ בן כ״ה יוסף ז״ל חד ממוני העיר
הק׳ אהרן בן הירץ לוי ז״ל
הק׳ ליב בן אייזק בינגא מפפ״ד
הק׳ זוסמן שילוויא מק״ק אמשטרדם
הק׳ יוחנן בן הר״ר פנחס ז״ל
זיסקינד בר אייזק ז״ל

כתר מלכות

יהי	שלישי
אדננו	לעולם
המלך	ירום
גורגי	הודו

ב״ה יוס יוס ידרשון חכמה דעת ויראת ה׳ היא אוצרם, חמדת עדת אבירים גבורים לעמוד בפרץ ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, יאירו ויזהירו כזוהר הרקיע. הלא הם ראשי עם יחד שבטי ישראל אחינו בני בריתנו הקהלות הקדושות שבמדינות אולנדיא אשכנז צרפת ואיטליא, לבי עדייכו משוש תפארתנו שלומם ישגה. ואתה יי׳ תשמרם ותנצרם כל ימי עולם אכי״ר

האותיות האלה אשר תבאנה למחנה קדשיכם יגידו לכם שאיש אחד חכם ונבון מחכמי הארץ הזאת השר הנכבד בנימין קיניקוט יגע וטרח יותר מעשרים שנה בספרי הקדש תנ״ך ואסף וקבץ יותר ממאתים העתקות רובם מכתיבת יד ומספרים היותר קדמונים שנדפסו בתחילת מלאכת הדפוס ומצא שנויים בהרבה מקראות בתנ״ך וכדי לבדוק עד מקום שידו מגעת לברר ולידע האמת רוצה לראות כל הספרים שיכול להשיג, וכבר גילה דעתו שאחר גמר בדיקתו ידפיס ספרי תנ״ך כאלו הנמצאים היום ביד כל אדם בלי תוספת ומגרעת, אבל בגליון ירושם השנויים כדי שהקורא יוכל לראות כל הנוסחאות שיש ויבחר לעצמו. ואדונינו המלך החסיד והאדיר ירום הודו ותנשא מלכותו כבר תמך בידו והחזיקו כדי שיוציא מלאכתו לאורה וגם מלכים ורוזנים ישרים ונדיבים וגדולי חכמיהם מארצות אחרות הסכימו על ידו וכדי שיבא הדבר לידי גמר השר קיניקוט הנזכר מינה ופקד את האיש החכם ונבון פאל יעקב ברונס מוליך כתב זה להיות שלוחו לסבוב את כל המקומות המפורסמות בחכמת התורה לבדוק בספרי תנ״ך שבידם הן מכתיבת יד הן הנדפסים ולהעתיק כל השנויים שימצא ועל כן השר קיניקוט הנזכר בקש ממנו לתת לשלוחו אגרת כללית לכל אחינו השרוים במדינות הנזכרות שיתנו לו רשות לבדוק ולבקר ספרי תנ״ך אשר עמהם, ולהפקת רצונו ולמלאות חפץ אדונינו המלך יר״ה וכל גדולי המלכות אנחנו מחלים פניכם שתתנו הרשות הנ״ל ואם יש בידכם איזה ספר קדמון מתנ״ך תראוהו לו שיעתיק ממנו מה שירצה, ובזה תעשו חסד עם אחיכם בני ישראל השרויים בעיר המהוללה הזאת רבתי בדעות. הי״ת ידריך אתכם בדרך אמת

ויצליח לכם כאות נפשכם, יי' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם כאשר דבר לכם, כ"ד אחיכם מנהיגי ק"ק ספרדים היושבים פה בלונדן הבירה חותמים בסוף חדש תמוז בשנת כי מלאה הארץ דעה את ה' לפ"ג

העומד לשרת בק"ק שער השמים יע"א

Isaac Fernandes Valensin.	הצעיר משה הכהן די אזוידו ס"ט
Jacob Osorio.	בנימין דיאס טרינדו
Ab. Levy Ximenez.	יצחק מינדים בליסאריו
Joseph Jessurun Rodrigues.	זעירא דמן חבריא יעק' רודריגיז מוריירא ס"ט
Jacob Gonsales.	אברהם די פז
Moseh de Jacob Franco.	דוד אינדיקים יוליאן ס"ט
Is. Jes. Alvares.	נכד להארי' ז"ל הצעיר יצחק במהור"ר אברהם לוריא ס"ב
Ephraim de Aguilar.	שמעיה נונים

הושענות, **Sizilischer Ritus,**

mitgetheilt von A. Neubauer.

„In Salonichi," sagt Zunz (*die Ritus*, p. 146), „gab es um 1540 wenigstens vierzehn Gemeinden," worunter auch eine Sizilianische. Es gab sogar eine alte und neue Sizilianische Gemeinde, die sich später trennten (Zunz, *Zur Geschichte*, p. 530). Wenige Gebetbücher der Salonichischen Gemeinden sind bis jetzt bekannt; erst seit einiger Jahren kennt man מחזורים der Arragoner und Barzeloner (Catalonien) Gemeinden in Salonichi (vergl. Steinschneider, *H. B.* X,120; XI,56; XVII,74, und *Letterbode* II, p. 183). Ich habe unlängst Blätter einer הושענות des Sizilischen Ritus im Einbanddeckel eines Buches in Salonichi gedruckt, gefunden, und glücklicherweise auch den Titel. Zunz (*die Ritus*) erwähnt, „dass dieser Ritus vor den Umzügen drei Hoschana's למען und Hoschana מחרוד (*sic*) hat." Ich weiss nicht woher er dieses entnommen (es ist nicht ganz so in unserm Exemplar),

aber kaum hat er ein Exemplar der הושענות gekannt. Weder Dr. Steinschneider in seinem Bodl. Catalog, noch Zedner erwähnen eine Sizilische הושענות; auch in Benjakob (-Steinschneider) kommt sie nicht vor. In einer brieflichen Mittheilung sagt Dr. St.: „Ueber הושענות weiss ich nichts." Ich will nun hier den Titel der הושענות, gedruckt in Salonichi 1746 folgen lassen. A (recto)

ספר הושענות כמנהג הקהלות קדושות והטהורות סיסילייא ישן וחדש יע"א: והנה היום ספרי הושענות הללו ספו תמו ושנים או ג' הנמצאים בהיום ביד היחידים מהק"ק הנז' הלא המה בבתי' החסרים כי מרוב ימים נאבדו דפים אחת מכאן ואחת מכאן ויהי' העיר ה' רוח אנשים טובים השנים משרתי הקדש ק"ק סיסילייא ישן יע"א ה"ה החכם המעולה זמיר עריצים ומוליך מהק"ק הנ"ל כהר' ויקטורה גבריאל ה"מ בכור הי' והן שני לו החכם המעולה בחור בטוב גזבר הק"ק כהר' אברהם בר יחיאל הלוי הי' אשר שמו פניהם להשתדל בכל כחם ולהוציא מעות לפי שעה מכיסם וממונם ע"מ לגבותם מהיחידים מנדריהם ונדבותם כדי להעלות על מזבח הדפוס את הספר הזה ולא תשכח מפיהם ומפי זרעם ישלם ה' פעלם ותהי משכורתם שלימה מעם ה' אלהי ישראל

פה שאלוניקי יע"א

תחת ממשלת אדונינו המלך שולטן מושטאפה יר"ה

בדפוס השותפים ה"ה כמהר' רפאל יהודה קלעי הי"א וחברו היק' ונעל' חלקת מחוק' כהר' מרדכי נחמן הי"ו

בשנת **אנא ה' הושיעה נא אנא ה'** הצ'

B (verso): הקדמה הראשונה אשר היתה כתובה בס' הקדוש חזון עובדיה אשר חזה לתפוש אומנות אביו בידו אשר בחייו הדפיס ספר הושענות הלזו כמנהג קהל קדוש סיסילייא זכה וזיכה את הרבים ומה גם עתה בלאת חוטר מגזעו ה"ר עובדיה בנו אשר חזר להדפיסם בדרך ארוכה זו היא דרך ישרה שיבור לו האדם לבלתי הלאות אנשים לחקור ולבקש מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור אלא הכל מסודר לפניו תמידין כסדרן ומוספין כהלכתן יהי משכורתו שלמה מעם ה' אלהי ישראל ובא לציון גואל אמן.

Zur Frauenliteratur.

V. תוכחת נשים von Israel (דודי) aus Cortona, mitgetheilt von A. Neubauer aus der Hschr. Mich. 285 fol. 64 (fol. 355, unser Catalog 2305).

Israel schrieb um das Jahr 5290 = 1530 in Siena:

יושב שחקים רם אל מבצרי
קשב ושמע רון טהור ומלי
נאומי אמץ חוק יה צורי

אשר דברו בו את כל אלי
הארץ על זוהמת הנשים
כי כרתו גברין תלי תלי

כאשר יסופר לכם אישים
לדבר האמת לפי בריו
בלי שפת יתר וכחשים

לכן הסכלים עדו עדיו
באו אלי בשובה ונחת
ואוכיח כל אחת ממריו

רודף אשה יפול אל הפחת
מרעה אל רעה תמיד יצא
וקשתו נחושה כקש תחת

נא כגבור להץ אורח ארצה
ואתחיל מראשית עד אחרית
אבריה מקצה אל הקצה

בראש אש דת תורתנו עברית
ראיתי הנחש אשר אוה
לטעום טעם פרי הפר ברית

ערום מכל עוה עוה עוה
שם והוסיף רוה על צמאה
והחטיא עמו אם כל חי חוה

ולמענה פם ידא יצאה
עם חרב ההעדר בה שלופה
והנפש בערב היא באה

ובהגיע הר נערה עפה
שבה בית אביה בנעוריה
מי באש ובמים רחופה

לכן באש ישא בחוריה
ושטף נהרות ישטפוהו
כי מכמר פרוש בחדריה

ואבני אלגביש ידפוהו
ישרשו שרשיו עם הענף
ומכתשין בישין ירדפהו

ההיה בזה עובר מטונף
אשר עשו בנות לוט במערה
כל אחת מהנה עם אב תנאף

ותשקין אביהן עד שכרה
ותשאנה פרי עשו ענף
והעש צעירה כבכירה

ראה אשה בדמים תהנף
הארץ מלאה מפה לפה
מפגרים מתים חרה אנף

שמעון ולוי על כרך יפה
שכם עלו בחזקה מעולה
וספו החזק עם הרפה

משפט חרוץ עשו בה וכלה
ודם שפכו בו בערמתם
בהטיפם להם מתק מילה

נאחזו בסבך מצודתם
בגלל אשה התעלל בה כלב
נשארו נטושי׳ על אדמתם

השמעת כזה איש חסר לב
לב ימם בקדוח אש חמסים [1]
הדם והבשר והחלב

צאו וראו בנים העמוסים
כאשר יהודה משם חלף
אז לבשה רדידים ושביסים

ותכס בצעיף ותתעלף
ותשב בפתח העינים
לא זכרה יבם הלץ שלף [2]

הט אזנך ושמע קול עד שמים
הגיע שאגה הרעבה
בקול שוטף נהר שגיא מים

וישימו על יוסף חטא חובה
ויאסרוהו בנהושתים
ועמד בסהר עד בא הצבא

ויהי מקץ ימים שנתים
ויפקד מבית האסורים
ועבר בכל ארץ מצרים

השם רביד זהב על צוארים
ובכל ארץ מצרים הוא מושל
שבח ותהלה לאלהי עברים

שובו שובו אלי אל יהי כושל
מהם: לבא לשמוע דברי
כי עוד בפי משלים למשל

תקצר לשוני וגם אמרי
לא יהיה בי כח השתרע
אחד מני אלף מכל מורי

חדד שכלך וחזה ענין רע
עשו בנות מואב בדבר בלעם
הסיתו והדיחו עד יכרע

לאלהיהם ישתחוו העם
נשתלחה בהם מגמת אל
וכפי מעשים גורלם ינעם

וירא פינחס ויואל [3]
לקיים קנאים פוגעים בם
כי כן קבל מראש כל ישראל

על זמרי שמעוני הריק חרבו
פרע קרם ירד אל שחת
ראשו על כרעיו ועל קרבו

ויחר פינחס כי שמה הנחת
גבורת איש המר אשר הלל
אזי שר המשחית רגע נשחת

אלטוש חדוד שכלי יומם וליל
וארא את מרים מרב מדין
אמרה הלא גם בנו מלל

ומגלי הים שאון בעין
רבו כמו רבו כל דבריהן
אלה מעלליהן זו פרין

הרב לשונן עד שכוריהן
כמו שמצינו במרגלים
אותו הדין יחול על דומיהן

בקשט באמת כל מלולים
אשר דברו חכמי נעימות
על אשה המלאה נבלים

1) Ms. המסים — 2) Am Rande: פי׳ שהיתה [?] זקוקה ליבם או חליצה. — 3) Am Rande ויקנא.

שתי נשים דברו רוממות
כנו הן חכמים לשון גנאי
כאשר אומר לכם בעצמות

בפרק מגלה אשא עיני
והנה זכורתא וכר בשתא
מרוב הרפתן חפו את פני

על דרך כרמים אפנה עתה
ואשא משל רם ואומר
קביל לחינתא בגבעתא

כחשבו על זה לבו ימרמר
כי בעבור פלגש בגבעה
נפקד שבט מראש כרם חמר

פקח עין וכאזנך שמעה
אם עד הנה ראית תראה
נאצות גדולות רבת תועה

מה טוב ומה נעים ומה נאה
שבת על פנת גם בלי חברה
מהיות מאשה יפה גאה

הנה ראשית אונים רב המשרה
נפתה לבו אחרי הלילה
צוק לה יד אויביו בו גברה

גבורתו ממנו נשללה
ולא יצא כפעם כפעם
סרני פלישתים בו עשו כלה

על זאת אחריש אהיה נפעם
לא אוכל להשיב את נפשי
איך תתאוה נפש סכלי עם

כי רודפיה לא יצא חפשי
ימצא מעוף צוקה כתוא מכמר
כזה אדבר בעוד בי חושי

אשא עיני וארא את תמר
הן אמנון ממסגרותיו חרג
בן דָקר חשק לבו המר

אביטה במכוני הנה שרג
עון וחטא חטא בשביל הלך
את כבשת החיה אותה הרג

כאשר שמע דוד המלך
אמר כי כן משפט מות היה
משפטו חרץ עליו המולך

אשור נגד חכם בתושיה
אשר שכלו על כל שכל עלה
זך וישר נבון מכל בריה

נחכם מכל אדם גם לתהלה
דבר שלשת אלפים משל
מהחכמה ראה כמעט תכלה

ועם כל חכמתו נטה ושל
בהרבות הנשים והפלגשים
ותחתיהן שכלו נפל כשל

לכן אל יתגבר לב אנשים
לאמר כי בטחתי ברוב חילי
לא אשמעה לקול מלחשים

וצדק מאמר הלל שכלי
אל תאמן בך עד יום מותך
כי יפול במצודה קודם כלי [1]

פשוט לאחרונה את אמתך
איזבל עשקה בדם נבות
המלט נא מהן כחכמתך

עד כה יצאתי אחרי עקבות
הצאן הדריכוני דרך אלך
ואוכל מפרים גם תנובות

1) Am Rande טרם רדתו אל שחת כלי ר"ל שחת הכליה

זרע מלכות אבוד סחוב השלך
עתליה היא תשרש שרשי אבות
הִכְרִתָם בכורע למולך

ולא אוכל עוד לצאת להרבות
נגד כנות ברית כתוב שטנה
חטאותיהן הודעתי ומשובות

ועל נכריות לא אדבר נא
כי נעלמו מני מעשיהן
כי לידי הן לא היה למנה

לא מימי קראתי ספריהן
להבין ולהשכיל אשר עשו
כי תהו ובהו כל עסקיהן

אך אומרה דמים רבים עשו
בארץ שפכום כזורע
ברית ולא ברית מְתִים שסו

רודף אשה סוף מוסר פורע
ובא לידי מינות וכל רעה
יוצאת תחת כפיה למפרע

בכל יום ובכל עת ובכל שעה
תפיל גבר בתוך המצודה
תחריב עולם ברוח סועה

הכרו החצים ידו נגדה
כלי חמדה גם כלי מלחמה
אלה השליכו בשעה הדא

היוצאת מדרך טוב ודומה
להלזו אשר פה זכרתי
עליה יבא פחד ומהומה

הן באמת אמרי אמרתי
כאריה הטורף טרף בלי
רעש ורעדה כן נאזרתי

מעברי הים הבינו שכלי
את אשר דברתי על הנשים
כל דברי היו כמר מדלי

כסוס דוהר וקול הפרשים
ולהב חרב ברק וחנית
אזרו ואצא נגדכם נשים

אף שעיפי ישתקשקון שנית
כלפדים ברחובות מראיהן
מול אנשים אזרע חטי מנית

תקנתכם לא תאבד מנהן
לגרש האשה ממול פנים
כי נכבדות מדובר גם בהן

וסחרה ומכרה מפנינים
כי אשר מצא אשה מצא טוב
לא יערכנה ספיר באבנים

ולפני שמש יהיה רטוב
ושרשו פתוח אלי מים
אל אל נורא יום יום כפיו יתטוב [1]

שאו בנים עיניכם שמים
ולבשו כל אחד לבוש מדו
העתירו לאלקים פעמים

יעשה לכם עזר כנגדו
כי כתוב מכריז בקול רם
לא טוב היות אדם לבדו

אשרי האיש מנת חלקו תורם
ובגורלו תפול אשת חיל
אז מטר וטל ילין בקצירם

אם היא כאסתר בת אביחיל
או כגבעות ראש כל העולם
יביא לנדבתו תור גם איל

1) Am Rande פי׳ ירים כי תרגום האמירך הטבך

אשירה נא לדודי הנעלם
המסבב סבות מרבה טובות
יבנה במהרה דביר ואולם

אפרוש כפי לשוכן ערבות
ישים תכלה לכל צרותינו
וימחוק לנו כל שטרי חובות

הוא יקבוץ עתה גלותינו
ישתיק את הים מחרון אפו
יצליל כעופרת חטאתינו

ישוטט נא לנו ימין כפו
יהעשת אלקים ולא נאבד
לא יוסיף להראות זעם זעפו

לא נהיה לעבדים עבד
כל גוים תמיד ישתו ולעו
ועליהם תשליך מעמס כבד

כל ירימו ראשם ולא יזעו
להרע לעמך נהלהך
וכשכור מדרך טוב יתעו

לבוש קנאה על צונה מרעיתך
נקום נקם ממרומך עליון
רחם חמול על בני בית תפארתך

הבט מזבולך חוס האביון
נכסוף נכסף לראות בנין שלם
ראה עיין כי לעיים ציון

לשכללא קדשא ביתא שלם
מן קדמך אלהא דשמיא
ואשיא יחיטו בירושלם
לעלם לעלמי עלמיא

זאת היא כלימת האישות
ולתקון סופרים קראתי
גרמו לשפוך דם האישים
שמה תוכחת הנשים

Hiermit habe ich alles was Frauenliteratur betrifft, so weit es mir bekannt ist, gegeben. Dr. Steinschneider (*H. B.* XXI,10) erwähnt ein ויכוח אנשים עם הנשים, wovon nur der Titel bekannt ist. Die italienischen Stücke mit hebräischer Schrift in Florenz (Bisconi p. 526) und Oxford (mein Catalog 1998,2*a*) und mit italienischer Schrift (*Letterbode*, X, 116) sollen in einer jüdisch-italienischen Zeitschrift ihren Platz finden.

Sonet auf Mendelssohn

von ISAAC REGGIO.

Aus der Hschr. Opp. add. quo. 179, fol. 10*b* (mein Catalog nr. 2552; Codex Schönblum 60 in Dr. Steinschneider's autographirtem Catalog 1879).

שיר על הפילוסוף משה מדעסווי

מעת דבתי עם מדבר היה
ונשרפה באש בית תפארתינו
מעת נחתם חזון שבת גילינו
ובת ציון מעיר אל עיר הגלתה

גם כל בונה גם כל חכמה נאבדה
וצמאה לשתות כל עדתינו
ממי חכמה אך נסתמו ממנו
כי פי באר הזאת אבן כסתה

וירא האל כל בארות נסתמו
וממי חכמה אין עור מי יכן
כי מעיני כל חי כמעט נאלמו

וישלח לנו עזר משמים:
אז קם משה ויגל את האבן
לפני כל העדה — ויצא מים —

הצעיר יצחק ריגייו

A. N.

Het verhaal van een reis door een groot gedeelte van Europa in het eerste vierde der 18e eeuw, door een Israëliet,

medegedeeld door M. ROEST Mz.

(*Vervolg van blz. 38.*)

Het tweede deel heeft weder een titelblad met den volgenden titel: רייז בשרייבונג פון אברהם לוי צווייטה טייל דורך איטליא נעמליך אין רומאניאן קיניגרייך נאפליס אויף דער אינזל לונגאני אונ' דיא אינזל עלבא אונ' דז לנד טושקה בשנת ואברהם שב למקומו לפק (*Reisbeschrijving van* *A b r a h a m L e v i*, *Tweede deel, door Italië, namelijk in Romagna, het koninkrijk Napels, op de eilanden Longano en Elba en het land Toscana, in het jaar* [5]484 [1724]). Ook deze titel staat binnen een in kleuren geteekenden rand.

Op de eene zuil leest men in zeer klein schrift : נעשה ע״י הקטן צבי הירש במהורר אברהם לוי שליט מברעסלויא, op de andere : ונגמר ביום ובשנת עלהותי מנות לדידי באמשטרדם 1)

Wij geven nu weer het woord aan den schrijver :

בשרייבונג פון רומא

ניט אללי היסטאריאשרייבערס זיינן גלייך מיט איהרן שרייבן. וועגין דער פראנדרונג דער צייט אללי זאכין פרענדרט. אונד דאראיבר מענכער וואהרהאפטיגר שרייבר פאר איין פאביל אדר לוגינר גיהאלטין ווירט. איז אבר אומרעכט ווייל דיא צייטין אין אליז פרענדרין. אונ׳ דרום ניט אללי צייט זיך אין איינם אורט. איינר שטאט. יַא זעלבשט איין זעלביגר שרייבר פרגלייכין. דז זעלביג גלייך איך מיך היר אין איינר רייזבשרייבונג פון דער שטאט רומא. דש איך שפרעכי מיט וואהרהייט דש איך דיא זעלבגי פאלגינס מיין שרייבין. אלזוא זעלבשטין ביפונדין. אונד מיט מיינה אויגין אליז זעלבשטין גיזעהן. אונד ניט גלייך איין טהייל וואלטין מיינין. פון אימאנד איין שרייבר אודר פון פרציהלין זאלכס גיטראנסלאטירט העטי. דרום ברענג איך דש אובן פר איין בייאשפיל. אלש אוב מן זאלכס וואלטי גלויבין געבין. זא זיינן דיא היסטאריאין אודר בשרייבונג פון ר ו ם פון אנדרה אויטעהרס. מיט מייני ניט איינינ. וויללין דיזוס אנדרה צייטין. אנדרה גיבויאין. אונד אנדרה מאניהר. יַא זעלבשט נאציאהן פון מענשין גיוועזין. אויך בין איך אין אללים זוא פאהרזיכטיג גיוועזין. דש איך ניט הבי וואלין שרייבן וואש ניט זעלבשטין אונטרזוכט הבי. דיזוס אליז פרזיכרי איך מיט וואהרהייט.

אונ׳ מאך מיין אנפאנג פון דיזה שטאט. וועלכה מיט איין וואונדרבאהר-ליכה גריש דש זיא אין איהרן רונדי בוסינמויאר. פיר אונ׳ דרייסיג איטאליאנשי מייללין האט. וועלכש איך ביציייגין קאן דז איך בין גיגאנגין אום דיא מויארין. וואו איך ביפונדין הב זיבינצעהן פארטין אונ׳ פון יעדר פאהרט צו דער אנדרי איז צווייא מייל. איין מאהל מער איין מאהל ווינציגר. זוא דש דיא זיבינצעהן מאהל צווייא מייל מאכין פיר

1) Bij nadere bezichtiging is ons gebleken, dat de titel vóór het eerste deel nog bevat, mede in zeer klein schrift, het volgende, waarvan de door stippen aangeduide woorden voor ons onleesbaar zijn :

···וצייר הקטן צבי הירש במהורר אברהם מברעסלויא···והשלמתי יום ד׳ כ״ו אדר בשנת···

אונ׳ דרייסיג וועלכש איך אין טייטשי מיילין דיאוועדיר מיט פינף איז אומטרעכט זיבין טייטשי מיילין. דז איז דער אומרינג. אלז מיר נון וועלין צו דער ערשטי פארט קומין. דיזה הייסט פארטה די פאפילה. דז איז צו זאגין דש פאלקרייכה טאהר. איז גימיינט וואור דש מיינשטי פאלק דורך פאסירט. היר אין גיקומין זיינדי זיכט מן אין דרייא גאסין. וועלכי גר לנג זיך פרעזענטירן. אונטר וועלכה דיא מיטלשטה הייסט איל קורסא. דיזה גאס איז דיא שענשטי אונד גריסטה פון גאנץ רום. אונ׳ זיא איז לנג פון דיזר פארט אן ביז אן איר ענד. וועלכש איז מיטין אין דער שטאט. אין פיאצה ס׳ מארקי צווייא מייל אונ׳ איין האלבי. מן זיכט גלייך אויף איין גרושין פירעקינדין מארקפלאץ. וואו זיך דיזה פארגימעלטי דרייא גאסין צייגין. איינה אובן גידאכט. דיא צווייטה שנורגלייך אין פיאצה די שפאניע אונ׳ דיא דריטה דיא גיט אַ קאסטעלה. זיינין אללי שנורגלייך גילאגין. אונד מיטין אויף גימעלטין מארקפלאץ שטיט איין הוכי שטייני פירעקינדיגה. אין זיין הוכין ענדשפיליגין טאהרין איין זייל. וועלכי מיט אויזגיהאקטי מעניר. אונ׳ אללירהאנד גיפיגל זיך פרעזענטירן. אויך זיין איין טייל דערבייא דיא גלייכין האמרין אונ׳ צוואנגין. אונד דערא גלייכין פיגורין. וועלכה אללי גר ביטייטין עגיפטישי צעטרים אודר בוכשטאבין. דיזה הוכי שטייניני זייל אונ׳ דערא גלייכין זאללי נאך מעהר. וואורפון מיר ווייטר ווערדען בשרייבין. האט טיטוס אונד אנדרה אלטי קייזירש גבראכט אויז אלכסנדרא אויז עגיפטין אונד אלהיר אויפגריכטיט. גלייך אין אונזר לאנד זער העכשטי טארין. מן גיפינדיט דערא הוכי זייללין היר אין ר ו ם וועלכי אויז איין שטיין אונ׳ צווייא שטיין זוא הוך זיין. איין טייהל זיין פירעקידיג. אונ׳ לויפין אובן שפיץ צו. דיא זעלבין הייסין זיא גוליוס. אונ׳ אנדרה זיין רונד אונ׳ פון אינין ווינציג הָאל. אונ׳ מיט איין וואונדרליכה שווינדילטרעפף דרין. זוא דז מן דראויף ביז אובין אראויף גין קאן. דיזה הייסן קולונאַ. אונטר אללין איז דיא פיאצה קולוני דיא שענשטה. וועלכי זייל רונד איז אונד איז הונדרט אונ׳ אנט אונ׳ צוואנציג פוס הוך. אונ׳ אויך גיהט מן אין דיזה רונדי זייל פון אינין וועניג מיט איין שווינדלטראפף ארויף. אונד אובין דראויף שטיט איין גרוש מעכטיג שטיינין בילד ס׳ פויאיל. איין דער צוועלף אפאסטלין. וועלכש אן קופר וועגט איבר צווייא טויזנד פונד. דיזה קולונא בין איך זעלבשטין אובן גיוועזין. אונ׳ איז ווערדיג אום צו זעהן. זונשטין קומין מיר ווידר צו אונזרין ערשטין

אינטריט דער שטאט ר ו מ א. אלוואהר מיר פון דיזען ערסטען מארקפלאץ שרייבען. נעהמליך מיטען דראויף וואו איין הוכען גוליו שטיט. אונטער דיזע קומט אויז קופירנע רערין וואשירקוועלין. וועלכי גר פריש זיין. דיהנין דענין מענשין צו איהרע פרפרישונג. דען מן טרינקט מעהר פון דיזוס וואשיר אלש וויין. אויך זאלטין זיא וויין זונדר הלב וואשיר ניט טרינקין וועגין שטארקטה.

דיזוס וואשירוארשפרונג מוז איך ניט פרגעסין אונ' שרייבין. וועגין דיא גרושי מיהי אונ' אומקאשטין. דש דיזוס ווערק גיקאשט האט. מן מוז וויסין דז איבר דרייסיג מייל פון ר ו מ א דער שפרונגקוואהל פון גימעלטין וואשיר אויז איין הוכין בערג קומט. אבר צווישין דיזין בערג אונ' דער שטאט ר ו מ א זיין גר פיל בערג אונ' טַאהל. זוא דש דז וואשיר אהנימיגליך גיוועזין איין וועג צו וויזין זונדר אומקאשטין. זוא האט מן גימויארט איין מויאר. וועלכי מויאר דרייסיג מייל לאנג. אונד אויף דיזע מויאר. וועלכי צעהן פוס ברייט. איז איין קאנאהל אודר וואשיר-פלוס פון דיזוס וואשיר. אונ' ווירט אלזוא אללי צייט אויף מויארין גי-בראכט ביז אין דיא שטאט. נאך איז אובן אויף דיא מויאר איבר דש וואשיר גיוועלבט אונ' גישלאסין מיט שטיין. דש היר קיין אומזויברקייט קאן אין פאללין אונ' בייא קומין. זונדר צו ליגין איז דש וואשירפלוס אויף דיא מויאר. זוא גרוס אונ' וויט. דש צווייא מענשין נעבין אננדר דרין קענין גיהן. אונ' דש וואשיר קומט מיט איין זאניש שטראס. דש עס גלייכנט איין נאטורליכה באך. דיזע מויאר אויזט ניט אללי צייט עבין הוך. אויך ניט פול גימויארט. זונדרין אלליגר אפינה בוגינס. דען מן זעלט זונסט ניט קענין אין דש לנד פון איין זייט צו דער אנדרה קומין. וועגין פרשליסונג דיזור מויאר. דרום איז אליז מיט בוגינס. דש מן קאן דרונטר דורך גיהן. זוא בלד זיך דיזע מויאר אן דיא שטאט בי-גיבט. זוא ווירט דש וואשיר צוטהיילט אין קופרנע רערין. אונד אלזו גיפיהרט אונטר דיזע גוליוס אונד קולוניאן. אן דיא פלאצין וואו זיא וואללין פאנטַינין מאכין. מן זאגט דש דיא אורשפרונג אונ' אנפאנג דיזר מויאר האט בגונין קייזר ק ל ו י ד י א ו ס. אונ' קייזר ת י ב ר י א ו ס האט זיא גיענדיגט.

פון דיזין פלאץ אוועק גיגאנגין. אונ' פיל גאסין מיט הערליכה גיבויאין גיפאסירט. זוא קוס איך גלייך אן פאנטי סאנט אַנגלה. וועלכס אויף טייטש דיא ענגלין בריק דיזע איין גרוס מעכטיג שווארי שטייני

בריק. איבר דש שפרייטי וואשיר גינאהמט דער ט א ב י ר 1) גי-פאסירט איז דיזע בריק מיט צוועלף שטייני בילדר מיט גרושי אייזירני גיפלאנטיני גאגיטר גליהרט. דז דיזע דיא אין פ ר א ג נאך איברטרעפט. פון דיזע בריק קומט מן גלייך אן דיא שילטוואכט אונד ערשטה פעסטונג פון דז קאסטעל גינאהמט ס א נ ט א נ ג ל ה. אודר אויף טייטש ענגלין בורג. דיזוס קאסטעל ליגט זיין בויסין זייט אן דיא שאנץ אונ' וַואלין דער שטאט. אונ' זיין איינין ווניגשטה זייט לאנגש דען ט ע ב י ר. דיזוס קאסטעל איז איין קליין רונט גבייא. איז אין אלטי צייטין גיוועזין איין בגראפפלאץ פון דען קייזר א ד ר י א נ ו ס. אונ' הערנאך צו איין קאס-טעל גימאכט. אויזט זעהר וואוהל בישאנצט אונ' בוואהרט מיט אללירהאנט נוטדורפטין. אונ' אויך מאנשאפט אונ' מוניציאהן וואוהל פרזעהן. גלייך איך היראין בין גיוועזין. זוא בין איך דיא ערסטי שילטוואכט פאסירט. אבר מוזיט אלהיר מיין מעסיר אונ' שטאק אבליגין אונ' ווייטר דיא בריק גיפאסירט וואהר אונ' צו דש צווייטי טאהר אריין גיהט. אונ' קיגין דש טאהר איין מויאר קומט. אין דיזע מויאר וואר איין רונט לאך. וועלכס קרוס-פענדירט מיטין אין דש טאהר. אין דיזין לאך ליגט איין גשטיק אויז מעטאל מיט זיבן מייליר אודר צויפרערין. וועלכי זעקס אין דז רונטי צימליך גרוס וואהרין. אבר דש מיטלשטי וואהר פיל גרעסער אונ' קאן דז גשטיק זיבין מאהל לאז גישאסין ווערדן. זונדר אויפהערין. אונ' איין גוטי גיוואהרדיע אויזט. ווייטר דרעהט זיך דער וועהג אין צווישין דענין מויארין פרשַאדן 2) מאהל. אונ' צעלט פון איהנין וויניג קומאנדיע. היר איז דען נאך דש רעכטי קאסטעל פון איהנין וויניג גלייכט זיך איין רונדר טארין. דיזור איז גימאכט פון גרויזאמה גרושי שטיין. דש מן ניט גלויבין זאלטי דז דיזע מענשינהענד רעגירין קאנטי. אבר וויא מן היר אין קומט. מוזט גישטעהן דארך איין פַאלבריק. וועלכי זיא פון בינין אראב צאזין. זונסט קאן מן היר ניט אריין. היר אין ליגט דיא קאַס פון דען שטַאהט אודר סענאט. וואש זיא גיברויכין צו קריגשלייטין. היר אין מוז אויך איין יעדר פאפסט איין גוויסה סומא געלט. אין דיזוס קאסטעל ליגין צור גידאנטיניס. היר מוז גידאנט ווערדין פאפסט ס י ק ס ט ו ס. האט פינף יאהר דיא רעגיהרונג גיהאט. דיזר האט פינף מיליאהנין סקודי אין דש קאסטעל גליגט. אונ' האט אויך פינף קירכין גיבויאט. האט אויך פינף דערא גידאנטי גוליוס אונ' קולוניאן אויפגריכט. ער האט אויך פינף

1) Tiber. — 2) Verscheidene.

גלייכי גאסין גימאכט. דיא פ' עקסעמפיל מוזיטין אוס זיכרי גיבויאין אונ' גארטינש קרוס אומגיהן. ער אבר האט אליז לאזין וועקברעכין. אוס דיזה גאסין גלייך צו מאכין.

איך וויל פון דש קאסטעל ניקס מעהר שרייבין. אלש נור דש פריידנ-פעסטי. וועלכש זיא אללי יאהר מאכין מיט פייארווערק. דש דיזוש גר שיהן אוס צו זעהן איז. דען דיזוש קאשט גר פיל געלט. אונ' מאכין מיט פייאיר אללירהנד פיגורין אונ' ווארפין אויז בומבין. וועלכה אבר דאך ניט שעדליך דען מענשין זיין. אונ' אויך זיכט מן היראויז דען פייאר גלייך פונטינין וואשיר אליז פון פייאר. אונ' פייאריגה שלאנגין. דיזוש גיוועהרט אומטרענט פיר שטונדין. מן האט מיר גיזאגט. דז דיזוש זאל אידר מאהל קאשטין פינף טויזינט סיקודי.

ווייטר איז אין דיזין קאסטעל צו זעהן איין שין גימאכטר גאנג פון שטיין אונטר דיא ערד. דיזר גאנג גיהט אין דש פאליש פון סאנט פיטר. אלוואר איזט דען פאבשט זיין וואונונג. ווען נוהן אין צייט פון קריג. דער פאבשט זיך רעטירירין וויל. זוא גיהט ער דורך דיזין גאנג אין דז קאסטעל. מַן גיהט דיא פארט ארויז. וועלכי מן ארין גיהט. ווייל נור איינה דראן איז. אונ' איין שינה גאס פאסירט מן. אונ' גיהט נאך א י ל ב ו ר ג ה. היר איז איין מעכטיג שפיטאל. וועלכש הייסט סאנט ש פ י ר ט ה. אונ בייא דיזוש איז איין קלוסטר מיט זעלביגין נַאמס. אין דיזס בורגי איז דיא פרמאהרטי אונ' ווייטבריהמטי גיבויא דש פאפשטליכה פאלַאש אונ' קירך. גיהייסין פיאצה עה קיעסה די סאנט פיטר. עהנדר מן אנדיזה קומט. זא קומט מן אן איין גר גרושין מארקפלאץ. אלוואר צוויא גרושי אונ' פיל וואשיר אונ' קונשטרייכה פונטינין זיין. אינצווישין דיזה איז נאך איין זולכי הוכי גוליו. גלייך מיר פאהר בשריבין הבין. דיזה איז אבר פיל העכיר אונ' אויך שעניר. אלש דיא ערשטי גימעלטי. וואש דש גרעשטי וואונדר איז. דש דיזה הוכי זייל רוהיט אויף פיר קופרנה ליבין. וועלכה ליגין גלייך שלאפינדיג. אונ' טראגין דיזה מעכטיג גרושין שטיין אויף אירה ריקין. אונ' שפרינקט אויך וואשיר אויז דיזה זייל. אונ' אויך טים עגיפטישה לעטירש גיצייכינט גלייך דיא ערשטה. וואופון גימעלט איז. דיזר פלאץ איז רונד אונ' בריגנט מיט איין פארטייא מעהר אלש פינף זעקס הונדרט שטייני קולונין אודר פילארין. וועלכי גלייך איין גאלירייא איבר זיך טראגין. דיא אין דש רונט גין מיט פיל שטייני בילדר גיציהרט. דיזה זיילין נעהמין איר אנפאנג אן יעדר זייט פון דער גרושי

קירך. דיא גרעשטי אונ' פאהרנאהמשטי דיזר נאציאהן אין דער וועלט. אונ' ציהן זיך דיזה זייללין רונטאוס דען מארקפלאץ ארום פיר טאפילט. גלייך אין דען קופרשטיך צו זעהן איז. אוה נון צו בשרייבין. דיזה גרושי קירך. וועלכי הייסט סַאנט פיטר. איז דיא בשרייבונג גר גרוש. אונ ווערט אלליינט דעסינטוועגין נאך ר ו ס צו ציהן אונ' זיא צו ביזעהן. מן קומט ערשט אן דיא טראפין הויסין אין דען גרושין פלאץ. וועלכה טראפין פון גר גרושי שטיין אונ' זיין זוא לנג אונ' זוא ברייט דער גנצי פלאץ איז. אונ' אויך דיא ברייטי פון דיא קירך איז זוא ברייט דיזה טראפין זיין זוא גימאכליך פון הינטי דז מן אויף דיזה מיט פפערד קאן ארויף גיהן. אונ' איז דיא גיצאהל דיזה טראפין צווישין פופציג אונ' זעכציג. ביז אן דיא טירין פון דיא קירך. וועלכי טירין זיין אונ' אללי גר פון גיגאסין קופר. דיזה טיהרין זיינין מיט דיא שענסטי ארבייט פון קופרני בילדר אונ' היסטאריען גיפראפאניהרט. דש מן דערא גלייכין ניט גיפינדיט אין ווייטי לאנדין. אלז מן ארין קומט. זיכט מן איין זאלני מעניכטה פון מרמירשטיין גר גרושי זיילין. אונ' פיל פרשטארביני פאפ-שטין. נאך דיא פיגוהר איהרש לעבין. זיליגנדה אין שטיל מיט קרוינין אויף דיא קעפף. מן זיכט ניט אליין דיזה פון דיא פיינשטה מרמיר-זונדרין אויך פון מעטאל אונד קופר זאמפט אירה קופירנה שטיל. ווייטר גר פיל: סיפולקרס אודר ביגראבפלאצין פון קופיר. דיזה אללי זיין גר קונשטליך גימאכט. דיא הינטי אונ' גרים דיזור קירך איזט גר ווייט אונ' ברייט. נוהן איז מיר מיין הערץ צושפרונגין. אונ' מייני אויגין הבין טרענין גיוועקסלט. וויא איך הבי גיזעהן פיר הוכי גרושי גדיהרטי קופרני זייללין. מיט פיל בלעטיר אונ' טרויבין ווערק. וועלכי גאט דער בעריס איבר א י ז ר ע ל זיינין פון דען טיראנישין קייזר ט י ט ו ס א ס פ א ס י א נ ו ס. מיט שטורמינדר הנד פון י ר ו ז א ל ע ס. אויז דעס הויז גאטיס. אונ' אויז דען טעמפעל ס א ל א מ א נ ס אבגיבראכין אונ' נאך ר ו ס גיבראכט. גאט וויל עס רעכינין אן זיינה פיינדה. דיזה פיר קופרנה זייללין זיין צוס גיברויך צו דיא ביגראף פלאץ פון ס י נ ט פ י ט ר. אייניר דער צוועלף אפאסטלין. וועלכר אלהיר ביגראבין ליגט. אין דיזר קירך. אונ' דרוס דיזה קירך נאך זיין נאהמין הייסט. אונ' ברענין אללי צייט פיל וואקסקערצין אוס דיא ביגראפינים. דיא קריסטין טוהן הירפר אויך אויף דיא קניא פאלין. איהר דינסט צו טוהן. גלייך איך גיזעהן. דז דיזר פלאץ ווייניג שטיל איז. דען מן זיכט

אללי לייט דיא גרונט פאל מיט גקניהטי מענשין. איין סומא איזט דיזה
קירך איין שאַן דער קריסטין. אונ׳ וויל איך נאר בשרייבין. וואס אונזן
איבר דיא קירך צו זעהן איזט. פר ערסט. אלז איך הירהין אל אופטרש
גיוועזין וואר. אונ׳ אללי דיא טיהרין אונ׳ אללי דיא עקין ביזעהסט. זוא
קאם איך איין מאהל מיטין אין דיזר קעריך אן איין קלייני טיר. אלוואר
איין שילדוואכט שטיהט. איך דיזוס פראגיט. וואו דיזה טיר אהין גיהט.
איך ביקומיט אנטוואַרט. ביז אונזן אן דען שפיץ פון דעם טהרין. וועלכש
זיא קופילה הייסין. דען קופילה איז צו זאגין קאפף אודר קנאפּ. דען
דיזור טהרין האט גנץ אן זיין שפיץ איין קופרנה קנאפף. וועלכר צימליך
גרוש איז. אבר וועגין דערא היכטי גלייכיט איין מענשין קאפף גריסטה.
נון פראגט איך אן דיזין מאן. אוב מיר ערלויבט וועהר. אהויף צו גיהן.
אונ׳ וואלט איהם איין טרינקגעלט געבין. איך ביקומט אבר צור אנט-
וואַרט. דז הירצו קיין געלט ברויכיט צו געבין. אונד זונדר דיזוס קענט
אין גאטש נאהמין אהויף גיהן. ער גאב מיר אויך קענים. וואו איך צו
רעכטיר אודר צו לינקס מוזט גיהן. אום ניט צו פראיהרין. איך בעגינט
אהויף צו גיהן. אונ׳ ציהלט דיא שטאפלין. וועלכי איך אהוויהרטי. אובן
אויף דש גיוועלב פון דער קירך. היר גינג איך וואוהל איין שטונד
זוכין. ענדליך קאנטי איך דען טהרין וועג פינדין. דען היר אובין
גלייכט מיר אוב איך אויף דער גאסין וועהר. איין זאלכי רוימטי
האט איך פר מיר. אונ׳ זיכט אויך זוא פיל אין אונ׳ אויז וועגין. דז איך
ניט וויסטי וועלכים איך ווייטר גיהן מוזט. צולעצט קומט אייכר פון אובן.
דיזוס איך זיין וועג פאלגיט. אונ׳ אלזו ווייטר פיל רַארי סארטין פון
טראפין גיפאסיהרט. אונ׳ מיט איין גרוש מידיקייט אלז העכר קומ-
מנדה. ענדליך קומט איך אין איין רונדיקייט גלייך אובין אן איין רונדין
הוכין בערג פר זיך העטי. דז מן דיזין איבר מוזט. דיזר וואהר מיט
שטאפלין פרזעהן דז דאך מיט איין וואונדרליכה פראקטיסק מוזין גשטיגין
ווערדין. צולעצט מן איין שמאלי אייזירני לייטר. וועלכי שנורגלייך אויף
שטיט. דיזוש וואהר בלד אויף זיין אויטרשטי הייכטי. דען דיזש וואהר
דער האלז פון גימעלטין קנאפף. דיא אייזרני לאטיר אהאויף גיגאנגין
מיט גרושי מוהטי. זוא זיכט איך אין דען קנאפ. אלוואר איד איין זולכי
וויטונג בימערקיט. זוא גינג איך אהאויף אין דען קנאפ זילין אויף
בענק פון דיקה אייזירני שטאנגין. אלוואר איך זיכט דורך שפאלטין פון
דיזוס קנאפף. גר וויט איבר דיא שטאט ר ו ס ביז אין דיא זעה. וועלכש

אה צו פיומיסין. איז צוואנציג מייל פון היר. ווייללין נאך אובין
זיטגטי קממיטן נאך דרייא פרעמדי אהויף. אום צו זעהן דיא וואונדר-
ליכה גיבויאין. איין סומא הבי איך במערקט. דש אין דיזין קנאפף קענין
זילין זעכצעהן פרשונין. אונ׳ אויך גיצילט פון אונטין ביז אהויף זיבין
הונדרט אונ׳ פופציג שטאפלין. גיהט גלייך וואוהל צווייא שטונד דערצו.
אויך גיפינדיט מן אובין אויף דיזר קעריך איין פארטייא מענשין.
וועלכיש שטיין שטוסין זוא פיין גלייך מעהל. דיזוש גישיכט פר פעני-
טענציא וועגין זיין גיטהאני זינד. איך בין ווידר בייא דען מאן גיקומין
אין דער טיר. האט אבר וועלין קיין טרינקגעלט האבין.
בין אלזוא פון דיזר קערך גלייך דערנעבין איין גרושי וויטה טרַאפ
אהויף גיגאנגין אונ׳ אלזוא גיקומין אין דען פאפסטליכין פאלאש.
וועלכיש ער צו זייטין בוואונט אבר ניט אללי צייט. דען ער וואונט צו
זומרצייטין אין דער פאלאסט. דער גיוועהנט ווירט מונטי קאוַאלה.
דיזר ערשטי פאלאש וואור איך דיא טראפ אהויף קומט. דיזר הייסט
דער ס׳ פיטרש פאלאש. הירהויף קוממנדי. זוא קאן איך ניט גינוגין
בשרייבן דיא מעניכטה פון גאלדירייאין מיט דיא קונסטליכה שטאקי-
טאהר ווערקין. וואס נוהר צו ערדענקין איז. אללי מוזאישה אונד אנ-
דרה היסטאריען. איין סומא זוא פיל גלימרט אונ׳ נאהלין דז מן דיזה
ניט בקוואם איז, אין איין גנצין טאג אללי גר צו ביטרעטין. אונ׳ זייכין
זוא פיל קאסטליכה זאכין אונ׳ הערשאפטין צו זעהן. דז היר פון ניט
גינוגין ווער איין גנץ בוך צו בשרייבין, איך הב אויך אין דיזין פאלאש
צו גיזעהן; אויזפיהרן דען פאפסט צו דער קרינונג. אבר איך ווערדי
דיזוש אלש אויף זיין צייט בשרייבין. וויא דיזוש איז צו גיגאנגין מיט פיל
וואונדרליכה זאכין.
פון דיזין פאלאש זיכט מן דען קאסטליכין פאלאסטגארטין. אין וועלכין
זולכי וואונדרבאהרי פונטיינין זיין, אונ׳ אויך גרושי שטאטורין פון
מערמירשטיין. אויך זייכין אין דיזין פאהרביגוהמטין פאלאש דרייא גרושי
ביבליטעטין [1] וואוראונטר אייכה אללי דיא ביכר גשריבין אויף פאר-
גימענט.
יעצונד פון דיזר זייט אוועק צו גיהן. וועלכי זייט פון דיא שטאט
הייסט איל וואטיקאנא. זוא קום איך ווידר איבר דיא

1) Bibliotheken.

בריק. דיא מן הייסט פאנטה קאסטעלה, אוני ביזעהי דיא מעכ-
טיגי אוני קאסטליכה פאלאסטין אוני גיבואין. פון דיא גרוסי קוואנטיטעט
דערא קארדינאלין אוני בישופין אוני פרינצין איך ווירדה אללי דיזה
פארנעהמסטי וועלכי איך זעלבסטין ביזעהן הבי בשרייבין. אוני דען
אנפאנג מאכין פון איין אלט גבייא. וועלכס גיבויאט איז פון דען קייזר
טיטוס זיין פאטיר. דער גיהייסין ווירט אסאפאסיאניס. האט
דיזר גר איין טיראניס לעבין גיפירט. אוני פיל פרעמדי פעלקר מיט
ליבין אוני טיגרס לאזין צוריסין. ווארומיט ער האט זיין פלעזיר גיהאט
אונ צו דיזין האט ער לאזין בואין דיזוס גרוס מעכטיג גיבויא. גינאהמט
נאך דיזר לייט קולוסיה 1). הירין איז פלאטץ גיוועזין פר דרייא אונ'
צוואנציג טויזנט מענשין צוזעהרס. גלייך איין שויספיל. אייני קומעדי.
אוס אן זייני שלאווין אודר פרעמדס פאלק זולכי פיין אוני שמערצין
דורך דיזה ווילדה טיהרן אנצוטהאן. וועלכי היר אין דיזוס גבויא בי-
וואהרט ווארדין. אוס דיזוס צו פרפערטיגין. גלייך דיא רומישי היס-
טאריע בשרייבט. זייאין גיוועזין דרייסיג טויזענט מאן. אוני האבין איילף
יאהר דאראיבר גיבויאט. מן זיכט נאך דס איבריגה. וואס אין קריגס-
צייטין אין דער שטאט שטין גבליבין. איז גרוס וואונדיר. וויא דיא
מענשין הבין קענין זאלכי גרוס מעכטיגי שוואהרי שטיין איבר אננדר
פעלאנצין אודר גיסין. דען איך קאן אהני מיגליך זאגין מואהרין. וויללין
מאן קיין גרינגסטיז ביסיל קאליך אן דיזוס גיבויא פינדיט. זוא גר
קונסטיג זייאין דיזה מואהרין גימאכט. מן מוז מיר זיכרליך גלויבין. דס
אין דס רונד דיזוס גיבייא דיא לעכקטה ביטרעפט זעקס הונדרט
פאסוס אודר שריט. אוני האט דרייא מאהל פענסטער איבר אננדר. דיא
פענסטער זייאין איין יעדר גלייך איין גרוס טאהר פון איינר שטאט.
אוני זייאין רונטאוס זאלכי פענסטיר זעקס אוני כייכליג. דיזוס דרייא
מאהל איבר אננדר מאכט צווי הונדרט אוני אכט אוני אכציג זולכי גרוסי
פענסטר. כוהן פרעזימיר איין מענש איין מאהל. וואס איין גוואלטיג גרוס
גיבייא דיזוס גיוועזין. שטיט אבר פון בינן גאנץ וויסט. אוני פרפאלין.
מיט גראז בוואקסין אבר איך זאגי נאך איין מאהל. דז דיא רינגמויאר
וועלכה נאך מיט דיזה גרוסי לעכיר. אויך וואול צוגינס גינאהמט פרונקט.
זוא דס זיכרליך דיזה מויאר זעקס קלאפטר אדר פירליג פוס דיק
איז. אין קריגסצייטין זיין זוא פיל פון דיא גרוסה מעכטיגי שטיין אבגי-

2) Colosseum.

בראכין גיווארדן, זא הבין זיא פון דיא זעלביגה שטיין דיא פאהרנאהמסטי
פאלאשין פון דיא שטאט רוס גיבויאיט גלייך דער פאלאשי דע פער-
נעזע 1) וועלכר דער פאהרנאהמסטי פון גנץ רוס איז. דיזר פאלאש
אוני נאך מעהר זאלכי שטרקי גיבייא זיין אללי גר פון פרפאליני שטיין
דיזוס גרוס מעכטיגה קולוסיאה 2) גיבויאיט גיווארין.
זונשטין וויללין מיר נוהן שרייבין פון דיא פאהרנאהמסטי אנטיקוויטע-
טין אונד הערליכי גיבויאין. מוז איך ווייטר פארטפאהרין אוני
שרייבין איין ארקוס טרומפאטה אודר פריידין טאהר אויף טייטש, וועלכס
גיבויאט גיווארדן איז פון קייזר טיטוס אספאסיאניס, וויא ער
ירוזלים אין גינוהמין. גלייך איך אין דיזוס טאהר גיזעהן, אין שטיין
גיהויאין. איין פארטייא מענשין. מיט קעטין גיבונדין. אונ איין פרטייא
זונדר העגד. איין פארטייא גר זונדר ארמין: גלייך ער דיא ארמי יודן
פר שלאווין טראקטירט האט. אויך איז היר צו זעהן, וויא פיר מאנין
אויז שטיין גיהאקט, טראגין מיט צוויא שטאנגיל דפן גאלדינין לייכטיר
מיט זיבין רעהרין אויז דען טעמפיל גאטיס וואורבייא ווערקליך צו בי-
מערקין איז, וויא זעלביגר פון טיטוס נאך רוס גיבראכט איז, וויא
אויך דיא רומאנישי היסטריא שרייבין. דז דיזור קייזר טיטוס האט
איין גנץ שיף פאל גילאדין גיהאט אויז דען טעמפיל. דס אבר דיזוס
שיף אויף דען פלוס דער טעביר פר דיא שטאט רוס גיזונקין זייא.
אונד גר ניקס דערפון צו ליכט גיקומין. וויא הויך דיזור לייכטר וויסין
זיא ניכט. וואו ער הין קומין איזט. זונדרין דיא צוויא זייללין. וועלכי
אין סינט פיטרס קירך שטיין. דיא זיין פון קופיר דיא זיין אויז דען
טעמפיל. דיזוס פריידין טאהר איז אייך פון גרוסי מעכטגי שטיין מיט
קונסטרייכי ארבייט גימאכט. היר דיכט איבר דס טאהר איז נאך צו
לעזין. מיט לאטייניסי בוכשטאבין דער נאמין פון טיטוס אספאסי-
אנים רומיסר קייזר גלייך בייא דען קופרסטיך צו לעסן איז. היר
נעבין איז נאך דס הויז אוני פאלאש פון טיטוס. וואו ער גיוואונט
האט. איז גר גרוס אוני שטארק. מן זיכט היר ניט וויט פון אלטי שטיקר
פון גיבויאין פון דען קייזר נערוואַ אודר נירן קיסר דרייא זייללין גר
הוך אוני גרוס פון גאנצה שטיין אוני שטיקר שטיין צווערך איברליגנדה.
ניט וויט דערפון ווידר זעלכה זייללין מיט איין אלטי שטייני בריק.

1) Palazzo de Farnese. — 2) Colosseum.

כוך איין אנדרין אלטין גיבויא גיהנדי. איז אליז מיט גראז ביוואקסין. אוני אונביוואהניט אוני גרויזאס אן צו זעהן. וועגין דיא היכטי אוני גרישה פון שטיין. גלייך פון דיזין גיבויא איז אויך אויף איין קופרשטיך צו זעהן. ווייטר קומין מיר אויף דען קאמפה דאליא. אלהיר איז ווידר וואונדר צו פרלילין פון דען גרושין גיבויאין. אוני סינאטארין איהר פאלאש. אלוואר מיטין אויף דען פרייאין פלאץ איין גרוש מעכטיג פפערד פון קופר אוני גרושר מן פון קופר. גישטיוולט אונ גישפאהרט שטיט. דיזוס קופר וועגט צווייא אוני צוואנציג טויזינט אכט הונדרט פונט. מיט זאטיל אוני צויס גלייך אוב אליז לעביט. דיזר פלאץ רונטאוס פאלאשטין ביבויאיט. האט גר פיל קופרני אוני שטייני הוכי בילדר אין דיא רונדי. וואוראונטר זיין קעפף אוני אנדרה גלידר פון ריזין. איהרה גריסטה איז אויך היר צווישין. אין איין אבזונדרליכין מיטלפלאץ צו זעהן איין קאפף פון קופר אוני איין האנד פון קופר. וועלכר קאפף זוא דיק איז. דש צווייא מענשין מיט איהרה ארמין איהם נויאליך קענין אומשפאנין. אויך איז דיא האנד זוא גרוש. דז יעדר פינגר איין איל לנג איז. הירבייא ליגט אויך ווידר איין אריס אוני איין פוס אבזונדר פון שטיין. דז דער אריס זוא דיק איז אלש איין גרושר מענש זיין לייב. אוני איין יעדר ציהן אן דען פוס זוא דיק אלש איין פוס פון איין אקסין. דיזה קופרנה אוני שטייני גלידר זיין אללי גר נאך דיא קורעקסטי גריסטה אוני דיקטה פון דיא ריזין נאכגימאכט פר איין איביגה גידאכטיניס. וועלכר אלהיר זיך אין אלטין צייטן ביפונדי הבין. היר בייא שטיט אויך נאך דיא מאס. וועלכי לענגטי דיא ריזין גיהאט האבין. אבר אוס דש איך דיא זעלביגה מאס ניט הבי רעכט גיאפסערווירט. הבי זיא ניט וואלין שרייבן. היר אויף דיא טראפין גיהנדי. קומט מן אין גר פיל גרושי מעכטיגה זאהלין אוני פאלאשטין. מן טרעט אין איין גרושין זאל. היר זיכט מן זילין איין פאבשט פון ווייסין מערמירשטיין. אויך אין איין מערמיר שטייניגן שטול. דיזור פאבשט האט גיהייסין פאפהיאני. איז איין ווייבספערשוהן גיוועזין. אוני האבין דיזוס ניט עהנדר גיוואהר גיווארדין ביז נאך זיין טוט. וויילין ער איז זוא גר שטודירט גיוועזין. אוני זוא מיט קלוגהייט גילעבט אונד רעגיהרט. זוא הבין זיא איהם אויך נאך זיין טוט ביהארליכין צערמוניא אנגיטוהן. גלייך אנדרה פאפשטין. אבר זיא העטין דאך וויא פיל מיליאנין דרום גיגעבין. דז דיזוס ניט וועהר פר דען טאג גיקומין. אוס דען שימפף איין ווייבש-

פרשוהן זאל זיין פאבשט גיוועזין. איז נאך מעהר צו זעהן אין דיזוס זאהל. נעהמליך איין וואלף פון קופר. וועלכר זויגט צווייא מענשיגקינדר אן זיין ברושט. דיזה האבין גיהייסין רומלים אוני רעמלים. דיזה הבין דיא שטאט רוס גיבויאט. אוני זיין אין דיזוס זאהל גר גרושי שילדרייאין צו זעהן. מיט דיא קריג אוני שלאכט פיהרין. וואש רוס האט גקריגט מיט איהרה נאכפרין. אוני וואש פר פעלקיר אוני לענדיר זיא הבין אונטרטעניג גימאכט. אין סומא. אין איין גנצין טאג אודר צווייא זעלט מן ניט אליז קענין ביזעהן. אין דיזה פלאשין וואורבייא איין גרושי קירך מיט איין קלוסטר. איז פון פרנצה נאציאהן. דיזה קעריך שטיט אויף איינה דער זיבין בערגין. וועלכי אין דער שטאט רוס זיין. אוני שטיט זוא הוך. דז היר ארויף מעהר אלש הונדרט טרעפין גיהן וועלכי פון דיאני נאציאהן וועגין פעניטענציא מיט איהרה קניאין אופטרש ארויף שטייגין. היר זיין ווידר גר שיני וואשירפונטינין. אוני אליז איין קירך אוני גרושי פאלאשין אן דיא אנדרה. מן זיכט היר גר ווייניק. דיא מינדר גרוש זיין אלז דש שטאטהויז אין אמשטרדם. אבר פיל גרעשיר. גלייך הירויף פאלגיט דער גרושי מעכטיגי פאלאש. וואו דער פאבשט בייא זומרצייטן אין וואונט. הייסט מונטי קאוואלי. פר דען פאלאש שטינין צווייא גרושי ריזין. וועלכי איין יעדער איין פפערד אין דיא האנט האט. דיא פפערר אוני דיא ריזין זיינין פון שטיין גר הוך אוני גרוש אוני ווייזין מיט איהרה אייגה האנט אויף זיכר ארט. היר זאגט מן. דז זיא אויף איינין שאן ווייזין. אבר ביז דאטא האט איהס ניאמאנט גיפונדין. דיזר פאלאש פון דען פאבשט איזט גר קאסטליך. אונד דיא גריסטה בלויפט זיך איין איטאליאנשי מייל. איך גלויבי זיכרליך דש מעהר אלז טויזינט גילימר אוני זאהלין דרין זיין. אויך מיט איין גרושין גארטין אוני וואשירקונשטין. וואורפון זיך איינר פרעזענטירט וויא איין טיש. דיזר גיבט איין שטארקין שוס וואשיר פון זיך אוני אויף ביידין זייטין מיט צווייא בעהרין. דיא וואשיר אויז איהר מויל שיסין. אוני זיך בייא אזאמין אין איין גרושי שטייני קומפף פרזאמילט. אוס דיזין פונטיהן גיט אומרינגט איין שין אייזין גיטרוועדק מיט קופרנה קנעפף גר צירליך. איין אנדר פונטיהן פרעזענטיהרט זיך גלייך איין זעוויינרכה אודר מערימין. מיט איין פאס אין מויל. וואוראויש מיט קראכט וואשיר קומט. אוני פון אונטין גלייך דיא פישין וועלכי דאלפין הייסין. מיט גרושי אפיני מייליר.

זער קונסטיג געארבייט פון שטיין. אונ' דיזר פונטיהן איז ברינגט מיט שטייני זיילין. אין סומא דיזר פלאץ איברטרעפט דיא אנדרה אין גריסטע. שטיט אויף איין בערג. איינר דער זיבן בערגין פון ר ו ם. וויללין איך יעצונד אן דען פאבסט זיין פלאץ בין. זוא מוז איך אויך פון זיינה האפהאלטונג אונ' פראכט מעלדין. זויא אויך זיין אייגינה פרשוהן מיט זייני קליידונג.

ערשטליך מוז מן וויסין דז דער פאבפסט אלהיר ניט פר גמיין עסטימירט ווירט. זונדרן מעהר דען מענש איין מענש גיביהרט. אופ עס איין גאט ווער. דען זוא בלד דש פאלק דיזוס אין דיא אויגין קריגין. זוא פאלין זיא גלייך אויף איהרי קניא. אונ זיא איהס אנבעטין. זייני קליידונג איז איין לנג האביט. גלייך דיא פאלאקין. אבר פון רוטי זייד אדר רוט לאקין. מיט גאלד גיבורדיהרט. איבר דיזוס טראגט ער איין ברייטין גערטיל אוס דען האלז לאנגש זייני קליידר אַראפ הענגין. דיזור גורטיל פון רוטין סאמיט אונ' מיט שוואהר גאלדי אללי גר קרייני גילייכינט. אונ' אויף דען קאפף האט ער איין רוטי רונדי קלייני מיטש אויף. איבר דיא מיטש איין רוטין הוט פון רוטי וואהל אונ' ברייט אויפגשלאגין. האט אויך רוטי שוא מיט איין גולדין קרייץ אַן. איין מענ־טיגין גרושין דיאמאנט אין איין רינג אן דער האנד. וועלכר פון גרושי ווערדייא איז. דיזר רינג איזט דש אייגליגסטה וואס דיא פאפסטין ערבליך איז. האט דרוס דען נאמין אַ נ ע ל ה פַ א פַ א ל ה. דש איז צו זאגין דער פאפסטליכר רינג. מוז אלזוא פון איינס צו דען אנדרין גיגעבין ווערדין. אלז ער אויזפאהרט. וועלכש גשיכט צום וויניגשטין איין מאהל אין יעדר וואך. אלזוא איז זיין גיפאלג אויף פאלגינדה מאניהר. איין טאג צופאהר ווירט אן זיינה בדיהנטי ביקענט גימאכט. וואו ער הין וויל. אלש דען זיין גאסינפעגירש וועלכי דיא גאסין זויבר מאכין. אונ' ווידר אנדרה דיא שטרייאין זאנט אין אללי שטראסין. וואו ער מוז פאסירין. אלזוא דיזוס נוהן אין אורדר איז' אונ' ער זיין אנפאנג נעהמין וויל. זוא קומין צו רייטין הונדרט מאן צו פפערד מיט רוטי קליידר אן אונ' הבין איין יעדר מאן איין לנגי שפיז. וואורא איין רוט אונ' געל פענדיל הענגט. אין אירה האנט. דיזה מאנין קַ א וַ ו א ל ל י ל י ז ֶע ר י. דיזה מַאכין פלאץ אונ' פרביטן אן אללי רייטוואגין אודר קוטשין. דז זיא ניט קומין קעגין זיא רייטין. דען דיזה רייטין ווייט פארויז. וואול אויפפאסין. דז אליז דיא קלייני גאסין ועלכי אין דיא

גרושה גיהן. מוזין מיט קעטין גישלאסין ווערדין. אוס דש קייני פרעמדה רייטינדה פערשונין היראין קומין. דיזה הונדרט מאן צו פפערד פר־בייא זיינין. קומין ווידר הונדרט מאן בלויראק סאלדאטין. דיזה הייסין ק ו ר ס א ר י. דיזה הבין הארניש אן אונ' אויך שטורמהיט אויף. אונ' הבין בלוס גיוועהר אין דיא האנד. אונ' דיזה גיפאסירט. קומין גר פיל עדיללייט צו פפערד אין שווארצי קליידר. מיט גרושי פרוקין אונ' אויך בלוס גיוועהר אין דיא האנד. היר נאך קומין איין גרושי מעניכטה פון פריסטרש אונ' קארדינאלין אונ' בישופין. אללי גר מיט לנגי רעק. פיאָהלין קולעהר אונ' אויך פעהרש. אונ' רוטי היט אויף דיא קעפף גלייך גיברויך פון קארדינאלין. אונטר אללי דיזה רייטין אויף מוילא־זילין. וועלכי זוא גרוש אלש דיא בעסטי פפערד. הירבייא רייט אויך דער גרושי פיליהר. דיזר האט אין דער האנט איין גרוש מעכטיג הוך קרייץ. וועלכש זוא גרוש אונד אללי גר גיגאסין גאלד איז. דיזוס קרייץ ווירט אללי צייט פר דען פאפסט גיטראגין. אום צו ביווייזין דז דער פאפסט איז. וויללין דז קרייץ הוך איבר דש פאלק אריבר שטעכט אונ' קאן גיזעהן ווערדין גנץ ווייט. זוא שטעלט זיך׳ דז פאלק אין פאראדה זוא בלד דער פאפסט קומט מיט זיין קוטש. זוא פאללין זיא אללי גר נידר אויף דיא קניא. אונ' רופין מיט העליר שטים. פַ א ט ר סַ א נ ט דַ א נ ו י לַ א בֶ ע נֶ ע ד י ל י אָ ה ן. דז איז אויף טייטש. הייליגר פאטיר גיב אונז דיין זעגין. אונ' ער האלט זיין רעכטי האנט מיט צווייא פינגר אוס הוך אונ' מאכט. אוב ער עטוואש אן דען פאלק אויז דיא קוטש ווערפיט. ביז דש פאלק איין גיבעט. אונ' שטיהן ווידר אויף פון דער עהרט. איברהאל וואו ער פרבייא קומט. איז אללי צייט דיא גאסין פול מיט פאלק. דען זיא קומין צו לויפין אלז וואו נור פיס האט. אונ' אין אללי דיא גאסין. וואו ער דורך פאסירט. זא לייטין אללי דיא גלוקין פון אללי קירכען אונ' קאפעלין. זוא לנג ביז ער פרבייא איז. דען בגינין ווידר דיא אנדרה גלאקין צו לייטין. וואו ער ווידר אנקומט. איין זולכש רומוהר איז אללי צייט, ווען דער פאפסט איבר דיא גאס קומט. ער זיצט אללי צייט אלליין אין זיין קוטש. וועלכי פון רוטין סאמעט פון איכין אונ' אויסינווייניק מיט גאלד בשלאגין אונד רונטאום מיט שפיגלגלעזיר ביזעצט. ער האט אין גמיין זעקס ווייסי שימלס אדר גר ווייסה פפערד פאהר דיא קוטש אונ' דער קוטשיר אללי גר רוט בקלייד. אונ' רונטאום דיא קוטש גינין גרושי מעכטיגי קערילש מיט

קליידונג פון דיק לעדיר. אוני סבין לנגי ספאניסה דעגינס אן. אוני גרוסי ברייטי העליפארטין אודר ספיסין אויף איר אקסלין. דיזה מאכין זיין זעכליג. האבין גרעגין אונטר דיא נאס. זיין פון גבוהרט סוויילרס. וועלכה וועגין אירה סטארקטי לו לייבגיווארדי אויזגלעזין זיין. עז זייען פון דיזה איין גנלי קומפאניא. וועלכי אויך אן דיא טירין פון דיא פאפסטליכין פאלאס סילדוואכט האלטין. אללי דיא גייסטליכין. דיא מיט דען פאפסט רייטין אויף מוילאזלס. וואורבייא אויך לווייא מוילאזלס גיהן אוני טראגין איין רוטין סאמוטין סטול. אין גיפאל דער פאפסט מוזיט אויף איין פלאץ. וואו דיא קוטס ניט קענט קומין. זוא ווירט ער אין דיזיז סטול גיטראגין. זיין גיפאלג איז וואוהל מיט פירליג פופליג קוטשין. זוא וואוהל פון זייני האפליגגי. אלס אויך פרעמדי קארדינאלין אוני פרינלין אוני אבגיזאנט. וועלכי איהס לו עהרין אללי לייט פאלגין. דיזוס אליז הב איך זעלבסט גיאפסערווירט.

כוזן קומין מיר ווידר לו אוגזרה גיבויאין. וועלכי מיר הבין נאך לאנג ניט אללי ביזעהן. מוזין מיר ווידר איין גר אלטי אנטיקוויטעהט זעהן. נעהמליך. אין קאמפא וואטסיכה. פון דען טעמפיל. וועלכר וואהר אין אלטין לייטין לו דינסט דען אבגאט יופיטר. וואורפון מן זיכט גר וואונדרליכה אלטי מויארין מיט לביר אוני הילין. וואוביייא נאך איבערגבליבין דרייא גרוס מעכטיגה זיילין. מיט דיקה גרוסי סטיין אויבין דרויף. וויא אויך דז גראב אוני אומגיפאליכה זייל פון קורטסיוס. איין רומישר קריגסהעלד. וואיפון איין סטיק סטיין פון גימעלטי זייל זוא גרוש ליגט. דש מאן מיט ליהן מאכין ניט זאלטי מיט איהרי ארמין בישפאנין. זוא דיק איז זעלביגה סטיין. מן מוז ווישין דז אין דיזור סטאט רוס גר פיל גירוכימיהרטי פלאטצין זיין. וואו מן ניקס אלס סטיינהויפין זיכט. אוני מן וויים ניכט. וואס היר גיוועסט איזט. וויא אויך מן מיר גיוויזין האט איין אלטי מויאר. וואו זיא זאגין. דז איין קיניג דער יודן אלהיר אונטר ביגראבין ליגט. וועלכע איהרה היסטא-ריע בשרייבין. דיא פילה פרעמדי הערין פרינלין פערסטין דיא זיך אלהיר ביפינדין מאכין איין זולכין וואוהלגיפאלין אן דאס פאלק דז זיא זוא לוסטיג פון הומער זיין אוני אללי לייט פריליך זיין.

גלייך דער אפגיזאגטי פון שפאניע. אין מיין דארטזיין. האט איין מעכטיג פעסט גימאכט. וואורבייא ער האט לאזין מאכין מיטין אין פיאלה די אשפאניע איין גרוש פייארווערק. וועלכש וואהר גיבויאיט גלייך

איין הוכר טארין. וועלכי לוריסטונג אללין אן פולביר גיקאסט האט פופלעהן הונדרט סקודי. אוני האט אויך לאזין מאכין מיטין אויף זעל-ביגין פרייאין מארקפלאץ איין פונטיהן מיט ווין. וואורואן זיין גיוועזין פיר רערין. לווייא מיט ווייסין ווין אוני לווייא מיט רוטין ווין. אלוואר אל דיא מענשין קונטין בייא טרינקין. וועלכש דען גנלין טאג לויפיט. הירבייא וואר גרושי לוסט. אויך האט מן היר גרוש פרמאג אין לייטין פון פאסטילאבינד. וועלכש זיא הייסין קרניוואהל. הירפון איז גר פיל לו סרייבין. דיזוס גיוועהרט אכט טאג אוני ביגינט אללי לייט אויף דען שבת טאג. הירלו גיברויכין זיא גר פיל נרשקייט. גלייך פרשטעלין מיט קליידונג. מאנין אין ווייבר אוני ווייבר אין מאנין קליידר. אוני האבין איין מאסקיראדע פר דז גזיכט. אוס ניט ביקאנד לו זיין. זיא ברויכין דיזוס ספיל אלז אין דיא גרושי גאסין. גיהייסין איל קורסה. וואור זיך דיזה ליבהאבר בייא אזאמין פינדין פרליז אוס לוואנליג אוהר. וועלכש בייא אונס לווייא אוהר נאך מיטטאג איז. דען האבין זיא שינה רייטוואגין. מיט דיא פפעהרד מיט שעלין אנהענגין. אוני פיל זיידין ליגטי. אוני דען קוטשיר אויך דז גזיכט פר-דעקט אוס ניט ביקענט לו זיין. אוני רייטין זוא אללייט לענגשט דיזה גאס ביז אן דיא פארטע דעל פופילה. אוני דען ווידר לורוק. מן גיפינד אלהיר אין דיזה גאסין אלי טאג אין דיזר לייט מיליאהנין מיליונין פון מענשין אן. מן קענט איינר דען אנדרין ניט. וועגין דיא מאסקי-ראדה. אויך הבין זיא אופטרש בעטלירקליידר אן. אוני זייען פערסטין אוני גראבין. אוני מן וויים ניקס דערפון. דיזוס שפאלירין מיט גרוש פרמאג דויארט ביז דרייא אוני לוואנליג אוהר. וועלכש איין שטונד נאך פרנאכט איז. הירויף פאלגיט דז מן האט איין פארטייא ווילדי פפערט וועלכי זיא הייסין באררבארי. דיזה זיינין גילעריכט. דז זיא אללייט לויפין מיט קראכט אוני גיוואלט. אוני מן האט גינוגין אן זעלביגי פפערד לו האלטין. דז זיא זיך ניט לוסרייסין. זוא בלד אבר דיזה מאר לוס אוני פרייא זיין. זוא לויפין זיא זוא לנג ביז זיא מוזין לו טוט לויפין. אדר מוזין פון זיכרה אויפפאסירס ווידר אויף איין פלאץ אויפגיפאנגין ווער-דין אוני פאסט גיהאלטין ווערין. אלש דען וועלכש פפערד לוס ערסטין אויף זיכרה פלאץ אריוויהרט. דיזוס גווינט איין פרייז. וועהרט זעקס הונדרט סקודי. דיזוס געלט קומט פון דעין יודין. אלהיר וואוינדה. וועלכי דיזה סומא מוזין אויפברענגין אללי יאהר. קומט אהער. וועגין

דס אין אלטי צייטין הבין דיא רומאניר אויף דיזוס טאג דען עלשטין יודין גינוהמין אונ' הבין איהס אין איין פַאס צוגימאכט. וועלכס פַאס פון אינין וויניג איז גיוועזין שפיציגה אייזין. אונ' האבין איהס לאזין פון איין הוכין בערג ארונטר רָאהלען. אוס דיזוס צו פרניטיגין. איז אירה פיין ווידר פרליכטרט גיווארדין. אונ' האבין אללי יאהר גינוהמין צוועלף יודין. וועלכי הבין מוזין אויף דיזוס פריידין טאג לויפין מיט אללי איהרה מאכט. ביז לעלט הירבייא גבליבין. דס נעהמליך זאלין דיזה פפערד לויפין!! אונ' פרייזין דערפאהר ביצאהלין. וועלכס זיא אויך יעהרליך בי-צאהלין. נון זא באלד דס פיר אונ' צוואנציג אוהר איז. זא גלייך נַכט דערף זיך נימאנד דערוועגין מיט מַאסקירַאדה.

דיא יודין זיינין אלהיר אויך אונטערווארפין מיט איינה זאך. וועלכי איך אויך הבי ביגיוואונט. דס אויף דען ערשטין טאג דיזוס פריידינס-פעסט מוז גיהן איהר רַאבינר אודר חַכָם. וועלכר וואהר אין דיזה צייטין מורינו מנוח קָרקום. א קלוגר אונ' פרשטענדיגר מאַן אין פיל קונסטין. גלייך אויך אין מעדיקוס. איין מייכסטיר דער לאטייניסין שפראך. דיזר רַאבי מיט דיא אוברסטי פון דיא יודין גימיינטי. אין גיצאהל זעקס. מוזין גיהן אויף דעם קאמפיטַאליאוס אודר הויז פון דען סענַאט פון רום. אלהיר קומינדה. ווערין זיא אללי גר גי-קלייד מיט קליידר אויף מאניהר פון שלאווין. גלייך דיא זעלביגה זיין פון טיטוס היר גיבראכט גיווארדין. דיזה קליידר טונין זיא ערסט אן אין דען פאלאס. אלוואר איין קאמיר הירצו עקספרעס גיהאלטין ווירט. אלוואר זיא קליידר פון איין יאהר צום אנדרין עקספרעס גיהאלטין ווערדין. זא קומין זיא אין דען גרוסין זאהל. אלדארט זילין פינף העררין פון דען ראהט. גינאהמט קונסערוַואטָארי. אלהיר פארקא-מינדי. בוקין זי זיך פר דיזה העררין. אונ' זאגיט דער ראבינר. מיר קומין אלהיר. גלייך אונזר שולד אונ' פליכט. זיך פרקלאהרין פר שלאווין אונ אונטרטעניגה קנעכטי. הירויף ביקומין זיא פון דיזה העררין צור אנטווארט. דז זיא נוהר אין גאטס נאהמין וואהלין גיהן. אונ זאלין גינאד אונ' שוץ הבין. הירמיט גיהן זיא ווידר אוועק אונ' גיבן אין דיא פאהרבינאהמטי קאמיר. אונ' קליידן זיך ווידר אויז. אונ' גיהן ווידר פארט.

וויילין איך יעצונד פון יודין אירה לַאסטין שרייב. וויל איך אויך דערין לעבין אונ' וואונונג אונ' אירה האנטירונג בישרייבין. דיא יודין

דאן אלהיר אין רום האבין מיטין אין דערא שטאט איין אפארטה בשלום מיט איין מויאר בריננטה וואונונג. וועלכס היר הייסט אין גֶעטא די יודא. וועלכי בשטיהט אין צווייא קאפיטאלי גרוסי אונ' זעקס קלייני גאסין מיט אינגיהן מיט פינף פארטין. היר וואונין אומ-טרענט דרייא טוזינט הויזגינט יודין. אונד פאר דיזה גאסין וואוהנין גר קייני יודין. זונדרין וואוהל גר פיל דיא אפגיפאליני יודין. וועלכי איהר גלויבין פרלאזין האבין. וואו דיזה וואוהנין איז אויך איין אפארטי פלאץ. אומטרענט פינף זעקס גאסין. אבר זונדר מויאר. דיזה זיין איר גיצאהל גר צו פיל. וועלנה איבר דיא פינף טויזנט זיין. דען זיא קומין אויז אללי פלאצין אונ' לענדר אלהיר. אוס דען גימאכטין פרייז פון דען פאפסט. וועלכיר דיזה זילין קויפין פר הונדרט סקודי. איין יעדר נון איז פרבאטין דענין יודין. דס זיא ניט דערפין קומין אדר גיהן אין דיזה גאסין. וואו דיא אפגיפאלינה וואוהנין. אוס רעדין. זעל-ביגה ניט ווידר צו איבררידין. ווען מאן זעלט אלהיר אין דיא גאסין. וועלכי הייסין לֶע קאטיקומנה. איין יודין בייא אומגליק גיפונדין. זעלט שטרק גישטראפט ווערדין. ווערט דעסינט וועגין איין יעדר פרעמדר גיווארשויאט. אוס זיך צו היטין. איך בין יוסט אין פאסאנג [1] איין מאהל דורכגאנגין. אבר אומביקענט. דיזה גאסין זיינין ניט וויט פון דיא יודין גאסין. דיא יודין אלהיר אין רום הבין איין שינה בזיטן אין דיא בעסטי פלאץ פון דער שטאט. אן דעס טעביר. אין דער גאסין הבין זיא פינף סינאגאגין [2] אונ' נאך איין אלטי סינאגאגי הויסין פר דיא גאסין. דיזה וואהר אין אלטי צייטין אל גיבויאט עהנדר זיא נאך איין אפארטימענט הבין גיהאט. אונ' הבין זיא ערהאלטין ביז צו דיזר צייט. דיא סינאגאגין אין דער גאסין ווערדין גיהייסין. ערסט אויף העברעישי שפראך. דיא גרעסטי כנסיות ירחי ד'. אונ' דיא צווייטי כנסיות ההיכל. דריטה אויף איטאליאניש סקָאהלה קיטאַלאנה סקאהלה קאס-טיליאנה. סקאלה ציליאנה. דיא זעקסטי הייסט אין העברעאיש כ' ארבעה ראשים. אונ' דיא דריטי. דיא אויך גשריבין הבי די קַאטאַ-לאנה. איזט דיא גרעסטי אונד רייכסטי. וועלכי איך אללי צייט מיט דיא אפיליע. דז וועסין אן דיא פריסטרס אדר כהנים. וויללין קיינר מעהר אין גנץ רום צו פינדין. וועלכר פון דס גשלעכט דער לעוויטן גלייך

1) En passant. — 2) Synagogen.

איך זיך מעלדין קאן. בייא מיין אנקומסט וואלטין זיא מיר זאלכש ניט גלויבין. דש איך איינר דעסין גשלעכט וועהר. איך זאלטי דיזוש מיט אטעסטאציע פרקלאהרין. וועלכש איך אויך טעסט מיט דיא בריבען פון מיינין פאטיר. דער זיך מיט דען נאהמין הלוי גילייכינט האט. סירחויף אנטפאנגיט איך אללי לייט גרושין עהר אונ״ רעשפעקט פון דעניין פאהרנאהמשטין דש גימיינטי. אונד גניסי אויך דש איך אללי שבת אין דיזור גרושי סינאגאג צו דען דינסט דער פרישטרס גיפאהרדרט וואַרד. אונ׳ אויך צו דען פינף ביכר מאזיש צו זעגין גירופין ווערדי. דש זעלביגה מיר אויך גיגעבין וואָהר אויף דע גרושין פאסטטאג. יום כפור גינאהמט. צווייא מאהלט. דש מארגינש אונ׳ אבינד. דיא שינה רעפעראציע פון דיזי סינאגאגי אויף דיא פאסט-טעגי זיין אונבשרייבליך. פרערשט ווערדין אללי פיר הוקין זייטין בהאנגין מיט רוטין דהמאסט אונד גאלדלאקין. אונ׳ וואוהל מעהר אלש פינף הונדרט פונט זילבר זיכט מן ברענין אן קרונין אונ׳ אנדר גישאַר. ווארחין בוימאיל ברענט. דז זילבר איז גר פיל. וועלכש אללעז גר גילייכינט איז מיט דיזה העברעאישה בוכשטאבין קודש לה׳. אורזאך ווייל וואוהל פארגיפאלין איז. דש זיין פון דיזה לייט דען גלויבין אפגי-פאלין אונ׳ הבין מיטגינוהמין. אל דז איהריגי אויך דשיעניגה. וואש זיא הבין פר פיל יאהרין אין דיא סינאגאגין גיגעבין. אונד יעצונד קאן זאלכש ניט ווידר אוועק גינוהמין ווערדין. ווען דיזוש אלזוא גילייכינט איז. דיא אנדרה סינאגאגין הבין אויך זוא פיל זילבר. דש איך פרזיכרה. דש דיזה זעקס רייך זיין אן ריינין זילבר מעהר אלש פיר טויזנט מארק. זיא טונין איר דינסט אויף זאלכה ליבליכה אונ׳ שינה מאנירין. (דש איך דערא גלייכין ניט גיפונדין האבי מיט זינגין דיא מוזיק אונ׳ אנדאכטיגי ווערקין. דז דיזה צו פרייזין זיין, אללי פרייטאג. ווען נוהן וואש נאהנט צו דיא צייט דעס שבת קומט. זוא גיט דער חכם. מיט נאך איין אודר צווייא דער פאהרנעהמשטי דיזר גימיינטה. דורך אללי דיא גאסין. אונד מאכין דש אללי דיא קרעס גישלאסין ווערדין אונ׳ קיין גנעגאציע(1 מעהר גיהאנטירה ווירט. אונ׳ ווערט אלזוא דש פאלק פרמאנט מיט גוטי ווארטין. דש זי זיך זאלין צו דען שבת אנברייטין. אונד אלז זיא צו דען צווייטין מאהל דורך דיא גאסין קומין. זוא מוז אליס גשלאסין זיין. אונד אלי דיא קריסטין.

1) Negotie.

וועלכי אלי פרייטאג הויפינדיג אין דיא יודשין גאסין לויפין. מיט פרקויפונג אללירהאנד פראכטין. מוזין זיך ארויש ביגעבין. אונ׳ דען קומין צום דריטין מאהל אונ׳ מאכין דיא גרושי פארטין צו. (אונ׳ גאט העלף דען זעלביגין. וועלכר זיך צו דיזור צייט נאך לאזט פינדן מיט אייניגה קויפמאנשאפט אדר קראם אָפין. אונ׳ דען גיהן זיא אין יעדר אין זיין סינאגאָגי. וועלכי זוא לייכטין גלייך דיא זון. דען ווירט אליז מיט זיכרה גלעזיר אלליגר בוימאיל גיברענט. יא מן גפינדיט אויך פון דעניין שאַלקין. דיא נאך זיין גאט אדר גיבאט ניקס פראגין. דיזה זיין זער ביז. דש ניט אנזעהן אליז ביז צו טוהן. זיא שוועהרין גימייניגליך בייא איר פאטרש אונ׳ מוטרש לעבין אונ׳ פון ברודר שוועסטרש לעבין. זיין זיא אבר גישטארבין. דען שוועהרין זיא בייא דיא זיל פון פאטיר אונ׳ מוטר אודר גשוויסטריג. אויך פון איהרה קינדרין. בייא צענקין הבין זיא גלייך איהרה קורצה מעסריכש אין דיא האנד. דען לנגי מעסירש זיין היר פרבאטין. מיט דיזה קורצי מעסירש. אלש זיא ניט אקארדירין. שטעכין זיא גלייך נאך דיא ריפין. אלש זולכש נוהן שעדליך פאלט. לויפין זיא גלייך אין איין קירך. אלוואר זיא פרייא זיין. וועלכי קירכין מן איברהאל גלייך בייא דער האנט האט. דען זיינין אלהיר אין ר ו ס מעהר אלז פיר הונדרט. קאנין זיא נוהן זאלכיש אפמאכין איז עז גוט. וואו ניט זוא פאלין זיא דעס גלויבין אב. זוא הבין זיא גלייך פארדאָהן אונ׳ קריגין נאך דערבייא הונדרט סקודי. דרום איך אויך אפט מאהל גיזעהן הבי פון זאלכר לויזיפעגין(1. דז זיא גילאנקין מיט לייבליכה ברידר. אונד איינר זאגיט פ׳ אֵיל סאנגוי דֶע ליאו פרימא טֶע וואליא מַאנַאר פוי מֶע וָואלַיא פַאר קריסטיאַן. דז איז אויף טייטש. אלזוא בייא דען בלוט פון גָאט ערשט וויל איך דיר אוס דש לעבין ברענגין. דער-נאך וויל איך קריסט ווערין. וואש אבר אנדרה נאציאהן זיין אונ׳ זאלכי דאהטין טוהן. מוזין אויף דיא גאלע. וועלכש איך אויף אנדרה פלאצין בעסיר בשרייבין ווערדי. דער יודין האנטירונג אלהיר בשטיט בייא דיא פאהרנאהמשטי. דש זיא אין אכט נעהמין. ווען פרעמדי פירשטין אודר הערין קומין. אונ׳ גינין היר אונ׳ דארט צאשירין אין גרושי פאלאסטין. וועלכי דאן לידיג זיין. זוא קומין דיזה יודין. אונד רעפארירין זעלביגה פאלאסטין מיט אללי צוביהעריגה זאכין גלייך בעטין שטיל טיש בענק

1) Luizebossen.

אוני קיכיגיסעסר. פר דיזין אקורדירטין זיא איין מאהכטליכין פרייז.
זונסטין הבין אויך קרעסס גלייך אנדרה קויפלייט. דיא גימייני אבר
גיברויכין דס סניידר האנדוועיק גר פיל. זוא דס מן בייא זומר-
לייטין דיא סניידר אויף דיא גאסין. איין יעדר פר זיין טיר.
בייא הונדרטין אין דיא גאסין זילין זיכט. אוני דיא וויי‌בספערסוכין
מאכין קנעפף אונד קנעפפלעכיר. הירפון הבין זיא דען רוהס.
דס אויך אנדרה סניידרס. גלייך פון אנדרה כאליאהן. פון דיא גנלי
סטאט. בייא דיזה יודיכווייבר לאזין קנעפף אוני קנעפפלעכיר מאכין.
זוא בריהמט זיין זיא. זיין אויך גר וואוהל גליטין בייא פיל קארדינאלין
וועגין אירה גוטין ווערק. אין סומא דרייא טייל פון דיזה יודן זיין
סניידר. אוני איין טייל אנדרה כעגאליע. דיא יודין הבן איר ביגראפי-
כוס. כיט ווייט פון אירה גאסין. אויך אין דער סטאט. אויף אייניס
היבל מיט אייכה מויאיר אומריכגט. דיא יודין זייכין אויך היר אוכטר-
וואורפין. דס זיא מעזין גיהן אללי סבת כאך דען מיטאג לו דיא פרעדיג
פון איין הירלו גססעלטין פראנליסקאניר מיניך אודר פאפין. וועלכס
מוז זיין פון איין גילאל פון דרייא הונדרט מאכין אונד לווייא הונדרט
פרויאין פערסאכין דיזה מוזין פערליג אוס לוואנליג אוהר. וועלכס
בייא אוכס הייסט. לווייא אוהר כאך מיטאג. זיין זיא אין איין אפזונדר-
ליכה קריסטליכה קירך. אבר כיט מעהר אלס איין גרוסיס האללין ביגלד
אן איין קריין העכגט. וועלכס אבר מיט איין זאק בידעקט איזט. אוס
דס דיא יודין הירמוס מעכטיטין ספעטין. אלז דען איז היר קומאדיטעט
אוס לו זילין. דיא מאכין אלליין. אוני דיא ווייבר מיט איין קארדיכין
אוכטרשאדין 1) אבזונדרליך. גלייך אוב זיא אין איהרה סיכיגאגין וועה-
רין. כוהן איז אין דער היך איין קאנליל. הירמויף סטיט דער פפאף
אונ בגינט לו פרעדיגין מיט איין זאלכין גלויט אוני פרמעכגיטה ספראך
מיט דען העבראישין ספראך. דז מאן זולט זיכרליך גלויבין. דז ער
איין יוד זעלבסט וועהר. זיין פרעדיגרעדינן בסטיט ערסט אלז דיא
יודין לו פרייזין. אוני זאגיט. דס זיא איין אויזדערווילט פאלק גאטיס
זייכין. אוני לולעלט פרקעהרט ער זייני רעדין אוני פראכט זיא גנן
אוני גר. אוני הייסט זיא איין הארטכאקיט פאלק. וויללין זיא זיין
אוכטרווייזונג כיט וואלין אנכעהמין. אוכטרדעסין מוזין זיא אללי גר

1) Met een gordijn afgescheiden.

סטיל זילין. דערפון קיין וואָרט רידין. אויך כיט סלאפין. דען הירבייא
זייכין אויפזיכטרס. וועלכי אויפפאסין. בייא איברטרעטונג ווערדין
זיא גיסטראפט. מוזין אויך זיך אללי גר אויפשרייבין לאזין. אוס לו
ווישין ווער גיוועזין איז אודר כיט. דען דיא זעלביגי דיא כיט קומין
מוזין ביצאהלין פר יעדר מן פינף אוני לוואנליג באיוק. דס איז אוס-
טרעכט טייטש געלד איין הלבין גולדין. דיזה פרעדיק גיוועהרט אום-
טרעכט לווייא סטונד. אוני גיהכין דען ווידר פאהרט.
זונסטין איז אין דיזר סטאט אויך כאך לו זעהן נעבין דער יודין גאסין
איין גרוס מעכטיג סטארק הויז. וועלכיס יעלונד הייסט
קאזה די סאַוֶעלה. אין דיזין הויז הבין גילאסירט דיא יודסה אפ-
גיזאנטה. וועלכי אין לייטין פון פרידן זיין פון ירוזילים בייא דיא
רעמיר גסיקט גיווארדין. הייסט אויך כאך דעא פלאן הירבייא דער
יודין פלאן. אויף איטאליאנסה ספראך פיאלה סודיא.
וויילין איך אללי פאהרנאהמשי פלאצין פון דיזור סטאט גערין וויל אן
טאג ברעגגין. זוא מוז איך כיט פרגעסין אן דען טעמפיל פון
דען קייזר אנטוניעס. דיזוס איז איין גר סטארק גיבייא מיט הוכי
סטייני זייללין פרזעהן. דס דיזוס אוס לו פרייזין איז. זיין דיזה אללי
גר פון גרוסי סטיין גיבוויאיט גלייך אויך דער אלטי קייזר איהר האף
איין גרוס מעכטיג סטארק אוני סיהן גיבויה איז. אוני מיט בילדר אויף
סטיין אוני קופר גיליהרט. איך הבי אויך אלהיר גיזעהן הויכין סטאר-
קין טארין פון כירין קייזר, אויף זעלביגין טארין איז דיזה גידאכטה
קייזר גיסטאנדין אוני האט לוגיזעהן דיא גאנלי סטאט רוס אין וואסיר
פרפלילין. וועלכס דורך זיין ביפעהל גסאך. דיזר טארין הייסט כאך
טָארה די כערָאכה. מן זיכט אין דיזה סטאטמויאר איין וואונדרליך
גיבייא. וועלכס איין גראב איז פון קייזר סעסטיוס. דיזור ביפעהליט
מן זאלט איהס כאך זייכין טוט כיט אין דער סטאט אויך כיט הויסין
פר דיא סטאט ביגראבין. אלזוא האט מן דיא סטאטמויאיר איכגיבראכין
אוני דיזין קייזר איין גראב גימאכט מיט איין פירעקידיגה מויאר.
אוכטין ברייט. אופין ספיליג. איז גלייך הירבייא אין קופרסטיך לו
זעהן איין וואונדר סיהן גיבייא. וועלכס רונט מיט סטארקי גרוסי סטיין
גיבויאט. איזט אויך מיט אכט דיקה זייללין אוני סיכה טראפין גיליהרט. דיזוס
איז גיוועזין איין טעמפיל דער פלאכעטין אוני גיבויאט. פון דען קייזר
אגריפוס. גלייך כאך מיט לאטייכיסי לעטירס דער כאהמין פון

אגריפוס צו לעזין איז. מן הייסט דיזין טעמפיל יעצונד לא ר י ט א נ ד ה. דז איז צו זאגין דיא רונדה. אונ׳ איז איין קירכין פר דיא רומאניר. נאך איין אלטין טעמפיל זיכט מן בייא דען ט ע ב י ר. וועלכס איז גיוועזין איין טעמפיל פון דער זונין. גלייך אין קופרסטיך צו זעהן. אין סומה. וואן מן זעלט וועלין בשרייבין אללי דיא אנטיקוויטעטין פון דיזור שטאט. זעלט מן לנג דריאבר צו שרייבין הבין. איך האבי אונטרזוכט אין צייט צווייא יאהר. וואס מיר מיגליך גיוועזין. אוס אליז נייאיס צו ביזעהן. אונ׳ האבי אויך דס גליק גיהאט. אוס אליס בייא צו וואוהנין. גלייך בייא דיא קרינונג פון דען פאפסט אינאצענטיוס דער דרייאצעהנטיר. וועלכר איז גיקרינט גיווארדין אין מיין צייטין מיט שינה טאפעטין אונ׳ זיידינה שטאפין ביהאנגין גיווארדין. אונ׳ איז דיזה שטאט מיט איין מעניגטה פון פאלק גיפיהלט גיווארדין. דס מן ניט אויססרעכין מאג וויא פיל מיליאהנין מענשין אוס דיזה פונגליאהן בייא צו וואוהנין. נוהן האבי איך מיך ביגעבין אן טאג דער קרינונג צו מארגינס פריא

נאך דעס פאפסטליכין פאלאס צו ס׳ פיטר. אונ׳ האבי מיך גלייך אריוף ביגעבן אונטר איין פארטייא פון לאקייען אונ׳ קנעכטין פון קארדינאלס. ווייל מיין קלייד וואהר מיט גרינין סאמוט גימאנטיהרט. זוא וואר איך היר פאר אנגיזעהן. אונ׳ איך וואהר פון אללי וואכטין גיפאסירט. אלז נוהן איין פאר שטונד פר בייא וואהרין. זוא קאמין אללי לייט מעהר קארדינאלין אונ׳ בישופין. אויך הערליגין אונ׳ גראפין אונ׳ פרעמדי מיניסטרס. וועלכי אללי נימרס דורך פאסירין אונ׳ לעגט אן דען גרושין זאהל איהר פרבלייב האלטיטין. דיא קארדינאלס אבר טרעטין אין איין אנדר זאהל. איך גלייך איין דער קנעכטין איבראל מיטשפאליהרידי. זוא קומט איך אן דיא טיהר פון דען זאהל. וואו דיא קארדינאהלס איהרי פיר אונד צוואנציג זיליטין. איך שטונד אלהיר זוא לנג אין דיא טיר. אונ׳ ליס מייני אויגין אין דיא רונד לויפין. ביז איך זעהטי. וויא דורך איינר קלייני טיר ארוס קומט דער פאפסט מיט נאך צוועלף קארדינאלין אונ׳ זעליטין זיך אויך בייא דיזה פיר אונ׳ צוואנציג. זיא קליידיטין דען פאפסט מיט איין רוטין איברראק. וועלכר וואהר מיט גאלד גיבארדיהרט. וועסיטין איהס אויך דיא פיס. אונ׳ טעטין איהס אויך רוטי שוא אן. וואורויף איין קרייץ מיט גאלד גיבארדיהרט וואהר. נאך דיזוס קומט איין יעדר קארדינאהל אונ׳ קוסט דען שוא. אונ׳ זעליטין זיך נידר. דיזוס צימר וואהר ביהאנגין מיט מעכטיגה טאפעטין. אויך

מיט רוטין סאמוט וואר דיא ערד ביקלייד. איך האט אלהיר אומטרענט גשטאנדין אן דער טיר איין האלבי שטונד. זוא קומט איין פרינץ אונד שפרעכט צו מיר. מיין קינד גיהי צורוק. היר שטיהן זוא פיל פערסטין צורוק. אונ׳ דוא דערוועגסט דיך פארנאן צו שטיהן. הירויף טרעטיט איך צורוק. אונ׳ אין צייט פון איין שטונד. זוא בגינט מן דען פאפסט הירויזצוטראגין. אונ׳ בייא דיא טרעפין ארונטר קומינדה. וואר ער אין סאמוטין שטול גיזעצט. אונד מיט צווייא מוילאיזלין גיטראגין. מיט איין מעניגטה אומבשרייבליך פון פאלק. אללי גר הויך פון אדיל אונ׳ מעהר אלז צעכציג קארדינאלס אונ׳ איבר דיא טויזנט בישופין אונ׳ הערליגין גיפאלגיט. יא זעלבסט דיא נאכפאלגיר זיינר פאמיליע הבין זיך נאך ניט גיענדיגיט גיהאט. וויא דער פאפסט איז אלל גיוועזין בייא ס׳ י ו א נ י. זוא זיינין דיא לעצטין נאך ניט אפגיצוגין גיוועזין פון ס׳ פ י ט ר. אונ׳ דיזה וועג ביטראגט פינף איטאליאנישי מייל. זוא דס מעהר אלז צעהן מיליאהני מענשין אויף דיזין וועג בייא אזאמין וואהרין. אויך האט מן איין זאלכיס פריידינאומקאסטין גימאכט. דס מן האט איבראל גיפונדין ווייגפונטיינין. רוט אונ׳ ווייסי וויין. דס מן פרזיכרט. אלס אין דיזין טאג איז אין דיזר שטאט גישפאנדיהרט גיווארדין צוועלף מאהל הונדרט טויזנד סקודי. איין סקודי איז איין רייכסטאהליר.

נאך איין פריידיגטאג הבי איך אלהיר בייאגיוואנט. וועלכס וואר לא קינעהא. דיזוס וואהר איין פפערד. וועלכס דער פרינץ ק ו ל ו נ י א אן דען פאפסט שענקיט. דיזוס פפערד וואר אפגילעהריט. דס עס זיך פאר דען פאפסט נידרקניסט. אונד הב איך זעלבסט גיזעהן אין דער קירך ס׳ פ י ט ר. אלוואר דער פאפסט אויף איין הוכין שטול גיטראגין וואהר. ער האט איין מיטס אויף פון גשלאגין גאלד. וועלכס זיא הייסין איין רעמיטרי. אונ׳ ער זיצט אלזוא מיטין אין דער קירך. אונ׳ זוא בראניט מן דיזוס פפערד צו פיהרין. אונ׳ איך שטונד הינטר איין שווייצר פון דענין פאפסט זיין לייבגיווארדי. אונ׳ דיזר וואהר איין טייטשיר. זוא ביטיט איך איהס. דס ער מיר מעכט נאהנט דערבייא שטין לאזין. וועלכס ער טעהט. דען שלאגין מיט בלוסי דעגינס הינטר זיך. אוס דס פילה פאלק אפצווועהרין. פון דעס גרוסין גידראנג. דען איין יעדר וואלט דס גרוסי וואונדר פון דעס פפערד זעהן. דען דיזוס גישענק אונ׳ קניהן פון דעס פפעהרד גשיכט נוהר אללי צוואנציג יאהר איין מאהלט. נוהן וואהר איך זוא נוהנט בייא דען

פאפסט. דאס איך קאנט הערין איין יעדווידר ווארט וואס ער רידיט מיט דען פרינץ פון קולוניא. וועלכר קאם מיט דען פפערד. זוא בלד דאס פפערד פר דעס פאפסט קומט. זוא קניהט עס זונדר אייניגה הילף פון מענשין פר דען פאפסט נידר. גיוועהרט אבר ניט לנג. שטונד ווידר אויף. זוא וואהר אליז גיטאהן. אוני עס וואהר איין זאלכיש גידראנק פון מענשין. דאס איך זיכרליך זאגין קאן. דאז איך בין ניט אויז דער קירך גיגאנגין. זונדרין דורך דאז פילה פאלק מיט גידראנג ארויש גיטראגין גיווארדין. זוא דאס מייני פיס קיין טריט פרזעצט האבין.

נאך איין מאהל האט דער אמבאססאנדעהר פון שפאניע איין פריי-דינטאג גימאכט אונד מענטיג פייארווערק לאזין אפשיסין אוני וויינבורנין. היר וואר אויך איין זונש גידראנק. דאס פיל מענשין אום דאס לעבין קומין. דיזר אמבאססאנדעהר פיהרט איין שטאט. וואס איך מיין טאג דאס גלייכין ניט גיזעהן האבי. דיזר שטאהט בשטיהט אין צוועלף קוטשין. וועלכי קוטשין איינר שעניר אוני קוסטליכר אלז דיא אנדרה. אונטר דיזה קוטשין קוסט דיא ערשטה מיט דיא פפערד אוני גישער אכציג טויזנט סקודי. דיזה קוטש הייסט לא מאן גיווארדי אוני גיהט פר אן לידיג. זונדר איין מענש דרין. דיזה איז צו עהרין דאס קיניגש פון פארטוגאל. אין דיא צווייטה. וועלכש איין וויניג שלעכטר. זיצט דער אמבאססאנדעהר. מיט זעקס מאהרין אומרינגלט. קוריעס גיקלייד. נאך פאלגינדי קוטשין זיינין פר זייני קאוואליר. וועלכי אלי גר גיקלייד זיינין אין גאלד לאקין קליידר. אין סומה. וויל איך נאהר קורץ שרייבין. דאס ער האט פופציג לייבקנעכט. וועלכי אלי גר רוטי שארלא-קיני רעק מיט גאלד ביזעצט אוני גרין זיידינה קאמיזעליר מיט גאלד גיבארדיהרט אוני אללי גר פעדרין אויף דיא היט אוני ווישי זיידיני הוזין מיט גאלד גיבארדיהרט. אויך שוא מיט רוטי האקין. דאס מן פר-זיכרט. דאס איין יעדר קנעכט זיין ליבריא זאל קאשטין פינף הונדרט סקודי. דיזוש האט מיר איינר גוויש פרזיכרט. אלז אויך דיזער דער פאהרנעהמשטר פון אללי זיינין.

וואס אנלנגט דיא פילהייט דערא קירכין אין דיזר שטאט. זיינין איבר פיר הונדרט אוני איז נאך הירנאנטר בריהמט דיא קירך ס׳ יואננה לאטעראנין. וועלכה אינין וויניג גר גרושי דיקה מענטיגה מערמירנה זיילין האט. אויך דיא אלטפעטיר. הירמין גרושי שטאטוהר פון דיא פיינשטה אלבאשטר אוני מערמירשטיינין אויזגיהאקטה בילדר שטיהן.

היר נעבין דיזר קירך איזט אויך איין זעהר הוכי גוליא אודר עגיפטישה שפיץ זייל. וועלכה אויך וואשיר ארויש שפרענגט.

נאך אייניס האב איך פרגעסין פון דענין יודין אלהיר נעהמליך אירה פרייהייט. וועלכי זיא האבין. איז אין אליס גאנץ גינעדיג. אויזגינומין דאס דיא קריסטין אלהיר זוא גר שטארק אויף דיא יודן פרפליסין זיין. אום אירן גלויבין צו ברויכין. גלייך זיא אפטרש היר צו פיל מאהל דיא-זעלביגה צו צווינגין אוני מיט זאלכה טייבלשבאנדין בינדין. דז זיא דיא-זעלביגה זעהן אין אירה שטריקה צו פאנגין. פרערשט גיבט דער פאפסט אן יעדר פערשוהן. אל ווער עז נאר איין קינד. הונדרט סקודי. אויך וואן איינר זאלכי פיל בינז גיטוהן האבין. אוני שוהן לעהן מאהל דען גאלגין פרדיהנט. זוא באלד ער זיך פון דען גלויבין ביגיבט. ווערט ער בעפרייאיט. אויך אויף פיל אנדרה מאניהרן זוכין זיא דיזה צו פאנגין. גלייך איך בלעבט האבי אן טאג דען 9 אב. נעהמליך טג דער צערשטע-רונג ירושלאס. וויא מיר אונזר גיבעט גיענדיגט האבין אונד אויש דער שוהלין קומין. זוא זעהט מן זעקס שבירי. וועלכה זיין דיא שטאטש-דינערש. קומין אן איין הויז אוני נעהמין איין ווייבספערשוהן. איין טאכטר פון זיבינצעהן יאהר. מיט גנציר גיוואלט מיט זיך. אוני האטין אירה בלוסי דעגינס אין הענדין אוני וועהרטין אפ. דאס מן ניט קאנט בייא קומין. זוא באלד זיא דיזוש מענש הויסין פאר דיא יודינגאסין האטין. זוא זעציטין זיא זיך מיט איהר אין איין קוטש. וועלכי הירויף וואנטיט. אוני בראכיטין זיא אין איין קלוסטר. אוני זוא איז נוהן איהר גיברויך. ווען זיא אלזוא איין מענש ביקומין קענין מיט אייניגה ליסט. וועלכי ניט וועלין מיט ערשטין רעזאלפיהרין צו איהרן גלויבין אפצו-קעהרין. זוא זעצין זיא דעס זעלבין פירציג טאג אין איין קלוסטר. וועלכש היר עקספרעס צו גיאורדיניהרט איז. דאס קלוסטר הייסט לע קאטע-קומניא. אוני מוז דארטין קוואראנטענה האלטין. אלס דען ווירט דער זעלביגה אללי טאג פון פפאפין אין דיזן קלוסטר ביזוכט אוני גיפראגיט. אוב ער וויל רעזאלפיהרין. ער מאג נוהן זאגין וויא ער וויל. יא אודר ניין. אוני ווען דער פרשוהן קיין פרעמד פרבאטין עסין האבין וויל. מוזין זיא איהם געבין וואס ער וויל. זונדרין זיא לאזין קיין יודין בייא איהם קומין אין דיא פירציג טאג. אלז דיזה טאגין נוהן איבר זיין. זוא דיזר פרשוהן אלייט בייא זיין ניין גלויבין איז. מוזין זיא איהם ווידר פרייא לאזין. אבר זיא בצווינגין גר פיל מיט וואהרטין אוני דריגימענטין

חויך בלויביניסין. דז גר וויכיק ווידר לורוקקומין. זוח חיז בייח דיזה יונגפרויח חויך גישעהן. זוח בלד זיח גיברחכט ווחהר חין דער קחטי-קומיני. זוח חויך חל חיבר דרייסיג טחג מיט כיין גיפחסיהרט החט. חבר דערכחך דחז יַח פון זיך גיגעבין. זוח בלד דיזה לייטונג קומט. זוח חיז חויך חייכה חיהרה שוועסטר גישטחרבין פון דען שרעקין. דער קחרדיכחהל קוכיח חויז פורטיגחהל חיז חיהר גיפחטיר גיוחרדין חוכ׳ החט חיהר חיין שעכקחשי פון לעהן טויזיכט סקודי גיגעבין. זיח החט דער כחך חיין טרומפעטיר פון דען פחפסט גיהייחרחט. חיך מוז חויך דען חורספרונג פון חיהר חומגליק בשרייבין. וויח זיח פרערשט חין החכדין דער יושטיליח גיקומין.

דיזה יונגפר פרייחיט מיט חייכיס יונגין גיזעלין. וועלכר חיהר זוכט לו הייחרחטין. ווייליןחבר חלהיר גיברויכליך. דז דיח פרויחין לימר פון דעכין יודן כיט חויף דער גחסין קומין. חודר מוז זיין גיקומ-פחכיהרט מיט חייכגי חירה פריינדין. דעסיכטוועגין החבין דיח לוויח פרליבטה כיט קעכין בייח חזחמין קומין חוכ׳ החבין מוזין חיהר ביגעהר חוג ליבש חפעהרין דורך שרייבין מיט קלייכה בריבען ווחהרכעהמין וועלכש דען חויף פחלגיכדה מחכיהר חללי לייט גישעהט. דיזה יונג-פרויח החט חיין קערפכין. וועלכש זיח מיט חייכה שכוהר דורך חיין פפעכסטר חרחב לחזט. בייח כחכט חלש דער פרייחיר קומט. זוח פיכ-דיט ער חיין בריבכה חין דש קערפכה. חוכ׳ ליגיט ווידר חיין חכדרין ווידר דריין. וועלכש זיח חרויף ליהט. חוכ׳ גחבין חיהרה מייכוכג חייכר דען חכדרין לו קעכין. עש גביהרט זיך חויף חיין חֲבינט. דז דיזר פרייחיר קומט חוכ׳ פרווחרטיט זיין בריב. דיזה חבר חיר קערפכה כיט בייח דער החכט החט. זוח ווערפיט זיח דען בריב לוס פפעכסטער חרוכטר. חוכ׳ מייכט דש חיר פרייחיר דען בריב זעלט ביקומין. ער פיכדיט חבר דען בריב כיט וועגין דער פיכסטרקייט דער כחכט. זוח החט ער חויך גי-מייכט. דש זיח העט קייכיס חרוכטר גיווחרפין. חוכ׳ גיהט ווִידר חוועק. זוח גישחך דש לו מחרגיכש פריח חלהיר פרבייח פחסירט חיין לחקייח פון דען קחרדיכחהל קוכיח. דיזר היר פרבייח גיהט חוכ׳ גיפיכדיט דיזוש בריבכה. חוכ׳ זעלביג חויפמחכט חוכ׳ לעזיט ביפיכדיט הירחין גר פיל ליבכישחופעהרין. דיזר גידחכט זיך גלייך דז חויף חיין זחלכר מחכיהר מוזט זיין מיט דיזין בריב גישעהן זיין גלייך חויך גישעהן ווחהר. ער פרעזומיהרט חויך הירבייח זחלכי זחכין זעלבסט בייח לו

קומין. בלייבט חוכטרדעסין זוח לכג בייח דיזוס הויז שטין. דז ער דיזוש מעכש חין זיין גזיכט ביקחס. וויח ער כוהן זחך דש זיח חיין שֵין מעכש ווחהר. זוח זוכט ער הילף חוכ׳ מיטל. דיזה לו פרפיהרין. גיהט זוח גלייך בייח דעס קחרדיכחהל פיקַחריוס דז חיז דער חוברשטר פון דער חיכ-קוויזיליע. חודר בעסיר לו בידייטין דש גייסטליכה גירעכט. ער קלחגט חן דעמכחך ער פרליהבט ווער חין חיין יודכמעכש. חוכ׳ זיח חויך חיהס ליביטה. לו ווחרלייכין העט זיח חיהס חויך דיזין קיגיכוורטיגין בריב גשריבין. חוכ׳ ווייזיט דען גיפוכדיכין בריב. כוהן ווער זיין ביגעהר. חוס הילף פון חיהס לו החבין. דז ער זיח ביקומיט. דען זיח וועלט זיך גערין פון חיהרן גלויבין ביגעבין. חוכ׳ וויסט דיזוש פר חירה עלטרין כיט חכלוגרייפין. הירחויף החט דער קחרדיכחהל דיזה זעקס דיהכרס חין דיח יודיכגחסין גשיקט חוכ׳ לחזין מיט גיוחהלט כעהמין. חוכ׳ זוח גשעהן גלייך חיך גשריבין החב. דיזה היסטחריע הבי חיך זעלבסטין בייח-גיווחוהכט חוכ׳ דעסיכטוועגין מיט ווחרהייט גשריבין. זוכסטין חוב דיזוש מֵעכש ווחול גשריחין חוכ׳ גירופין החט. דז זיח פון כיקס קיין וויסיכ-שחפט העט. זוח החט חיר חליז כיט מעגין העלפין. חוכ׳ החט חויך לו-לעלט עהכדר דיח פירליג טחג גיעכדיגיט חיר שטחכדפחסטיקייט פר-לחהרין. חיך זחגיט זעלביג לייטין חלז גחט דערבחריס היר ביפעסטיגיט ווירט ווחס גשריבין שטיט חין פיכפטין בוך מֹחזוס. חין 28. קחפיטל 32. פערס [דיין זין חוכ׳ טעכטיר זחלין לו חכדרי פעלקיר גיגעבין ווירדן. חוכ׳ דייכה חויגין זחלין עס זעהן] היר חיז חויך זוח גיפחסירט. דש דיח עלטרין הבין מוזין לוזעהן. חיר קיכד וועק כעהמין. חוכ׳ הבין כיט העלפין קעכין. עז גיביהרט חויך פיל מחהל. דז חיין מחן חודר פרויח וועק גיהן. חויף דיזה מחכיהר חוכ׳ דערכחך דיח קיכדר מיט גיווחלט לחזין הולין. חויך לו לייטין מוזין מיט דען פחטיר חודר מוטר טייהלין.

זוח פיל מחהל קומין דיח קיכדר חומשולדיג פון חירין גלויבין. הירמיט וחלין מיר דיח שטחט רוס לחזין בלייבין. חוכ׳ כחר פון חייכין

סיכין לוסטגחרטין שרייבין ווחש פר ווחוכדרווערק חוכ׳ קרחכט דיח ווחשירקוכסט בייחברעכגט. חיין גחרטין הייסט בֶעל וֶועדֶער. דש חיזט לו זחגין שיהן גזיכט. היר חין דיזין גחרטין זיין ווחשירקוכסטין. דש זחלכי קרחכט לחזט הערין גלייך חוב עס דוכדרט. חוכד חויך פיל שטייכבילדר. וועלכי שפילין חויף פפייפין חוכ׳ הערפין חוכ׳ חכדרה שפיל גלייך זיח לעבטין. חליז פון ווחשיר. חויך חיין רוכדין גרוסין

באהל אין לופטין. קומין אויז דער גרונט. זונדר איין אונטרהאלט אודר האלטין. אוני בלייבט אין לופטין שטין. אליז וועגין קראכט דעס וואַ-שיר. אויך איין צימר וואוראינן מן פינדיט פיל טויזינט קלייני אודרין. וואן פרויאין היראין קומין. זוא לאזט דער מיינסטר דיזה לויפין אלזדען ווירדין זיא זוא נאס פון אללין זייטין. דש מן זעלט מיינין עז רעגינט. זוא פיין לויפין דיא אדרין אויף אללי פיר זייטין.

ענדא פון רומא.

דעהס נאך אין דער שטאט ר ו מ א איך מיין צייט פון צווייא יאהר אוני איין האלב מיט פרמאג אללי טאג אנדרה גזיכטין גיזאט האבי. זוא פיהריטין מיך מיינה גידאנטין אוס דיא וועלט ווייטר צו ביזוכין. הירצו פינדיט איך פלאץ מיט איינר אקאסיאהן פון דען הערין א ל י ס ע א י י ס דֶע וועלטרי. וועלכר איינה רייזי פארהאבינס האט. זאמפט זיינה הויזפאמיליע. צו ווישין פרויא מיט צווייא קינדר. נאך אַ ל ג י ר. אויף איטאליאניש ג ר א ן ק י י ר ה. צו רייזין. וויללין אין דיזר בי-נאהמטי שטאט וואונהאפטיג וואהר. דיזן גידאנטין א ל י ס ע א י י ס ד ע וועלטרי זיינין שוויגרפאטיר. פון וועלכים ער האט שרייבינס גיהאט. אוס זיך זאמפט זיינר פאמיליע אלדאר צו ביגעבין. וועגין דער לוסטיגה וואונונג אוני אבונדאנטי צייטין דער לאנדין. דיא שטאט ליגט אין ע ג י פ ט י ן. וואול פון דיזר שטאט ר ו מ א אוס גיפעהר צוועלף הונדרט מייל איבר דיא מיטלאנדשה זעה. איך האבי אויך דיזן זייני בריבין פרשטאנדין. דז דיזה שטאט זוא פאלקרייך איז. דש מן קיינה דיפרענט וויס. אוב דיזה שטאט דיא גנצי וועלט זייא. אודר דיא גנצי וועלט אין דיזה שטאט זייא. וועגין איהרא וואוהל ביקענטי גריסטע. אויך שרייבט ער. דש אין דער שטאט א ל ג י ר וואונין פופציג טויזינט הויזהאלטונג יודין. דש זיא אויך איין זולכי פרייאהייט אלדאר הבין. דש זונדר דיזי קיין האנדיל אודר נעגאציע גשלאסין קען ווערדין אודר גיטוהן קען ווערדין. צו דיזר רייז האט איך גרוש לושט. אוני וויללין דיזר א ל י ס ע א י י ס ד ע וועלטרי מיין זעהר גוטר פריינד וואהר. זוא הבין מיר היראינן בראהטשלאק גיטאהן אוני ער רעזאלפירטי. מיך זאמפט זיינר פאמיליע מיטצונעהמין. דיזוס איך בווילגטי. אבר דיא צייט אוס זאלכי גרוסי וויטי רייז צו ביגינין. מוז מן גוטי אנשטאלט אוני פארוויין גי-ברויכין. דעסינט וועגין נאך צווייא מאנהייט אויזשטעליטין. אויך וועגין

דש שיף דיזה רייז ביטרעפינדי נאך עהנדר ניט אַפגיהט. זוא פרזוכט איך אן אובינגימעלטין פאטראָן. אוס מיר דיזה גיוועהרינדי צייט פר אונזר אפרייז מיר צו פרלעהנין. אוס נאך דש אויסרשטי טייל פון א י ט א ל י א ביז אן דיא גרענצין פון צ י צ י ל י א ן נאך צו ביזוכין. אוס דיא אנמערקליכה אורטין דיזר לאנדין צו בשרייבין. מיר וואהר דיזוס צוגשטאנדין. איך מאכט מיינה אנשטאלט אוס רייזפערטיג צו מאכין.

זוא בין איך פון ר ו ס גיגאנגין אוני מיט איין מַאהנט צייט ווידראוס אלדארט גיוועזין. אוני זיין מייני גיזיכטין גוועזין אויף דיזן וועג. פרערשט אויף ט י ב ו ל י: איין זעהר לושטיג אורט. אן איינין בערג גלעגין. אלהיר זיכט מן איין גר שטארקי וואסרפאל. וועלכי פון איינס בערג איין רעוויהר אין דיא אַפגרונט ווארפיט מיט איין זולכין גיוואל-טיגין גירויש. דש מאן קאן הערין אויף צווייא מייל וועגס. איך בין בייא דיזר וואסירפאל גיקומין. זוא הב איך גימיינט דש רעגין פון הימל פאלט. דורך דען גיוואלטיגין ארונטרשיסין. ווערפט איין זולכין שטויב אין דער היך. גלייך אין דיקר נעביל. דיזר ווידראוס פאלינדה גלייך רעגין. זיינין אלהיר אויך גר לושטיגה טירגארטין אוני קאשטליכה גיבויאין פון דיא קארדינאהלין אויזר ר ו מ א. פון ט י ב ו ל י. אויף איין אנדרה שטארקי קליפין. איין זעהר שטארקי קליפינפעשטונג. הייסט לַא ר א ק ה דֶע פַּ א פ ה. אוני ווייטר אויף דער גלייכין קליפין. גיהייסין רָ א ק ה דֶע פ ר י א ו ר ה. דיזה זיינין פר צייטין גיוועזין פליכטפלאצין[1] פר דיא קייזר. וועלכי מן איז נאך איר לעבין גשטאנדין. אין דער שטאט ר ו מ א זיינין דיזה פלאצין אללי גר דיא שטאט ר ו מ א צו איין שאנץ. גלייך אויך פ ר ע ס-ק א ט אוני ו ו י ל ע ט ר ה. דיזוס איז איין אלטי שטאט אויך אונטר דיא גיוואלט פון ר ו מ א. אין דיזי שטאט איז דער בעשטי שטאט וויין פון גנצין ר ו מ א נ י א. אבר זיא האבין איר לנדשמאניהרן אלהיר דיא וויין צו קאנין אוני זאגין דש ער בעסיר אוני גיזונטר איז אלז רוטי וויין. איך האבי זעלביגי גיקאנטה וויין עהנדר פר מעהט גיטרונקין אלז פר וויין. וויל ער זוא גר זיס איז. אוני איז דיזר דען מַן בייא אונס אהלנט וויין הייסט. ער ווירט אויך פיל אויז דען לאנד גפיהרט. זוא דש ער בריהמט איז. אוני האט דיזוס אומליגינדה לאנד איין זאלכה מעניכטה ווייננואקס. דש עז גביהרט איז אין דען יאהר דש איך אלדאר וואהר.

1) Vluchtplaatsen.

דז זיא זוא פיל ווייכוואקס האטין. קאנטין ניט פעסיר גינוג ביקומין. אוב זיא שוהן גר פיל פון וויניק געלט פרקויפיטין אוס בראנטוויין דער- פון צו ברענין. וואלט דיזוס איהנין ניט פלאץ גינוגין געבין אונ׳ מוזיטין פולי פעסיר מיט ווין וועקגעבין פר לידיגה פעסיר. אוס דיא נייאה ווין ווידראוס צו בערגין. דיזה ווארהייט האב איך זעלבסטין גיזעהן. אויך זעלבסטין גיקויפט איין מאס ווין פר איין שָאלט דז איז צווייא פפעניג.

פון ווילעטרה בין איך גיקומין נאך איין שטאט הייסט אַלבַּאנה.

וואור נאך דיא פאפסטליכה פאמיליע זיך בדיהנט אונ׳ אלהיר דיא קירכין אונ׳ קעליר פון דען פאפסט זיך פראוויאנטיהרין. וויילין אין דיזה אורטין קיינרלייא גיברעך איז. פון דיזר שטאט אַלבַּאנה בין איך דער גרעניץ רומניא אויזגיקומין. אונ׳ ווייטר אין דס קיניקרייך נאפילים מיך ביפונדין.

דס קיניגרייך נאפילים. ניט מעהר שפאניען אונטרטעניג. זונדרין דעס קייזר צוגיהערינדה. וועלכר אויך איין פילהקיניג גיזעצט האט איבר דיזוס לאנד אין דער שטאט נאפילים. אלוואר איך גלייך אויף צורייזט. אבר אינצווישין דען וועג ערשט קומט אויף אנדרה פלאצין. אלס ליכטערנא. קומא. אווערנה: אללי פלאצין פון אלטי גי- בויאין. ווייטר קַאסֶע מארוויליוזא. היר איז איין גנצי שטאט דורך ערדליטרניס מיט איין בערג הירבייא גלעגין בידעקט גיווארדין אונד נאר איין הויז שטין גבליבין. מן זיכט נאך אויף דיזין בערג איין לאך אומטרעגט פופליג שריט רוים אונ׳ וויט. דיזוס איז ניט צו גרונדין. אונ׳ מן זאגיט דס דיזוס אין דען אבגרונט גיהט. אבר מן זיכט קיין צייכין פון פייאיר אויזווערפין. אונטר אנדרה ליגט דער בערג טרֶעמה טֶערא. דיזור ליגט ניט וויט פון דעס מעהר אונ׳ ווארפט איין זאלכה מעניגטה פון פייאר אונ׳ שטיין אויז. דז ער ניט שעדיגט דיא אלליין הירומטרענט. זונדרין אויך זעלבסט דיא שיפין. דיא אויף דעהס מעהר גיהן אָפט מאהל בישעדיגט ווערדין דורך זיינין ווערפין. ניט וויט פון היר זיכט מן איינין פרוויסטין שטיינהויפין. וועלכס דיא וויט בריהמטי שטאט איז גיוועזין. מיט נאהמין קַאסטירה. דיא דורך איין ערד- ליטרניס איז מיט אללי מענשין איבר אננדר גיפאהלין. מן זאגט דס דער נאהל דער מענשין זיינין גיוועזין הונדרט אונ׳ פיר אונ׳ אכציג טויזנט. דרייא טייל פון דיזר שטאט זיין אין דיא ערד גיזונקין אונ׳ דיא פירדס

טייל צו איינין שטיינהויפין צו זאמין גיפאהלין אונ׳ גלייכט יעצונד איין בערג מיט שטיין צו זיין. דיזוס לאנטשאפט אונ׳ קיניגרייך נאפילים איז אין פרוכטבארקייט צו בריהמן. אונ׳ האבין איינוואהנר דיזוס לאנד איהרא נעהרונג מיט זייד מאכין אונ׳ ווייכוואקס אונ׳ איין גרויזאמי מעניגטה פון שאף. וועלכי זיא צו פיל דינגסט גיברויכין. ערשט הבין זיא דיא מילך פון דענין. אונ׳ מאכין הירפון קעס. אונ׳ פון דיא וָואהל. וועלכה זיא צווייא מאהל אין יאהר שערין. האבין זיא גרושה האנדל. מן גפינדיט אין דען קיניגרייך נאפילים איבר דיא הונדרט מיליאהנין שאף. דען דיזוס איז איהר האנדילשאפט אונ׳ מאג מאן וואוהל זאגין. דס זיא אללי גר הערטין זיין. איך הבי מיך אויף דיזוס וועג ניט צו פיל קענין ארוס זעהן. זונדרין מוזיטי מאכין דס איך אין צייט פון איין מאנהייט ווידר צו רום וואהר. אוס מיין פאהרהאבינדה רייז נאך אלגיאר ניט צו פרזוימין. דרום מאכיטי איך מיך גלייך אויף דיא שטאט. וועלכי ווייטבריהמט איז אונ׳ דער פארנַאהמי זעהַאווין צו נאפילים. אוס אלייניג פון דיזה קעניס צו ביקומין אונ׳ דיא בשרייבונג פון דיזה צו מאכין. אונ׳ אוב איך שוהן העט דיא גידאנקין גיהאט ווייטר צו גיהן. זוא איז דאך אלהיר דס ענד פון דס פאסטי לאנד אירופא. ביהלבין נאך דיא אינזיל ציציליען. ווייטר איז קיין לאנד מעהר ביז אין אַזיַא. זוא דס נאפילים איז דס ענד פון איטליא. אונ׳ מן גיפינדיט אין דיזוס קיניגרייך קייני יודין. יעצונד וויל איך נאך בשרייבין דיא שטאט נאפילים. איך אלהיר קומינדה אונ׳ גיפונדיט. זאלכי אן הוכי בערגין אונ׳ אונטין מיט דען פולין מעהר בישפולט. אויך איין פארטרעפליכה האווין פר דיא גרעסטה שיפין מיט פאלי לאדונג אלהיר מעגין אין זיכר- הייט ליגין. אונ׳ איז דיזה שטאט בליהנדי אין אלירהנד נעגאציע נאך לעוואנטין. טירקייאין. שמירנה אונ׳ קונסטאנטינאפיל. אויך ווינעציע אונ׳ ליוואָרני. יענווא. הבין אויך איין קונסט- ליכין טהרין אוס צו לייכטין אין דס מעהר בייא נאכט. אוס דיא שיפין אין זיכרהייט צו ברענגין. דער קייזר האט אלהיר איין פילהקיניג רעזי- דירין. וועלכר וואהר אין דיזר צייט דער עדליר הער אונ׳ קארדינאהל אַלטהיים. ער ווירט גיטראקטיהרט אלהיר גלייך איין רעכטר קיניג אונ׳ האט אויך איין זאלכי האפהאלטונג. אונ׳ בשטיהט אין איין רעגי- מענט סאלדאטין פר זייני דינסטין. זונדר דיא רעגימענטין. וועלכה אין דער שטאט אונ׳ דען לאנט ליגין אוס צו ביוואהרין. מן גיהט זעהן דס

קאסטיליכה קאסטעהל מיט נאהמין קאסטעל נאוה אויזגר שין. אונ׳ זאלטי
וואוהל מעגין איין קייזר איין האפהאלטין. היראין זיין זולכה שינס גילימר
אונ׳ זאהלין ביהאנגין מיט קונסטרייכי טאפעטין. מיט גאלד גיווערקט.
איך בין אויך פון אייניס סאלדאטין. וועלכר איין גוטר טייטשיר וואהר
גיפיהרט גיווארדין אין טיפי קעלדר אין הולין, אונ׳ מיר גוויזין האט
אלירהאנד קריגשריסטונג. אלש אויך איין גרויזאמה מעננה פון בומבין
אונד קוגלין. אין סומה. פיל זאכין דען שטרייט ביטרעפענדה. אויז דיזוס
קאסטעל בין איך גיגאנגין לאנגש דעס גאלפה דע מארה. וועלכס
אן דיא זעקאנט איז, אונ׳ גיזעהן מעהר אלש פירציג גאלעהן 1). וועלכה
אללי צייט אויף דיא זעה גיהן קרויזין 2) אונ׳ זיך פון דענין טירקין
ביפרייאין וועלכה זיא גר נאהנט זיין. הירביא איז אויך צו זעהן אויף
איין הוכין שפיצין בערג איין וואונדרליך שטארק קאסטעל. גיהייסין
קאסטעל סאנטערמה. דיזוס אויז שטיין גיהאקט איז. זוא פאסט
ביוואהרט. דש גר פיל פרעמדה אלהיר קומנדי זיך פרוואונדרין. אונ׳
ליגין היר אויף דיזין קאסטעל צו דיפענציע פון דער שטאט פיל קופרנה
אונ׳ אייזין גשטיק. זאמפט אנדרה מוניציאהן. הירביא איז אן דיזין בערג
איין קלוסטר. וועלכס איין זולכס גזיכט מאכט אן דער זע. דש מן דיא
פלעזיר ניט פיל אן פלאצין גיפינד. זונשטין אנדרה זאכין פון דיזר
שטאט צו בשרייבין. וויל איך הינטרלאזין. זונדרין דש קאסטיליכה גאר-
טינס אונ׳ וואשירפונטיינין אלהיר זיין זוא קאסטליך אלש אין רומא.
איז אויך היראין איין גארטין וואורין איין וואשירקונסט גר הערליך
גימאכט פון אללי גר רוטי קוראהלין אונ׳ פערלהמוטר. דיא וואשיר
זיין היר אויך גר גיזונד. אונ׳ מאז גיפינדיט היר פון דיא פיינסטה
אופס אלש ציטרונין אונ׳ אפליסינין. קראנאהטעפיל. טייטלין 3). פייגין.
אללי אין איברפלוס אבאנדאנט 4). דיזוס קיניגרייך נאפילס. ווייל
עס דער אוברענד פון איטאליא. יא פון גנץ אירופא איז. אונ׳ איך
אויך ניט ווייטר זונדרין ווידר צורוק בין גיגאנגין. זוא בשרייבי איך
נאך דערא גריסטה פון דיזוס קיניגרייך. ערשט זיין עס דרייצעהן
פראפינציען. זיינין דיא ערשטה לא טערה די לאוואָרה. זיין
דרין דרייא ארצבישופטומין. פינף אונ׳ צוואנציג בישופטומין. הונדרט
זעקס אונ׳ זעכציג שטעט מיט מויארין. אונ׳ הונדרט אונ׳ זעכציג דערפיר.

1) Galeien. — 2) Kruisen. — 3) Dadels. — 4) Abondant.

דיא צווייטה פראווינציע האט צוועלף שטעהט אונ׳ צווייא הונדרט
אכטצעהן דערפיר. דיא דריטטע פראווינציע איילף שטעט הונדרט
אונ׳ איין אונ׳ פערציג דערפיר. וואראונטר דיא פארנאהמשטי איז
קאנסה. דיא פירדה פראווינצי הייסט באזאליסקה. האט צעהן
שטעט אונ׳ דרייא אונ׳ ניינציג דערפיר. אונטר זיא דיא פארנאהמשטי
איז ווענאסה. דיא פונפטי פראווינץ לא קאלאבריאה די קוא
ציהן שטעט הונדרט אונ׳ צווייא אונ׳ זעכציג דערפיר. דיא זעקסטה
פראווינץ הייסט לא קאלאבריאה די לא זעכצעהן שטעט הונדרט
דרייסיג דערפר. וואראונטר רעדיא דיא פארנאהמשטי. דיא זיבינטי
פראווינץ הייסט אוטראנט דרייצעהן שטעט הונדרט אכט אונ פופציג
דערפר. הירפון ברינדיסי דיא בעשטי. דיא אכטי פראווינץ הייסט
בארי פרצעהן שטעט פופציג דערפיר. דיא ניינטי פראווינץ הייסט
לא קאפיטאנאטה. דרייצעהן שטעט פופציג דערפיר. דיא פאר-
נאהמשטי מאנפרעדוניא. דיא צעהנדי פראווינציע הייסט מוליסיא
האט פיר שטעט אונ׳ הונדרט אונ פיר דערפיר. דיא פארנאהמשטי
איז טריווענטא. דיא איילפדה פראווינץ הייסט איל אברוסיא
די קוא פינף שטעהט. הונדרט פופציג דערפיר. דיא בעשטה איז
טעאטה. דיא צוועלפטה פראווינץ הייסט איל אברוסיא די לא.
האט פיר שטעהט אונ׳ צווייא הונדרט פיר אונ׳ אכציג דערפיר. אין
סומה. זיין אין דיזין קיניגרייך צוואנציג ארצבישופטומין אונ׳ הונדרט
פינף אונ׳ צוואנציג בישופטין צעהן פרינצדוהמין דרייא אונ׳ צוואנציג
הערציגטוהמין. דרייסיג מארקגראפשאפטין. פיר אונ׳ פופציג גראפשאפ-
טין. פופצעהן גרושי הערין פון טיטול. אונ׳ נאך פיר הונדרט דרייא
אונ׳ פירציג הערין מיט קלענירה טיטול. דיא גריסטה דיזוס קיניגרייך
איז אין דיא רונדי פירצעהן הונדרט אכט אונ זעכציג איטאליאנשי מייל
אונ׳ איז פון דיזוס קיניגרייך מעהר אלש דרייא פירטיל מיט דער זעה
אומרינגלט. אונ׳ דיא איבריגה טייל אן דיא זייט פון רומא פאסטלאנד.
איך הבי מיך נוהן ווידר אויף וועהג גימאכט. אוס דש דער מאנהייט
פרלאפין וואהר אוס ווידר נאך רומא צו קומין. אוס דיא פאהר-
האבינדה רייז נאך אלגיאר צו פרפאסין. וויא איך נוהן ווידרוס נאך
רוס קומיט אונ׳ מיר האטין אונזר זאכין צו שיף גיבראכט. זוא האט
איך הירביא איין קליין קישט מיט מיין ביא מיר האבינדי גודרין. אונד
אלז דיזוס אללי גר צו שיף וואהר: זוא נאהמין מיר אפשייד פון אלי גוטי

פריינד. אונ׳ מייכטין צו שיף צו גיהן. עש גביהרט אבר וויא דיא פרויא מיט צו שיף קומט אונד עטוואש אומפאסליך וואר. דש דער שיפר וויי- גירדה זעלביגה מיט צו נעהמין. וויללין ער פארהרגעבינדה. קיינה קראנקי לייט מיט זיך איבר זעה דערפיט נעהמין. היר וואר גר קיין אפֶּעל. זונדרין מוזיטין מיט אונזרה קראנקי פרויא ווידר דיא שטאט איין. אונ׳ פארהאבינש אונזרי גודרין אויך אויש דען שיף הולין צו לאזין. דיא שיף אבר איז אין דיזה צייט פארטגיפאהרין אונ׳ אונזרי זאכין אללי גר מיטגינומין. דען וויא מיר קומין אוס אונזר גודרין. וואר דש שיף אל פארט מיט פולין זֵ״ל. הירצו זאגיט דער אלישע חיים די וועלטרה. דש ער ניט ביזורגט וועהר פר דיא זאכין ווידר צו ביקומין. דען עהנדר דער שיפר ווירט נאך ליגארנה קומין. זאלטי זיין קרוספענדענט דיזש שיף אל לאזין פרעשטיהרין [1]. דש אונגליק. אודר פיל בעסיר צו זאגין. דש גליק וואליט. דש דיזש שיף אין פוליר זע קומיט. זוא איין טירקשין רויבר אין דיא הענט פאלט. אונ׳ אלזוא פרלאהרין ווירדיט. דען דש שיף וואר פון דען רויבר גינומן זאמפט בייא זיך האבינדי מענ- שין. וועלכה צו שלאווין זיין פרקויפט גיווארדין. וואש גרוסים גליק האט אונש דער הימל פרלעהנט. דש דער שיפר דיזה פרויא ניט וואלט מיט צו שיף נעהמין. וועלכי דאך זוא קראנק ניט וואהר אונ׳ אויך נוהן אל ווידר בעסיר וואהר. דש מיר דורך דיזה פרויא זוא גליקליך ערליזט זיין גיווארדין אונ׳ בעסיר גיוועזין דש פרליהרין פון אונזר גוט. אלש זעלבשט דש בלוט העטין מוזין דערבייא לאזין אונ׳ ווערין אין טירקין הענדין גיקומין. אונ׳ צו שלאווין פרקויפט גיווארדין. איין מאנהייט נאך דער צייט איזט ווידר איין אנדר שיף אין זייל גיקומין אונ׳ הבין מיר אונש אויף דיזין ביגעבין. זאמפט דיא פרויא. דיא נוהן גאנץ בעסיר וואהר. בייא אונזר אברייז האבין מיר איין גרוש גיפאליג פון מענשין גיהאט. וועלכש גוטי עריינד פון דען גינאהמטין אלישע חיים דיא וועלטירא אויך פון מיר וואהרין. אונ׳ ביגלייטיטין אונש זוא וייט אלש מיגליך וואר. וואוהל איבר דיא דרייא הונדרט מענשין. צווייא מייל וייטר אלז אונזר אַפפאהרין. וועלכש אויף דען טעביר. מיר קומידין מיט איין טאג אונ׳ נאכט נאך פיומיסין. אלוואר דער טעביר אין דיא זעה פאלט. אלהיר מוזיטין מיר ליגין צווייא טאג. אוס דען ווינט צו פַאוואהרירין [2]. נאך דיזי צווייא טאגין זייליטין מיר אין דיא זעה. קומי-

1) Beslag leggen. — 2) Om gunstigen wind af te wachten.

טין מיט גוטין ווינד איבר נאך דיא שטאט צוויבטה וועטשה. היר איז איין מעכטיגר האַווין דער וואוהל ביוואהרט. דיזה שטאט גיהערט דען פאפשט צו. אונ׳ ליגין אלהיר גאַלֵיאין. דיא מיט פאלק וואוהל בי- מאנט איז מיט סאלדאטין אונ׳ גאליאטין. דיא שטאט איז קליין אבר עדיל אין בורגירש. אונ׳ בריהמט אין וואפין צור זעה. דש מן זיך אלהיר אללי צייט איין שטאַהט פינדיט. אוס קיגין דיא בארבארין אונ׳ אלגירישין צו שטרייטין. וויללין זיא גר פיל פון דיזה אנגיפאלין ווערדין. איך הבי אלהיר גיזעהן דש טורנרשפיל. וועלכש מיט לאנצין גשטאכין ווירט. גלייך אנטיקי גישפילט האבין. אויך איז היר איין גאס. וואור שלאווין וואונין פון טירקין. וועלכי מוזין היר איביג בלייבין. אונ׳ גיהן מיט אייזרני באנדין ארוס אונ׳ טוין נעגאליע. אין איר גאסין ווערדין אבר אללי נאכט גישלאסין אונ׳ וואוהל ביוואהרט. איך הב אויך איין זער שֵין לושטיג שפיל צוגיזעהן. וועלכש בישטאנדין איז. עז פֿרזאמילטין זיך וואוהל דרייא הונדרט מענשין אן דען אופיר פון דען האווין אונ׳ ציהטין זיך נאקידיג אויז איהרה קליידר. וייל נוהן היר נאהנט בייא דש קאסטעל אויף איין הוכין בערג ליגט. אונ׳ זיך אן דען שטראַס אונ׳ גיוואלט דער זעה שטרעקט. זוא וואהרין אויף דיזין קאסטעל גר פיל פערשטין אונ׳ הערין אונ׳ קריגשאפיציהרין. וועלכי אויף דיא שאנצין אונ׳ וואלין. אויך אויש דענין פענשטער ליגיטין. אונ׳ האטין בייא זיך איין גאנץ פרטייא ענטין. וועלכי זיא צו ציהן אונ׳ צוואנציג לאזין אראפפליגין אין דיא פָאלה זעה. דיזה היר אונטין שטיהנדי מאנין וועלכי שוהן אויזגיקלייד אונ׳ היראויף פאסיטין. ביגאבין זיך מיט אנדר אין זעה. אוס דיזה ענטין צו פאנגין. ווער נוהן דש בעשטע שוועהמין אונ׳ מיט דער האנד פאנגין קאן. דער האט דען פרייז. איז זעהר פלאזיריג גיוועזט צו זעהן. דען ווען איינר וואלט דיא ענט בייא דען קאפף קריגין. זוא דוקיטין זיא אונטר וואסיר אונ׳ זוא גשווינט ביקומט זיא איין אנדרר. אונ׳ הב גיזעהן דז זיא וואוהל דיא ענטין פרפאלגט זיין אויף איין האלבי מייל אין דער זעה. דען דיזש פאלק קן גר וואוהל שוועמין. ווען איינר גשווינד גינוגין אונ׳ גשיקט דערבייא וואר. דער קאן איבר דיא צוואנציג ענטין פאנגין. אלהיר הב איך אקאסיאהן גיהאט. אוס דיא פאפסטליכה גַאלֵיאין צו בזיכטיגין. איך בין היראין גיקומין. עז איז איין שיף לנג איבר דיא פירליג פוס אונד האט אויף יעדווידר זייטין צוואנציג רודירש. אונ׳ אן יעדר רודר זילין פינף פערשוהן. דיא היראין פרקויפט אודר וועגין

שטראף אויף צייט לנג מוזן זיצן מיט דיקע שווארי אייזרני קעטין. אן
אירה פיס פאסט גשמיהט. ניט גשלאסין. דיא קעט איז זוא לנג דש זיא
קענין דער מיט גירייכן אויף זיין אייגין רודר. וועלכר איבר דש שיף
ארויז גירייכט אוס אויף דיזוס רודיר איהר נאהטדארף אין דש וואסיר
טאהן. זונסטין קענין זיא ניט ווייטר קומין אלס איהר זיצפלאץ. אללי
דיא יאהרין דיא זיא זיצין. מוזן זיא הבין מיט פינף איין באנק. הירויף
מוזן זיא זיצין אונ' רודירין אונ' אויך שלאפין. דען זיא ניאמאהלין לאס
גימאכט ביז צו ענדא איהרס דינסט. וועלכס גימייניגליך איז פר איין
גינאדיגע שטראף צווייא יאהר. אונ' אויך דרייא יאהר. דיא מיינסטע
אבר פינף יאהר. אונ דיא זוא פיל פרשולד הבין. גלייך אלהיר גייסלין
אונ' בראנטמערקין. מוזן צעהן יאהר זיצין. דיא דש לעבין הבין פרשולד.
מוזן אויף איביג אל איהר לעבטאג זיצין. אונ' הייסט גַ א לֶ ע ר ה איין
וויטַא דיא זעלביגה קאן מן גלייך אונטר אנדרה אונטרשיידין. ווייל
דיזה איין פיל שוואהרירי קעטין אן הבין. וואן זיא זוא אין זעה גיהן.
זוא מוזן זיא זיך אללי גר נאקידיג אויזקליידין. דען אלזוא קענין זיא
בעסיר ארבטין[1]. אונ' הבין אויך אויפשויארס. וואורפון זיא אונטר-
ווייללין יעמירליך גשלאגין ווערין וועגין אירה לנגזאמי ארבייט. הירבייא
ביקומין זיא קיין אנדר שפייז אלס צווייא פונד ברוט איין יעדר מַאן.
מיט זוא פיל וואסיר אלס ער נאר האבין וויל. מן גפינדיט אבר אין
דיזר גאלערא פון אללים צו קויף. גלייך היראין איז איין גרקיך אונ'
איין ווייכהויז. אויך אנדרה זאכין קאן מאן היר צו קויף ביקומין. ווער
געלט האט מאג עסין וואס ער וויל. היראינן קומין אפטמאהל פערשו-
נין פון רייכי אפקומסט. גלייך וואן דיזה אייניגה איבלדַאהט ביגעהן
מוזן מיט שטראף דיזה גַאלֶעאין בילאהלט ווערדין. אונ' קענין ניט מיט
געלט אפקויפין. איך הבי גיזעהן היראין ברענגין איין יעניראהלס פער-
שוהן. וועלכר גימאלעסטירט האט איין פַאף. דיזר קומט עבין מיט
דינרס היר גיבראכט. מן ציהט איהם גלייך זייני שינה קליידונג אויז
אונ' קליידיט איהם גלייך מיט דיא אנדרה. מיט איין גרַאז העמיט אונ'
רוטי ביפילבוקס[2] אונ' איין רוטי ביפיל קורץ ברוסטראקכי אונ' איין
קליין רונט מיטשכה. אויך פון רוטי ביפיל. אויף דען קאפף. זיא מוזן
אללי גר זוא גיקלייד גיהן. אונ' אלל וואהרין זיא נאך זוא פרמעגליך מוז

1) Werken. — 2) Duffelschen broek.

דיא קליידונג איינר גאטונג זיין. אבר עסין קאן יעדיר דער געלט האט
נאך זיין פרמעגין. זיא הבין אויך נאך בייא זיך פינף הונדרט סאלדאטין
מיט אללי קריגסבארליכקייט. גלייך אין איין אנדרה קריגסשיף. דען
ווען זיא קיגין דען פיינד קומין. זוא מוזן דיזה גאליאטין ניט אנדרשט
טאהן אלס רודרין. אונ' דיא סאלדאטין שטרייטין קעגין איהרא פיינדי
וואס מיגליך איז.

פון היר זייכין מיר. נאכדעם מיר אונז מיט פרישה פראוויאנט פרזעהן
האטין אונ' אללירהנד פרפרישונג. ווידראום אפגיזיילט אונ' אונש
אפגיווייטרט פון לאנד. זייכין מיר וועגין דיא שטילטה דש ווינדיס זייגין
מיר אין דער זעה זונדר פארטקאמין גטריבין וואוהל אומטרענט צווייא
טאג אונ' נאכט. אליז מיר נוהן קעגין מיטרנאכט. דען צווייטין טאג פון
אפרייז פון צ ו ו י ט ה ו ו ע ט ש ה איין גיפוהל פון איין האלבין כָאהרט
וועסט ווינד ביקומיטין. זייכין מיר גיזיילט קעגין זואידוועסט. אונ' בי-
קומיטין צו מארגינס פריא איין הוכין אינזיל אין דש גזיכט. וועלכס אונזר
שיפר נעניט סָ א נ ט י ק ר י ס ט. דיזה אינזיל אודר בעסיר צו זאגין הוביר
בערג. וואהר זיין אומקרייז אומגיפעהר איין מייל. זונדר מענסינוואונונג.
מיר זיילטין דיזין פרבייא. אונ' דער ווינט זיך קיגין דיא נאכט וַואס
שטערקטי אונ' ביזורגיט וואהרין פר שטורם אונ' אומוועטיר. זוא בי-
פעהליט דער קאפיטַיהן אנקר צו ווערפין. מיר טרייביטין זוא איין נאכט
פארט. אבר קעגין מיטאג וואר דש וועטר ווידר הערשטעלט. אונ' קומיט
זאלכש שיהן וועטיר אויף. דז מיר דען פאלגינדין נאכמיטאג. אויך דיא
נאכט. מיט גינוגין פרבייאפאסירין נאך צווייא אומביקענטי אינזלין.
וועלכי מיר מוזיטין דורך זיילין. אונ' וואהרין דיזי אללי גר הוכי ווילדי
שטיינרַאטצין. הירויף פאלגיטה בייא דער נאכט ווידר איין זאלכר
שטורם ווינד. דש מיר מיינטין. דש מיר דש אונטרשטה איבר אונש
האטין. אונד אויך לנד אין דש גזיכט ביקומיטין. אבר אונש דונקיט דש
דיזוס לאנד איבר דיא הונדרט אונ' פופציג מייל פון אונש וואהר. אבר
מיר וואהרין אין דיזר זאך גנץ אנדרשט בלד ביקענט גימאכט. ווייללין מיר
אללי גר אונטין אין דען שיף וואהרין. אוס דיא גאלפין צו ענטפליכטין.
וועלכי גיוואלטיג איבר אונש שיף שפיליטין. זוא נאר דער פילאט אונ'
שטירמאן אובין וואהר. דיזה האטין איר גזיכט אומטרענט אויף אנדרה
זאכין. אונ' ניט וואוסטין נאך זעהטין. דז מיר מיט פאלין שטורס ניט
ווייט פון קליפין וואהרין. וויא אבר גאט אונש וואלט גינעדיג זיין. איז

דער קאפיטאן אומגיפעהר ארויף גיקומין אונ' זעהטי אייני גרוסי פינצטרניס פון קליפין אונזר שיף גלייך וואלקין בידעקט. זוא איין שפרונג טאהט ארויף צו דער שטיר. זעלביג ביגרייפט אונ' ראמוהר אונ' אויפרוהר מאכט. דש גשווינד פאלק אויף דיא באן קומט. אונ' דש שיף מיט דען אין הימל זיינר בייאשטאנד דרעהטין. דש מיר דיא קליפין ניט גרייכינטין. העט נוהר איין האר גיפעהלט אודר דש שיף וואהר גלייך איין גלאז צורשלאגין. אונ' העטי איך אן דיזה בשרייבונג אל פרגעסין. אונ' דענין גאלפין אונ' ווילדי זעה צו איינר וואונונג גיווארדין. היראויף דאנקיטין אונ' לוביטין מיר דען גיטיגין גאט פר זייני ערליזונג דיזוש אונגליק. אלז מיר אן דיזש לאנד קומטין פרנעהמיטין דז דיזוש וואהר פארטה ערקולי. מיר גיפינדיטין צווישין דיזה קליפין אויך פיל הילין. וועלכי גר טיף איין גינגין. וואורפאהר מיר זעהר ביזארגט וואהרין. דש זיך אין דיזה הילין אייניגה טירקישי זעהרויבר מעכטין אויפהאלטין. וועלכה מאן אין דיזה הילין אונ' דיזה געגינט גר פיל מאהל אנטרעפט. דז זיא אויך בימערקליך שאדין טוהן. אונ' פיל שיפין גינוהמין האבין. גלייך אונש פאלגינדין טאג געשעהט. דש מיר אומטרעפט דיא שטאט פיאומבינה בייא צוואנציג מייל זעה וואר אין גיוויטרט האטין. זוא ביקום אונזר שיפר איין שיפנה אין דש גזיכט. וועלכש קומט גלייך קורש אויז דער צעוואנט. אונ' אויף אונש צו זילטע. אלש אונזר שיפר הירפון אן אונש האט קעניס גיגעבין אונ' דער קאפיטען גיביטינדה דען קונסטאבליר איין גשטיק פאלגינש מאניהר לאס צו ברענין. דיזוש גישעהן. ביקומט אבר פון יעניס קיין אנטווארט. זוא וואר נוהן גינוגין ביקענט. דש דיזוש קיין פריינד זונדרין פיינד מוזיט זיין. אונ' ווייללין מיר מיט אונזר שיף וואוהל מיט אנטלעהן גשטיק פרזעהן וואר. זוא וואר אונזר פאלק נאך זוא מַאט אונד אפגימערטירט וועגין דש פארגימעלטי שטורמוועטר. דש זיא זיך ניט ביפונדין קאפאביל אוס צו פעכטין מיט דיזוס טערקין. זוא עס ניט האך ניטיג וואהר. דעסינטוועגין אויך נאך צייט גינוגין וַואהר. אוס דיא פלוכט צו נעהמין. זוא הבין מיר קורש גיזעלט אויף דיא אינזיל אונ' שטאט פָארטה צונגָאנה. דיא אינזיל גיהערט דען שפאניער. אונ' אין דיזין אורטין פר יודין איין פרבָאט פלאן. דש זיא אלהיר ניט מעגין קומין. ווייללין אבר מיר גידאנטין פר אונזר פערסאן ניט זאלטין ביקאנט זיין. זוא בין איך דאך ארויז אויף דש לאנד גיגאנגין אונ' אין דער שטאט צאנגָאנה

אריין גיגאנגין. אונ' עטוואש זאכין צו פרפרישין גלייך פראוויאנט צו קויפין. עש גישאך. אלז אלהיר בייא אונש אין דען שיף וואהר איין אַרמיאַנר פריסטר. וועלכר וואהר אויף מיר זוא גר שטארק פרביטרט. ווייללין איך מיך אופטרש מיט דיזין אין דיא שיף ארוס פָאפיטי[1]. ווייללין ער קיין ווארט איטאליאניש קונט. זוא האט דיזר פרשטאנדין אן אונזרה מאניהרין אויף דש שיף מיר יודין וואהרין. זוא האט ער מיר יעצונד אן לאנד גיהאבט אונ' זיך גידאנט יעצונד צו רעוואנשירין. אונ' גיהט צו דיא אפיצירר פון דיא סאלדאטין זאגין. דש איך איין יוד וַואר. איך דיזוש בימערקטי דורך דז פילי אנשויאין אונד נאנזעהן פון דיא אינוואהנר דיזר שטאט. זוא מיך אויך העטין פאסט ביקומין. וואן דיזוש ניט דורך דיא פרבוויליגונג גאטיש אונ' מייני פארזיכטיקייט קומין. ווייללין אין דיזר שטאט ניט אנדרש ווייש אודר יודין מוזין פרברענט זיין זונדר יוסטיציא. אלז מן זיא אויף דען גרונד אונ' באדיס אירש לאנדש ביקומין טוהט. דיזר אַרמיאַנר וואוהל זיין בעסט גיטאהן האט אונ' גידאנט מיך אלהיר צו פאנגין. זוא קאם איך דאך מיט גאטש הילף ווידר אין שיף זונדר פרהינדרונג אונ' דיא סאלדאטין מוכטין אויך מיך ניט אויף איין שעלמישה מאניהר ארעסטיהרן. דען זיא מוזטין זאלכי זאכין ערשט ביקענט מאכין אן דיא אינקוויזיציא. זוא באלד איך ווידר אין שיף וואהר. זוא פרטרויאיט איך זאלכיש אן שיפר. דער זאגט גלייך צו מיר. איך נוהן ניט ברויכט באנק צו זיין. ווייללין קיין טייבל אודר אייניגה אינקוויזיאנטין דערפטין אין זיין שיף קומין. פיל וויניגר אייניגה פערשוהן היראין צו מאלעסטירין. אונ' אויך דען ארמיאנר פריסטר ליס דער שיפר אן לאנד. אונ' קומיט ניט ווידר צו שיף. דז וואהר זיין לוהן פר מייני גיטָאהני שרעקין אונ' זייני פרראטירייא. מיר זיילטין פון דיזר קוסט ווידראוס מיט איין זויד אָסטה ווינט ווידר דיא רומיטי דש וואשירש צו האבין. האטין אבר קיין שפוטיקייט אין דען ווינט. דען ער וואר אין דען פאלגינדין נאכמיטאג זוא מַאט. דש מיר ניקס אנדרשט אלז טרייבין אונטרווארפין וואהרין. דיזוש גיוועהר דיא גנצי נאכט אונ' אויף פאלגינדין טאג. זוא דז מיר מוזטין זעהן אן לאנד צו קומין וועגין דיא צווערבווינדה. דערה קליפין פון פרשאדינה אינזלין צו ענטווייכין.

1) Fopte.

נעהמיטין אלזוא קורס אויף דס עדלי אונד פלעזירגה אילאנד ע ל ב ה.
דיזוס דען גרוסין הערצאג פון ט ו ש ק א נ י צוגיהעריגדס.
אלהיר קומיטין מיר אויך אין איין זיכרין האווין. וועלכס וואהר דס

פעסטי שלאס אונ' קלייני שטאט פָ א ר ט ה פ י ר י י א ה. אלהיר
זייגין מיר אן לנד גיגאנגין. אונ' וויללין מיר אל אין פופצעהן טאג
קיין יודין סיניגאגין ביטרעטין האטין. זוא גיפינדיטין מיר היר אייניגה
יודין וואוהנין. וועלכה אונס אויך זעהר וואוהל אונ' ליעבליך עמפ-
פאנגיטין אונ' טראקטיערטין נאך גינוגין אונד וואולגיפאהלין. דען
זיא זאגיטין. מיר מוזיטין ענגלין זיין. וויללין זיא גר ניט גיוואונט
זיין. פרעמדי יודין אלהיר צו זעהן. אוס דיזוס גלויבין צו געבין. וויזיטין
זיא אונס איין אלטין ווייסין מַן. וועלכר אויז ט ו נ י ס גיבאהרין. דיזר
וואר אויך איין מאהל וועגין שטורמוועטיר אלהיר אין דיא אינזול אנגי-
קומין מיט איין שיף פון ב א ר ב א ר י א ה נאך ט י ר ק י י א מוזט. אונ' איזט
דיזר פרשוהן אלדארט אללי צייט גבליבין. אונ' וואהר יעצונד אל איבר
דיא פירציג יאהר. זוא אומביקענט וואר זיא. דס זיא זאכין איין יודין
אנקומין. זיא בראכיטין אונס אויך אין אירה הייזיר. אונ' וויזיטין אונס
אירה האנדלונג. וועלכס בשטיהט אין זאלץ אונ' קאליך. דיזוס וויט פון
דיזה אינזול גר איבערפליסיג גשיקט נאך דיא פאסטי לענדר. אונ' גי-
הערט אלייניג דען יודין צו. מיר הבין אלהיר מוזין בלייבין צוויא טג.
אונ' דען דריטין טאג ווידר אין זעה גאנגין. אונ' מיט איין גשווינדיקייט
איבערגיזיגלט. אין צייט פון זעקס שטונדין האטין מיר אל דיא קוסט פון
ל י ג ו ר נ ה. אודר אויף איטאליאנס גיהייסין ל י ו ו א ר נ ה. אין דס
גזיכט. עהנדר דס מיר אנקומינדין זאכין מיר אין זעה נעבין אונזר שיף
איין גרוסי פארטייא דער גרוסי פיש. וועלכי וואהרין וואול צוואנציג פוס
לאנג. הינטר אננדר אין דיא היך שפרינגטין אויף איין אנדר פלאץ
ווידר אריין. דען ווידר ארויס אונ' ווידר ארין. אונד מאכיטין אללי
צייט מיט אירה שפרינג איין זאלכין האלבין קרייז גלייך איין רעגינ-
בוגין. אונ' שטיהן וואוהל איבר דיא צוואנציג זולכי גרוסי פיש הינטר
אננדר. זיא וואהרין זוא נאהנט בייא אונזר שיף. דז מיר זיא העטין
מיט אייניגה אינסטרומענטין גימאכליך קענין פאנגין. דער שיפר
וואלט עז אבר ניט ליידין. זאגיט דס דיזה פיש קומיטין צו גוטיס גלייך.
אונ' ערקונדיגין אונזר גליקליכה אנקונפט. וואו מיר זיין מוזיטין.
וועלכס אויך וַואהר וואר. אונ' קומיטין אין איין הלבין טאג אין דער

האווין ל י ו ו א ר נ י זונדר אומגימאך ווייטר. אונ' איז דיזור האווין זוא
גרוס. דס מיר צוויא שטונד מוזיטין פרברענגין ביז מיר לאנדיטין.
אונ' דעמנאך גליקליך צו לאנד גיהטין.
ערסט לאנגס דיזין האווין בייא איינה מעניגטה פון גרוסי שיפין אין

דיא פארשטאט. אלוואר מיר גיפונדיטין איין זער שיני וואסיר-
פונטיען. פון קופיר וואהרין דיא בילדונג דרייא מעניר. אונ' דיא גריסטה
פון ריזין. דיזה דרייא הַטין אירה הענד אויף דיא ריקין גיבונדין אונ'
וואהרין גלייך גיפאנגינה אין קעטין גישלאסין. איבר דיזין שטיהט דער
גרַאן דוכה אודר גרוספערסט פון ט ו ס ק א נ ה אונ' גרוסהערצוג פון
פ ל א ר ע נ צ ה אין זייני פערסטליכה קליידונג מיט איינה קרון אויף
דעם קאפף אויז מערמרשטיין. זעהר קונסטרייך גימאכט. דיזה פונטַיען
איהר גלייכין גיפינט מַן ווניק. אויך וועגין דערא ווערדה דס שוואהרי
גוויכט פון קופיר. מיר קומיטין ווייטיר אין דיא שטאט ל י ו ו א ר נ ה
אין איין הערבירג בייא דיא יודן. אונ' ליגיטין אונזר זאכין אין ביוואה-
רונג. גיהטין אין שוהלין אונ' לוביטין גאט. דער אונס פיל גינאד אונ'
וואונדר האט בוויזין אין צייט פון זיבנציהן טאג. דס מיר האטין גשוואר-
בין אינצווישין אונזר אפרייז צו שיף פון ר ו מ א ביז אלהיר צו ל י ו ו א ר נ ה.
נאכדעם מיר זיך האטין אין רוא ביגעבין אונ' איין טַג אַכט אויזגירוהט

האטין. זוא מאכיט איך איין אנשטַאלט אוס דיזה שטאט רעכט
צו בזיכטיגן אונ' אונטרזוכין. מאכט דעריכטוועגין איין אנפאנג אונ' בי-
פינדיט דס דיזה נוהר איין גנץ קליינה אבר זעהר רייכי אונ' האנדילס-
שטאט וואהר. אונ' אויך אלהיר זוא פיל יודן וואוינין דס דיא העלפט
פון דיזה שטאט יודן זיין. זיא הבין אויך דיא שענסטה וואונונג. אונ' גר
רייך אין אירה הַאנדיל. זיא זיצין אויך אלהיר אין זאלכה פרייאהייט.
גלייך דיא יודן אין א מ ש ט ר ד ם. אונ' האבין אויך איר אייגין
גריכט. דז זיא מעגין שטראפין נאך איברטרעטונג פון אייננר
זאכין. זיא האבין איין שינה שוהלין. וועלכה דיא גרעסטה איז
פון גנץ א י ט א ל י ע. אונ' איז בלד אומגיפעהר אזוא גרוס גלייך
פון דיא פארטיגיזין אין א מ ש ט ר ד ם. אויך מיט זאלכי זייללין. אונ'
בַלד אויף אייגינסטה מאניהר גיבויאיט. הירָאין שטיט איין מערמיר-
שטיין צו אייננר גידאנכטניס. מיט פרגולטי לעטירס אויזגיהאקט. וויא
דער קיניג פון ש ו ו י ד י ן אלהיר אין דיא שוהל גיוועזין אונ' האט זיך
גילאזט דיא פינף ביכר מָאזיס אויפמאכין. אויך זיך לאזין פון דעכין

פארזיכגרס דען גיוואהכליכן זעגין געבין. אוני האט אין איין יעדר
אַרמביקס צוועלף פיסטאלין צו איינר אלמאזין גיגעבין פר דיא יודשין
ארמין. זוכסטין איז היר אוכטר דעכין יודין זולכי רייכי הערין. דז זיא
גר איין גרושין שטאט פיהרין. אוני אויך זיך פיל אויש ספַניע אלהיר
ביגעבין. וועלכה אין ספאכיע גיבאהרין זיין אוני וויסין דז זיא פון
יודשה אַבקומסט זייכין. דעסיכטהאלבין איהרין גאטסדיכסט אלדארט
אין ספאכיע כיט הלטין קעכין וועגין דער אומביקאכטהייט זוא פון
דארט אוועקלויפין. אוני הבין צו דיזור פכאכט דרייא פלאצין צו איהרר
בישערמוכג. דעס ברעכין אויזגיזוכדרט. ערסט איזט אמסטרדס.
צווייטה לוכדין אין עכגילאכד. אוני דער דריטה פלאך אלהיר אין
ליוואהרכה. זיא ברעכגין בייא צייטין קיניגסרייכה גודרין מיט זיך
אויש ספאכיע. אוני זייכין אויך פיל מאהל זעלבסטין פון דיא העכסטה
פאמיליען אויש ספאכיען. היר וואוכין איבר דיא פינף אוני צוואכציג
הוכדרט הויזהלטוכג פון יודין. אוכד זיא הבין היר איין גירעכטיקייט
גימאכט. דש קייני פרעמדי אלהיר קומין מעגין. זוכדרין זיך פון איהרה
גירעכטהערין ערלויבט הבין. אוני אויף זוא לכגי צייט איהרה פרבלייב
איין גלאטבריב 1) מוזין הבין. אלהיר הבין זיא אויך איין ביגראפפלאך
הויסין פר דיא שטאט. אוני אויך איז אלהיר כיט ווייט פון כאך איין
אכדרה ביגראפיכיס פון דיא האלעכדר. וועלכש דיהכט צו דיא פרעמדי
דיא אלדאר קומין דערא כידרלעכדישה כאציאהן. דען אין גכץ איטאליע
הבין דיא קריסטין קיין ביגראפפלאך אויף גימייני ערד. זוכדרין אללי
גר אין דיא קירכין. גשיכט אויף פאלגיכדה מאכיהר. מיטין אין דיא
קירכין איז איין מוכטלאך. דש גיהט אין איין טיפין פרוועלפטין קעליר.
וואן זיא כוהן איינין טוטין הבין. דען ברעכגין זיא זוכדר קיסט אלהיר
אוני אלז זיא אין דיא קירך קומין. אן דיזוס לאך. זוא קומט איינר היר-
צו בידיכטר פרשוהן אוני האט איין שטריק. וועלכש ער אן דען טוטין
מעכשין אוכטר דיא ארמין טוהט אוכ לאזט איהס אלזוא דורך דיזוש
לאך ארוכטר. אוני גיבט איהס איין שטרקין שליידר מיט דען שטריק.
אוני לאזט איין עכד פון דעס שטריק פאלין. זוא פאלט דיזוש קערפיל
ארוכטר. אוני ער ציהט דען דען שטריק ארויף אוני דש מוכדלאך ווירט
ווידר בידעקט. אלזוא ווירפט מן אין דיזן לאך איבר דיא הוכדרט אוני

1) Geleidebrief.

כאך מעהר. דעמכאך דיא שטאט איז. אוני וואן מן כוהן ווייס. דש בלט
פאל איז. זוא ווירט אויך קאליך אוהכגלאשין היראין גיווארפין. אוני
הירמיט פרלעהרין דיזה קרעפטין אוני הבין אין קורצע צייט אליז
פרלאהרין. ביהאלבין דיא ביינה. וועלכי דורך זיכרה מעכשין. הירצו
אַפגריכט. ארויף גיהולט ווערדין. דיזה גיהן זוכדר אפשייא ארוכטר אין
דיזה גרופ אוני כעהמין אללי דיא ביינר ביזאמין. אוכ ליגין זיא אין
הויז. ווירט גיכעהכט דש ביילהויז. וואן דיזוס פאל גיפאקט איז. זוא
האט מן ווידר אכדרה הייזיר הירצו גימאכט. דיזוש איז דער גיברויך
דיזר לאכדין מיט דעהכין טוהטין. אין סומה אין ליגארכה האט זיך
מיין גליק אויף ראַרי מאכיהרין גיקעהרט. וועלכש איך בשרייבין וויל.
דעמכאך איך אלהיר זאמפט מייכין פאטראהן כעהמליך אליסע אייס
דיא וועלטירא פון רומא זאמפט זייכה פאמיליע אכגי-
קומין וואהרין אוני אלהיר אין ליגארכה מוזיטין איין אכדרה שיף
האבין. ווייללין דש פאריגה כיט ביקוואהס וואהר. אוס אין דיא זיבכלעהן
טאג זוא פיל אויזגשטאכדין האט. דש עז מוזטי רעפעריהרט ווערדין. אוכטר-
דעסין ביקומיט מיין פאטראהן איין בריב פון אלגיר אודר מלריס
גיהייסין. פון זייכיס שוויגרפאטיר. דיזר שרייבט וועגין אוכזר אפרייזיכש
אוני קומסט בייא איהס אלדארט. זוא מעלדיט ער אויך אין זייכיס בריב.
דש קיגיכוועהרטיגה צייט דיא פעסט ב״מ אלדאהרט שטַרק רעגיהרט.
זוכדרין דש דיזוש איין אורדיכאהרי קרעכק. וועלכי זיא אללי דרייא יאהר
אוכטרוואהרפין זיין. וועהר כיט פיל צו עסטימיהרין. דען זיא ווישין שוהן
אויף איין גיזעלטי צייט. דש דיזה קרעכק איין עכד האט. שרייבט
דעסיכטוועגין. דש זיך זייכי קיכדר זעלטין זיך כאך איין מאכהייט אודר
צווייא מיט איהרא קומסט אוני רייז פרליהן. דש אוכטרדעסין דיא קרעכק
איין עכד העטי. איך וואהר איבר זאלכי כייאי צייטוכג זעהר בידאכט
אוני דעכקיט בייא מיר זעלבר. וואס האב איך אין איין זאלכה שטאט
מיט פעסט אוכטרוואהרפין צו טוהן. אוני מיר דערפון האלטין קעכין.
זוכדרין אלליין ווייללין איך אַל יעצוכד בייא דיזוס מייכין פאטראהן זוא
פרבוכדין וואהר. אוכד אויך וועגין ליבה. דיא איך צו איהס טראגיט.
זולכה ערשטה גידאכטין ווידראוס פאלין ליס. אוני צו דיזוס גידעכקטי.
דש מיך גאט איבראל ביוואהרין קען. אוני אויך וועגין דיזוס איין
בילויבכים טעהט. וועכן איך אין עגיפטין אוני אַלגיר קומיטי. דש
איך אויך דש לכד דש הייליגי אוני דיא שטאט ירוזילעס מיט

איינס בזוכין אונ׳ בזעהן וואלטי. ווייללין דיזוס הייליגי לאנט ירו-
ז י ל ע ס ניט מעהר אלז אכט טאג רייזינס פון א ל ג י ר איז אונ׳ מן מוז
דיזין וועג אויך פאסירין מיט איינה קומפאניא פון זעקס הונדרט מאן.
וועלכי קומפאניא הייסט לא קארא ו ו א נ ה. ווייללין דיזה וועג אללי
גר ווסטינייא זיין. אונ׳ היראין פיל דיבין אונד שטראסינרויבר זיין.
אויך וועגין דיא פרגיפטיגה גרוסה מעניכטה ווילדה טירין. אלזא מוז
מן דיזין וועג אללי צייט מיט זאלכי גרוסי גיזעלשאפט פאסירין. אלז איך
דיזוס אלזוא בייא מיר בשלאסין האט. זוא בידענקט איך אויך בייא מיר.
וויא איך מייני עלטרין צו הויז אינטרלאזין האבי מיט פרשפרעכין. דש
איך אין צייט פון פינף יאהרין מיט דער גאטיש הילף זאלט מאכין
ווידר אין מיין פאטירלאנד צו זיין. דיזוס יעצונד מיר שיינט אוממיגליך
וואהר צו זיין. זוא הב איך גידאכט. צום וויניגסטין מיין פאהרהאבינס
אן מיינה ליבה עלטרין מיט איינים עקסטרין בריף ביקאנט צו מאכין.
אלזוא שרייביט איך איין בריב. וועלכר אויף אללי זייטין איין גנצין בוגין
פאל וואהר. אן מיין פאטיר אונ׳ מוטר. היראין זיא וויסין לאזיט. וויא
אונ׳ אויף וואס פר קונדיציאהן איך בין דאטא מייני צייט פון בין אין
דש פינפטי יאהר פרבראכט האט. אויך וויא איך מיך יעצונד אין צא-
גארנה בעפינדיט בייא איינין פאטראהן גלייך זעלביגה נון הייסט. אונ׳
וויא איך מיט זעלביגין אין פרבונט וואהר נאך א ל ג י ר אין מ צ ר י ם
אונ׳ נאך דיא הייליגי שטאט צו ציהן. דש זיא זיך דעסינטהאלבין. אונ-
שוהן צוועלף הונדרט מייל איבר זעה וואהר. זיך ניט זאלטין אומגירוסט
האלטין. אונ׳ גאט ביטין. דש מיר וואלט דיא גינאד ערווייזין אונ׳ מיר
נאך פולבראכטי רייזי מיך ווידראום מיט גיזונדהייט אין מיין פאטיר-
לאנד צו פיהרין. פרמאהניט זיא אויך אן מיינס פרשפרעכין. דש איך
בלובט האט. מיט מיגליכקייט אין פינף יאהרין דערהיים צו זיין. מיר
וואלטין פרלייאין אונ׳ פרגעבין. דש איך עס פון צוויא אורזאכין ניט
טהון קענטי. ערשטינס ווייללין מיר זאלכי אקאסיאהן פרפיהרט האט
אוס זאלכי ווייטה אפגילעגינה לענדר אויך דיא אלטי אונזרה עלטרין
איר אייגינה לעהנדר צו בזעהן. אוס דיזה האלבין מיין בוך פון פלאץ
איין הונדרט בלעטיר העטי קענין מיט צוויא הונדרט פרטאפלין. אלס
איך אין מיינים בריף פרמאהנט האט. וויא זיך מייני עלטרין זאלטין
גירוהט שטעלין. ווען זיא זאלטין וועגין איינינה צוערסיקונג פון דען אין
הימל קייני בריב מעהר ביקומין פון מיר. אויך ניט וויסין קענטי. וואס גאט

אין איינז אללי ווילדה זעה אלין בליהבט צוזוסיקין. זוא הבי איך זאלכיס בי-
שלאסין מיט איינים גרוסי מעניצטי פון טרעהרין מיינס אנגזיכט אונ׳ איין
יעמרליכין וויטציפיליטין אדיע. הירמיט זולטין זיא וויסין. וואו איך בין
אהין קומין. אונ׳ מאכט זאלכין בריב צו. אונ׳ וויא איך צו מיינים פאטראהן
זאגיט. דש איך וואליט גיהן זעהן. אוס דיזין אנגילעגינין בריב צו בישטע-
לין. ערלויבט מיר צו גיהן. איך אויך איינים טייטשין יודין פון האלאנד
גיבאהרין בעגעגינטי. זוא דיזוס פראגיט. אוב ער מיר ניט וויסט צו אונ-
טרריכטין. יעמאנד דער קורעספונדירט נאך ט י י ט ש ל א נ ד. אוס
דש איך גערין וואלטי מיט פרזוך אונ׳ בצאהלונג מיין בריב אדרעסירין.
אוס זעלביגין דען ווייטר אן מיינה עלטרין צו אדרעסירין. ווייללין
מיינין פאטרש אדרעס ניט זוא ווייט ביקאנט וואר אונ׳ איך צווייפלטה.
זעלביגה זונדר אנדרה רעקומאנדאציאהן ניט פארט קענינט גשיקט ווער-
דין. דיזור מיר גלייך אונטרריכטיט אונ׳ מיר וויזט איין הויז. וואוראין
דרייא ברידר זאלטין וואונין. וועלכי ו ו א ו ר מ י ס היסין. דיזה איינין
ברודר האטין אין א מ ש ט ר ד ם וואונין אונ׳ מיט זעלביגין פיל קרוס-
פענדירטין. דז איך וואוהל קענטי היראין מיינס פרלאנגין בדיהנט
ווערין. איך קומיט אן דיזוס הויז אונ׳ קלאפיט אן דיא טיר. וועלכה מיר
פון איינים דיא דרייא ברידר אויפגימאכט וואר. איך מיין ביגעהר האטי
וועגין מיין בריב אן זיא ביקאנט מאכיט. הייסט מיך דעסינטוועגין
אריין גיהן. אונ׳ מיך אלז אונטרפראגיטין. וועסינטהאלבין איך מיך
אונטרשטיהט זאלכי רייז. אונ׳ דש נאך אין זאלכי גיפעהרליכה ארטין
מיך גלושטיט. איך הירויף אנטווארטיט. ווייללין איך יעצונד אלש אין
פרבאנד מיט מיין פאטראהן גיטרעטין וואהר. דש איך ניט אנדרשט טוהן
קענטי. אין סומה. זיא פראגיטין מיר אויך. ווארוס איך איין זולכה
בטריבטהייט אן מיינה עלטרין טוהן וואלטי. אונ זיא וואליטין מיר ליבר
ראהטין. דז איך זאלטי ליבר אומקעהרין נאך מיין פאטירלאנד. אלש איך
מיר גוהן ווידר בידענקיט. זוא וואלטי איך דיזין אנשלאג ניט פר איבל
נעהמין. ווען נאר זעלט זיין גימאקליך צו טוהן. איך אנטווארטיטי. דש
איך וועגין צוויא אורזאכין הלבין ניט קענטי מיט זאלכי זאכין איינינג
ווערין. ווייללין ערשט מיט מיין פאטראהן איין אקארט הב גימאכט. דש
איך איהם וואלט ביגלייטין ביז נאך א ל א ג י ר. צווייטינס. דז איך אויך
קיין אקאסיאהן האב נאך מייניז פאטירלנד צו ציהן. ווייללין דיזוס גר
פיל אומקאסטין קאסט. איין רייז זוא ווייט זיך צו אונטרנעהמין. וויא

איך דיזוש אליז גיזאגט. זוא זאגיט איינר. דש ער פאהרהאבינש ווער. אין קורצי צייט נאך א מ ש ט ר ד ם צו רייזין. אונ' פיללייכט ערשט קומינדה וואך. אוב איך וואוהל וואלטי מיטציהן נאך א מ ש ט ר ד ם. דיזוש ווער וואוהל איין גוטר אנשלאק פר מיר גיוועזין. ווען נאר מיין ראמיסיר פאטראהן איינווילליגין זעלט. איך בידאנקטי מיך אונ-טרדעסין דיא פריינדליכה אנומיהרטר פרעזענטאציע. אונ' נעהמיט מיין בריב ווידר מיט מיר צורוק. איך גיהט אלזוא ווידר צו מיין הערבעריג. מיין פאטראהן אל שוהן פרלעגין מיינטוועגין וואהר. פראגיט וואו איך זוא לנג גיוועזין אונ' אוב מיין בריב וואוהל בשטעלט וואהר. זוא אנטווארטיט איך. פרשוהנליך ווער איך ניט ווייט גיוועזין. אבר מיט דיא גידאנקין גר ווייט. אונד אויך מערקט איך פיל-לייכט זעלבשטין מוזין דש פאסטגעלט פון מיין בריב פרדיהנין. מיין פאטראהן דיזין האנדיל בימערקיט. פראגט וואש אורזאך. איך אנטוואר-טיטי. דש איך קעניט מיט איינה גוטי אקאסיאהן אין קורצי צייט אהיים קומין. אונ' מיט מיר. זאגיט ער. איך אנטווארטיט. דש העמיד איז נאהנטיר אלש דער ראק. אונ' איז מיר דיא רייז נאך מיין עלטרין זוא פיל מעהר אנגינעהם. דען נאך איינר שטאט. דיא מיט פעסט בי-פלאנצט. היראויף וואלט ער מיר קיין רעדין מעהר צוהערין. אונ' זאגיט דש ער מיר וואליט אנדרשט ווייזין. דש איך מוזיט פער פארש [1] מיט איהם אונ' ניט נאך אמשטרדם. אלש נוהן דען אנדרין טאג איך מיך ווידר ביגעביט נאך דענין ו א ו ר מ י ש איר הויז. זוא הבין מיר נאך איין מאהל איין פאסטי רעזאלוציע גינוהמין. אוס דען פאל-גינדין זונטאג צו מארגין פריא פער פאסטי מיט איהם צו ציהן נאך א מ ש ט ר ד ם. מאכיטין אויך הירצו איין אויפגיזעצטין קאנטראקט וועגין דערא בישאלדונג. אונד שליסיטין זעלביגין מיט הנד אונ' זיגל ביידר זייטן. אונד היראויף גיהטי איך ווידר צו מיינים דאמאהלש אפגידאנגטין פאטראהן אונ' גאב איהם דיא זאך רעכט צו ערקענין. וויא דש מיך בידאנכט העטי. אוס דיא רייז נאך אַ ל א ג י ר צו הינטרלאזין אונ' דיא פון דש פאטרלאנד נאך א מ ש ט ר ד ם ווידראוס אנצונעהמין. ער וואלטי מיר קייני גוטי ערלויב געבין. זונדרין זוכט מיין פאהרהאבינש צו פר-הינדרין. אונ' גיהט אויך בייא דיא רעגיהרינדה דערא שטאט מיך פר-

1) Par force.

קלאגיטי. דש איך מיך פרבונדין נאך א ל א ג י ר צו רייזין. אונ' יעצונד אפשטיהן וואלטי. מיר אויך פאהרהאלטיטי דיא בלוביכים. דיא איך גיטאהן העטי. נאך דיא הייליגי שטאט י ר ו ז י ל ע ם צו רייזין. אונ' יעצונד מיין בלוביכים ברעכין וועלט. וועלכש בייא אונש גר האך עסטימיהרט ווירט. אויף דיזין וואהר מיין אַפילירן. דש דעמנאך מיין פרבונט מיט איהם נאך אַ ל א ג י ר ווער גשעהן אויז גרושי אפעקסיאהן דערא ליהבטה צו זיינר פרשוהן. וויא זאלכש בווייזין ווירט אויף איינים פריהערין פלאץ דיזר בשרייבונג. אונ' נוהן ווידראוס מיט דער אפעק-ציאהן. דערא ליהב מייני עלטרין אינדרטרעפט. אוס זעלביגה צו ביזוכין. דיזה פראג פרעגיט איך. מיינה אנטווארט גיפאליט דענין הערן זער וואוהל אונ' האט זיא גיוואונין. דיא צווייטה גוויהנט איך מיט דערא-גלייכין רוהם דיא אפענטווארטונג אויף דעם ער פאהרגעבינדי. איך העטי בלוביכים גיטאהן נאך י ר ו ז י ל ע ם צו ציהן. אנטווארטיטה. וואן איך קומיט נאך אַ ל א ג י ר. זוא וואלטי איך אויך נאך י ר ו ז י ל ע ם. היראויף דיהנט איך מיט אנטווארט. אלש איך יעצונד ניט נאך א ל א ג י ר קומיטי. זוא ברויכט איך אויך ניט נאך י ר ו ז י ל ע ם. אונד ווידר פר-אנטווארט גיוועזין. היראויף האט איך דש רעכט גיוואונין. אונ' מוזט דאך אן דען ראבינר צעהן רייכשטאליר געבין. אוס נאך י ר ו ז י ל ע ם וועגין מיין בלוביכים צו שיקין. הירמיט וואר איך פרייא אונ' פרוא אונ' דאנקיט גאט פר איין זולכי גיוואונינה הימלשי שיקונג צו מיינים פאר-האבינש. אונ' דיזר הער וואהר גיהייסין סיניאר רבי י צ ח ק ו א ו ר מ י ש. איין שוואגיר פון ר' א ה ר ן ג א ק י ש פון א מ ש ט ר ד ם. דיזר וואהר וואונהאפט אין ל י ג א ר נ ה אונ' גיבאהרין אין א מ ש ט ר ד ם. וואר איין זון פון ר' י ח י א ל ו א ו ר מ י ש פון א מ ש ט ר ד ם. אין סומה מיר ביגאבין זיך אויף רייז אן זונטאג מארגינש פריא. אונ' האטין איין רייז פון זיבין אונ' צוואנציג טאג. פון לַ א ג ו ר נ י ביז א מ ש ט ר ד ם. מיט גר פיל פלעזיהר. אונ' נאך פיל גיזיכטין אונטר וועגין גיזעהן הב. אויך נאך איין קורצי פרשליסונג מייניש בוך מאכין וויל.

מיר זיינין פון לַ א ג ו ר נ י אוועק גיפאהרין פ' פאסטה. אונ' אלזוא גי-קומין נאך דער שטאט פ י ז א. אלוואר איין קוריעזי שטאט איז. אבר גנץ ניט גרוס. אונ' איז אויך אלהיר איין טורין צו מיינר פרוואונ-דרונג גיזעהן. וועלכר זוא קרום שטיהט. אוב ער זעלט פאלין. אונ' שטיהט וועגין זייני אנטיקוויטעהט אל גאר לנג אויף זאלכי מאניהר. אין סומה

איז אלהיר איין זער שינה וועג ביז נאך דיא פערשטליכה שטאט פלא-
רענץ. איין קוסטליכה שטאט. אלוואו דער הערציג פון טוסקאניא
זיין רעזידענץ האלט. דיזה שטאט ליגט אין איין טיפה דערא בערגין
אוני׳ מיט פילי ווייכוואקס ביזעצט. אויך מיט פילה מעניכטה פון אָליווען
בוימר ביפלאנצט. דש מן אין דיא גנצי וועלט קייני ליבליכה בערגין
גלייך דיזה פינדיט. וויא מיר אבר פון פלארענץ אויף איין שטאט
נאהמינס בולאניא גיקומין וואהרין אוני׳ ניט אנדרשט אלס הוני קליפין
אוני׳ אויך מיט זאלכי קעלט גיפוהטרט. דז מן זעלט זאגין. דש אלהיר
דיא גנצה יאהרצייט ווינטר וועהר. דען וויא מיר אלהיר פאסירנדין.
וואהר אומטרענט דער מייא מאנהייט. זא האטין מיר היר דיא שינסטה
שניאפלאקין. דיא מן אויף איינה פלאצין דען ווינטר גיפונדין קאנט. אין
סומה הבי איך פיל בערגין אוני׳ טאהל גיפאסירט. אבר קיין מאהל דערא
גלייכין בערגה גלייך דיזה פון באלאניא גיפאסירט. נאך דיזר שטאט
באלאניא קומינדה. זא הבין מיר זיך אלהיר לאזין טראקטיהרין מיט
איין פרישה קאשט. נייאי עהרבייאין מיט ווין אוני׳ צוקר גמישט. ווייללין
דיזה גר גרוש אוני׳ גוט וואהרין. אונד זיינין אין דיזר שטאט נאך געגינט
קייני יודין וואָהנהאפטיג. אלס אין פלארענץ וואונין אומטרענט
פונפציג.
פון באָלאניה הבין מיר דיא גיבערגטה נאך צווייא טאג גיקונפאיערט
אונד דערנאך מיט איין אנגינאהמין לייט אונט ליבליכש וועטיר
גיקומין נאך דיא שטאט מאדינה. אלהיר אויך איין הערציג פון דיזין
לאנד רעזידיהרט. האט איין הערליך שלאס. אוני׳ דיא שטאט מאדינה
איז גר אַלט אוני׳ קליין פון גיבייא. האבין אויך דיא יודין אלהיר איין
אייגינה גאסין. אוני׳ זיינין דערא אין גיצאהל אירה הייזיר אומטרענט
הונדרט אוני׳ פופציג. מיר הבין זיך אלהיר אויך ניט לאנג גיזוימט. אוני׳
זיינין ווייטער אויף דען וועג צום גשווינדיסטין פארטגיאיילט. אוני׳ עהנדר
מיר נאך קומיטין נאך דער שטאט מַנטובה. זא האטין מיר איין אונ-
גליק מיט דען פאסטוואגין. נעהמליך דש מיט אומפרזיכטיקייט דעסין
פאסטליאָן קומט. וועלכר וואלטיט איבר איינין גראבין פאהרין. אוס דיא
בעסטי וועגין צו גיברויכין. ווייללין אבר דיא בריק איבר דען גראבין
ניט אל צו ברייט וואהר. זא איינה דערא רעדיר פרבייא אוני׳ מיט
גיהן אוני׳ אלזוא דען פאסטוואגין זאמפט אונש צווייא פרשוהן אין דען
גראבין שטערציט׳ הירהונטר לאגין מיר אויף מאניהר פון ניט אנדרשט

אלס לעבינסלָאסה גייסטער אוני׳ זיך ניט העלפין קאנטין. דאך מיט
געטליכה גינאדין זיך מאדילטין, דש מיר דענין וואגין הערפאר קומי-
טין. אוני׳ דעהמנאך דער פוהרמן אויך זייני פפערד ערהעסטיט
האטי. זא וואָרן מיר ניט שטארק גינוגין. זאמפט דען פאסטיליאָהן דען
וואגין אויז דען גראבין צו שלעפין. אוני׳ וואהרין גיצוואנגין. דש מיר
אלהיר וואַרטיטין. דש דער פאסטיליאהן מוזט גיהן אויף נאהנט גילעגין
דארף אוני׳ פיר פויארין הולין. וועלכי העלפיטין דען וואגין ארויז
שלעפפין. הירמיט וואהרין מיר גיהאלפין. אוני׳ לוביטין גאט פר דיזה
גינאדן. דש מיר ווייטער קיין שאדין האבין ביקומין. יעלונד זיין מיר גי-
קומין אויף מאנטובה. פון דיזר שטאט הב איך אל איין בשרייבונג
גימאכט אויף זיין ערשטה פלאץ. אוני׳ ווייטער פון מאנטובה אויף
ווערָאנה. אוני׳ טריענט. פָאזין. אינסברוק. פון אינספרוק
איבר איינס בערג. הייסט דער צירלבערג. אוני׳ זֶעהפעלט.
מיטרוואלט. אוני׳ דיזוס לאנד איז אונטר דען בייאר פערשט. אוני׳
הירָאין איז דיא שטאט מִינכין דיא הויפשטאט. אלוואר דער קוהר-
פערשט פון בייארין רעזידיהרט. ווייטער זיין מיר גיקומין אויף
עסלויא אוני׳ אלצרנויא. לנטסבערג. פון היר אויף דיא קייזר-
ליכה פרייאשטאט אויגשפורג. דיזה איז איין אלטי וואונדרליכה
שענה שטאט. אוני׳ אויך מיט שאנצין אוני׳ וואלין וואהל פרשטערקט.
אין דיזר שטאט הבין דיא זילברשמידין גרוש רעכט. וועגין אירא רוהמ-
אנטיג ווערק. וועלכש דורך גנץ אירופא גיפריזין ווירט. מן ציהלט
אין דיזר שטאט איבר הונדרט זילבר אונ גאלד שמידין. אלהיר האבין מיר
מוזין ווידר פרישה אוני׳ אויך אנדרה מאניהרן פון פאסטין גיברוי-
כין. אוני׳ זיינין אויף איין גרוש דארף איין ½ שטונד פון אויגשפורג
גיקומין. הייסט פֶעהרסה. הירָאין וואונין איבר דיא פופציג יודין.
הבין אויך איין קליינה שינה סינאגאגין. אוני׳ ווידר איין ½ שטונד ווייט.
איין אנדר דארף. הייסט קריסהאביר אכציג יודן הויזהאלטונג. האבין
איין נייאה שינה גיבויאטי שוהלין. מיר זיינין גר פיל אויף דיזה אוני׳
אנדרה אורטין אויפגיהאלטין גיוואהרדין. וועגין דען פיהלין אוני׳ שוואהרין
צָאל וועלכש מיר יודין מוזיטין איבראל ביצאהלין. פון דעהנין צָאל וועהר
איך הינטן אין מיין בוך איין גאנץ רעגיסטר האבין. אלוואר איך וואהר
אנלייגין וויא פיל צָאל איבראל פר יודין מוז גיצאהלט ווערין. מיר זיין
ווייטער גיקומין אויף דונויאוועהרט. איין שטאט ליגט אן דער

טונא. אונ׳ ווייטר אויף איטינגין. אויך איין שיהן גילאהנל יודן אלהיר. פון איטינגין אויף דינקלשפיהל אונ׳ קראלסהיים. וואנהויזין. ברעטפעלט. ריפאך אונ׳ הערבשטהויזין. מערגינטהאל. קיניגשהובין. בישפסהופן אונ׳ קילס- היים. מילדהבורג. אלהיר פארט מן איבר דען מיין. אונ׳ ווייטר אויף הייאנבאך. קלינגינבערג אונ׳ אשאפינבורג אונ׳ פראנקפורט. דיזין וועג פון אויגשפורג הבין מיר מוזן ביז פראנקפורט טאפלטה פאסטין בצאהלין. וויילין אונזר וועג איז אללי לייט עקסטרא טאג אונ׳ נאכט גיגאנגין. אונ׳ וויללין זיך אלהיר אין פראנקפורט טרעפט איין שינה קומפאניא פון ביקאנטי פרשונין. זוא הבין מיר אונזר וועג אונ׳ רייז פרפאדירט אין אייגין גיקויפט שיף אויף דען מיין אונ׳ ריין שטראהס הראפ ביז נאך אמשטרדם. איך האבי אבר מיינין בריף. וועלכין איך אין לאגורני הב גיוואלט נאך מיין פאטיר אונ מוטר שיקין וועגין מיינה ווייטה שוואהרי אונ גי- פעהרליכה רייז נאך אלאגיר. צו דיזין הב איך נאך בייא מיר גיהאט. אונד וויללין פון פראנקפורט אללי וואך דיא פאסט דירעקט אויף לעמגא גיהט. זוא הב איך זעלביגין בריב גינוהמין אונ׳ היר אונטר אן גשריבין. וויא זיך מיין גליק אלזוא גשווינד פרענדרט האט. אונד וויא זיא הירא ביפינדיטין מייני רייז נאך אלאגיר צו נעהמין אונד יעצונד מיך אין פראנקפורט ביפינדיט. אונ׳ דש אין זעהלעהן טאג איבר גיקומין. אונ׳ שרייביט נאך דערבייא מייני אקאסיאהן וועגין מיינין פאטראהן. וועלכין איך מוזיט ברענגין ביז אמשטרדם. דש איך אבר ווערדי מיט גאטיש הילף אין לייט פון פיר וואכין צו הויז בייא זיא זיין. דיזין בריב זוא וועק גשיקט. הבין אונזר רייז פפרא- דירט צו וואסיר פון פראנקפורט אויף מענץ. אייני זעהר בריהמטי שטאט. ליגט אן דען ריין אונ׳ גיהט אלהיר איין בריק איבר דען רייןפלוס. וועלכי בריק דש יאהר פיל טויזינדה אויפברענגט. אונ׳ ווייטר פון מענץ אויף בינגא. היר איז איין גיפעהרליכר פלאץ אין דען ריין. הייסט בינגרלאך. דער שיפר הייסט אונש ארויש שטייגין אונ׳ אויף דש לאנד צו פוס גיהן. וועלכש מיר טעהטין. אונ׳ ווייטר אויף ראנקהווערט. היר ליגין גר קאשטליכה פעסטונגין. איינה הייסט רייכפעלש. וועלכה זער ווייט ביקאנט איז אונ׳ קיגינ- איבר ליגין צווייא פעסטונגין. וועלכי הייסין דיא קאן אונ׳ דיא מויז.

אויף צווייא הוכי בערגין. ווייטר זיינין מיר גיקומין נאך קאבלענץ. היר גיהט ווידר איין בריק איבר דען ריין. דיזה שטאט איז אויך איין בריהמטה שטאט אונ׳ האט קיגינאיבר איין אונאיבערווינדליכה פעסטונג ליגין. הייסט הערמינשטיין (1. פון קאבלענץ אויף אנדרנאכט אונ׳ ליידרסדארף. לינץ אונ׳ בון. אלהיר איז דען קורפירשט פון קעלין זיינה רעזידענץ. אונ׳ איז פר לייטן איינה גרושי פעסטונג גיוועזין. אבר גר שטארק גירענואיהרט. דיא יודין אלהיר אומטרענט פינף אונ׳ צוואהנציג וואוהנין. וואוהנין אין איין גרושין האף בייא אזאמין. אונ׳ איז גר גוטר ויין אלהיר. פון בון זיין מיר גיקומין נאך דיא שטאט קעלין. איין אלטי שינה אבר פר יודין אונגולליכה שטאט. מיר האבין היר קיגינאיבר אין איין אורט הייסט דייטץ אונזר לאשימענט גינוהמין. אונ׳ ווייטר גיפאהרין אויף צונץ אונ׳ דיסלדארף. היר איז דיא רעזידענץ פון נייאבורג. אויך איין זויברה שינה שטאט. אבר ניט גרוס. ווידר איין טרעפליכה פעסטונג גיהייסין קייזרשווערט אונ׳ נאך דיא קור- בראנדבורגשי שטאט וועזיל. דיזה איז קליין אונ׳ זעהר פאסט וואוהל בימאנט מיט סאלדאטין. אונ׳ האט דער קיניג פון פרייסין היראין זיין אויפענטהאלט. איין גוטי האפהאלטונג. היר גיהט איין שיפבריק איבר דען ריין. אונ׳ ווייטר אויף עמריך. איין קליינה זויברה שטאט. אונ׳ נאך איין פעסטונג אונ׳ גרענץ דער האלענדר. גיהייסין שינקהשאנץ. היר איז דער אנפאנג פון האלאנד. אונ׳ מן קומט אויף איין שטאט הייסט ניימעגין. אונ ארנהיים. אונ׳ איטרעכט. דיזה איינה דיא שענשטה האלענדישה שטעט. אויך איינה דער זיבין פראווינציען. אין דיזר שטאט איז צו זעהן איין אלט גבייא. אונ׳ ווירט גיהייסין דער טום צו איטרעכט. פון אוטרעכט זיין מיר גיקומין אויף מארסה. דיזוס זיינין אלליגר שינה לושט אונ׳ פלעזירגארטינס פון דיא פארטיגיזין יודן דער שטאט אמשטרדם. זוא זיין מיר דען גנצין טאג ניט אנדרשט גיפאהרין אלס אלליגר דיא שענשטה לושטגערטינש. וועלכי זיא הייסין טוינין. אין אונזר גזיכט האבינדין. בשטיהן מיט פיל פרגולטה שילדירייאן אונ׳ אויך מערמיר- שטייני בילדר. אונ׳ מיט בוימין אונ׳ בילדר גליהרט. אויך בלומין. פישירייאין הירבייא האבינדה. דיא יודין פון אמשטרדם הבין דיא מעהריגשטי טהייל פון דיזה גארטינש אודר טוינין. אונטר אללים הבין מיר אייניס גי-

(1 Ehrenbreitstein ?

פאסיהרט. אלוואר מיר אויז אונזר שיף שטייגיטין אונ' זעלביגין בזיכטיגין.
ווייללין דען ברגר(1 אין גנץ האלאנד זיין רוהם האט אונד ווייללין
זעלביגר צוזיהעריגד דען גרוסין הערין אונד וואוהל ביקאנטין סיניאר
דויד דיא פינטא. פרטיגיזיר יוד אין אמשטרדם. דיזר גארטין הייסיט
טילפינבורג. האט זיין איינגאנג מיט איינר גנץ ברייטה אלעאין(2
אונד מיט נאך צווייא דרעגלייכין מיט שינה בוימר ביפלאנצט. פישרייכה
וואשיר הירומס קרייזינדה. אוס געכוג איז אין דיזין גארטין אויך צו אב-
סערוויהרין איין קונשטרייכה אונ' קושטליכה וואשירקונסט אודר פונטיינן
ווערק. דיזוס אלליגר בידעקט פון זעהגוויקס. אלס שילפין אונ' פערלה-
מוטר. אונד רוטי קרעהל(3. אין סומא פון אללי סארט זעהגוויקס. זוא
דס דיזוס זעהר האך גיעסטימיהרט ווירט. אויך אויף הוכי ווארדייא גי-
שטעלט. זוא דס זיך קיינר אין גנץ האלאנד זיך בריהמן קאן דער זעלבין
גלייכין האט. ער האט אויך איין זעהר שיהן גרוסין פאלאש הירזין שטין.
אלוואהר פישטייכט(4 אויף דען דאך איז. אין סומה. דיא גוויקסין אונ'
ראהריטעטען אין דיזוס גארטין איז גר פיל דערפון צו בשרייבין. אונ'
ווייללין ניט מיין פאהרהאבינס. פון אמשטרדם פר דיזוס מאהל פיל
גיוואך צו מאכין. זוא וויל היר ניט פיל פון שרייבין. זונדרין מיין אנקונפט
אלדאר וואהר מיט גליקליך אריוומאנג(5. אונ' הבי אלהיר אין אמשטרדם
אין צייט פון אכט טאגין אל מייני אפעהרס פרריכטיט. נעהמליך אבשייד
פון מיינין פאטראהן גינומן נאך גוטי בילאהלונג. דז ער מיר גנץ וואוהל
גיקונטאנטיהרט האט. הבי איך מיך מיט ערשטה גילעגינהייט ביגעבין צו
מיינין ליבין פאטר אונד מוטר. אונד זעלביגה אין גרוסין פריידין מיט
גיזונדהייט אנגיטראפין זאמפט מיינר גאנצי פאמיליע. וועלכה מיט מיר
זוא פרגניגט. אונד איך מיט זיא. אונד אלליגר גאט דען אלמעכטיגין בי-
דאנקיטין אונ' לויביטין. וועלכר האט מיך אויף זוא פיל מאניהרין פרזוכט
אונ' מיר בהיט אונ' גליקליך ווידרום אין מיין פאטירס לאנד גיבראכט.
דעהמנאך איך וואהר פינף יאהר ווייניגר דרייא מאנהייט אויזגירייזיט. אונ'
לוב אונ' דאנק גאט ביז אין מיין ענד דס לעבין. דער מיר ווירט ווייטר
לאזין ערלעבין פיל פריידה אונ' ערקעננין דיא גרוסי מאכט אונ' פילה
וואונדרליכה בישאפונג. אונ' אונז שיקין אונזרין ערלעזיר דען רעכט-
פערטיגין אמן ואמן.

1) Burger. — 2) Allée. — 3) Koralen. — 4) Vischvijver. — 5) Arrivement.

אנהאנג

ווילין איך ניט ווילנס בין גיוועזין. אין דיזין בוך איין בישרייבונג פון
האלאנד צו מאכין. זוא גשיכט דיזוס צור אורזאכי. דס איך. זוא
עס גאט בליהבט. הבי אין זין איין בוך אבזונדרליך פון דיזוס צו מאכין.
אונטרדעסין הבי ניט קענין אונטרלאזין צו נאטירין דיא גרוסי גיוואלט
אונ' פרייאהייט. וועלכי מיר יודין אלהיר אין אמשטרדם הבין. אונ' דיא
גרוסי רייכטומס. וואורמיט גאט זיא גיזעגינט האט. דס זיא זיינין דיא
עדילסטה אונ' רייכסטי דער גאנצה ביקענטי לענדר נעהמליך דיא פאר-
טיגיזין. זיין איהרס גיצאהל צווייא טויזינט פיר הונדרט. אונ הוכטייטשה
אכטצעהן הונדרט איגוואוהנרס. זונדר דיא פרעמדי. וועלכי אויך זיינין
אכט הונדרט. איך מיין אלליגר הויזהלטונג. אונ' גאט דער פערמעהרי זיא
אין גיצאהל אלס זאנט אין מעהר. אונ געבי זיא ווייטר לייטזעליקייט אין
אויגין איר אובריקייט. אמן.

Hier eindigt de reisbeschrijving van Abraham Lewi. — Uit de daarop volgende registers zullen wij alleen overnemen datgene wat hij mededeelt omtrent den Jodentol, die in verscheidene plaatsen betaald moest worden :

אוקסינפורט בייא מארקברייט 4 קרייצר. — אין מארקגראפלנד
ווייסשטאט אין פרשוהן 16 קרייצר. — קולמבאך 4 קייזר-
גראשין. — קאמינין 2 קייזרגראשין. — אין לינץ איין שפעטיעדוקא-
טין. — אין זאללבורג דיטא. — אינספרוק 2 קרייצר. — שענבערג
4 קרייצר. — מאטבן 1 קרייצר. — לנקלויזין 38 קרייצר. — ברעניר
5½ קרייצר. — שטערלינגין 2½ קרייצר. — מוילים 4 קרייצר. —
בריקסין 5½ קרייצר. — קאלמר 2 קרייצר. — קלויסין 10 קרייצר. —
פאלין 25½ קרייצר. — ראמערדה 10 קרייצר. — לירעל 2 קרייצר. —
זעפעלט 6 קרייצר. — מיטרוואלד 68½ קרייצר. — עסלויא 1
קרייצר. — אלברנויא 60 דיטא. — לאנטשבערג 45½ דיטא. —
קריסהאביר 96. — דאהניוועהרט 100. — ווינדיגין 17. —
איטינגין 192 קרייצר. — פרעמדיגין 192 דיטא. — דינקילשפיל
42 דיטא. — דערגברון 5 דיטא. — קראלישהייס 25 דיטא. —
וואלהויזין 6½ דיטא. — רועאמזעה 8 דיטא. — ברעטפעלט
6½ דיטא. — בלויאפעלט 6½ דיטא. — ריפאך 10. — הערבשטהויזן
120. — מירגינטאלגלאע 170. — קיניגשהובין 20. — בישופס-
הופין 20. — קילסהייס 20. — מילדהבורג 20. — הייאבאך
20. — גלינגינבורג 20. — אשאפינבורג 20. — קאהל 20.

Zur Etymologie des Wortes אשכול.

Von Dr. M. GRÜNWALD in *Pisek* (*Böhmen*).

Zu den vielgedeuteten, im Talmud selbst schon strittigen Worten zählt u. A. das Wort אשכול, das durch die 2 Persönlichkeiten, die darunter verstanden werden, ein um so erhöhtes Interesse gewährt. Talmud babli Sota fol. 47*a* lesen wir: משמת יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים בטלו האשכולות und unmittelbar darauf die Erklärung in der Mischna selbst אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי. Rappoport hat in seinem *Erech Millin* s. v. אשכול darzuthun gesucht, dass die eben erwähnte Bibelstelle (Micha Cap. 7 Vers 1) ein späterer Zusatz ist, so dass die Etymologie von אשכול Traube nicht stichhältig wäre. Wie weit dies richtig ist, soll später gezeigt werden. Ibidem fol. 47*b* lesen wir in der Gemara א״ר יהודה אמר שמואל איש שהכל בו. Dass diese Erklärung eine hagadische und keine etymologische ist, bedarf wol kaum der Erwähnung. — Hingegen ist die Tosefta in Baba Kamma (p. 362 ed. Zuckermandl) von Belang; dieselbe beginnt: כל האישכלות שעמדו להן לישראל משמת משה ועד שעמד יוסף בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלם אי אפשר ליתן בהם דופי. Nun aber hat die Baraita in Jeruschalmi Sota IX.24*a* ed. Krotoschin letzteren Satz wörtlich, und anstatt des Wortes האישכלות zu lesen, זוגות. Dass dies eine nachträgliche Emendation ist, ist unschwer zu ersehen, da die Einrichtung der Suggoth durchaus nicht synchronistisch mit den Eschkloth hat. Eschkol war ein Ehrentitel, der durchaus nicht ein Amt und eine Würde erforderte. Dies erkannte wol Kohut im *Aruch* s. v. אשכול [1]),

[1]) Kohut, der die Arbeiten von Sachs u. Rappaport benutzt u. geprüft, will das Wort אשכול von σχολιον, σχολιαστης ableiten. — Seite 312*b* sagt er: אבל איהו לה [?] שימש פרנסות כלומר ר׳ עקיבא לא היה מתלבש בגדולת נשיא או אב בית דין צדקה יחשב לו כי לא נפשו בשאלתו רק עמו בבקשתו בקרבו למעגלי הסופרים להיות אשכול כלומר לחבר ולקשר ההלכות עם המקרא ויחדיו יהיו תמים.

zog aber nicht mit der nöthigen Consequenz den Schluss, der zu ziehen war. Mussafia, Rappaport, Michael Sachs, Kohut wollen *à tout prix* das Wort griechischen Ursprunges sein lassen. Dass diese Annahme nicht gerechtfertigt ist; ja dass sie nicht einmal die etwaigen Schwierigkeiten löst, soll nun gezeigt werden.

Nicht unerwähnt wollen wir es lassen, dass Dr. D. Hoffmann im *Magazin* 1883. p. 62 אשכול für ein altes aramäisches Wort in der Bedeutung von זוג, Paar, im jüngeren Aramäisch hält, u. z. denkt er, dass aus אשכר, durch Uebergang des ר in ל, אשכל entstanden sei. Der Uebersprung von ר in ל ist wol in den semitischen Sprachen in der Mitte des Wortes nicht ungewöhnlich, am Ende jedoch ist uns ein ähnliches Beispiel nicht bekannt, davon abgesehen aber ist es auch die weibliche Pluralform auf *óth* noch zu erklären.

Wir halten jedoch אשכול für ein rein hebräisches Wort und übersetzen es durch Traube. Den hohen Wert des Weines, der die Traube enthält, zu schildern, ist wol nicht nöthig. Ich erinnere nur daran, dass der Wein „Gott und die Menschen erfreut", und dass Israel, im 5. Cap. Jesaja mit einem Weinberg verglichen wird, ein Gleichniss, das auch zu anderen Glaubensgenossenschaften übergegangen ist. תורה נמשלה ליין. Die Thora ist dem Wein (in der verjüngenden und begeisterenden Kraft) gleich zu setzen. Guter Wein ist das vorzüglichste, wie schlechter das Aergste ist (vgl. Deut. 32,32 אשכלות מרורות למו). אשכול aber ist zunächst der Traubenkamm, von dem erst die Traube, d. h. der eigentliche Träger der Traube, wie der Gelehrte der Träger der Thora ist. Man vergleiche dazu das talmudische חמרא וחייא לפום רבנן „Wein und Leben dem Munde der Lehrer". Sifre zu Deuter. 32,32 sagt daher ebenso sinnig als richtig אין אשכול אלא גדול שנ׳ אין אשכול לאכול בכורה אותה נפשי. Es ist nicht ohne Bedeutung, dass dasselbe Citat, das wir im Talmud babyl., Sota 47*a* in der Mischna haben, sich gleichzeitig im Sifre findet u. z. von R. Jehuda und Rabbi Nechemja in gleicher Weise. Es ist dies ein Beweis mehr,

dass אשכול durchaus nicht זוג „Paar" bedeutet, sondern eine ausgezeichnete Persönlichkeit bedeutet. Wenn schon eine verwandte Sprache herangezogen werden soll, würde ich auf das arbabische *aschkel,* das die in's Rothe spielende weisse Hautfarbe bedeutet..... So erklärt nämlich Abulwalid die Stelle im Hohenliede 5,10 דודי צח ואדום (angeführt in W. Bacher's hebr.-arab. Sprachvergleichung, Wiener Sitzungsberichte, 1884, p. 182). Vgl. Pesikta derab Kahana ed. Buber p. 50*b* והגפנים סמדר נתנו ריח אלו הנביאים.

Es ist aber auch dabei zu bemerken, dass diese ganze Stelle דודי צח ואדום bald auf Gott, bald wiederum auf Israel gedeutet wird, so dass der Midrasch Schir ha-Schirim keine so arge Blasphemie ausgesprochen, wenn er Gott אשכול nennt (Kohut s. v. אשכול — ומזה תראה עד כמה טעות של חסרון ידיעת המלה מגעת עד שגוזר בן [?] גזירה איש שהכל בו זה הקב״ה. ולישריה ליה מרא שהטיח דברים כלפי מעלה). Dass die Gelehrten ganz besonders mit der edeln Weintraube verglichen wurden, erhellt aus Jeruschalmi Berachoth fol. 4*b* (ed. Krotoschin) לוי בר נזירה אמר כל האומר שמועה משם אומרה שפתותיו דובבות עמו בקבר מה טעם דובב שפתי ישנים ככומר הזה של ענבים שהוא זב מאיליו.

Mein lieber Freund Rabb. Leopold Eisler in Eiwanowitz (Mähren) macht mich darauf aufmerksam, dass auf den 1. Vers in Micha der folgende vorzüglich passt. Dieser lautet nämlich אבד חסיד מן הארץ וישר באדם אין Bei den beiden José (ben Joeser und ben Jochanan) stimmt diess, da beide zu den חסידים (Ασιδαῖοι) gezählt wurden, und ersterer sicher eines gewaltsamen Todes starb, was die Anwendung dieses Satzes אין אשכול לאכול um so passender erscheinen liesse. Wenn im Buche בקורת התלמוד Seite 273 der Nachweis erbracht wird, dass die beiden José die Begründer des Essäismus sind, so haben wir in N⁰. 12 des המגיד, in unserem Aufsatze על אודות מקור האיסים p. 95*a* und *b* nachgewiesen, dass Ursprung und Name der Essäer auf Jose ben Jochanan aus Jerusalem sich beziehen. Näheres hierüber

findet man in unserem „Jüdischen Centralblatt" 1886, II. Heft p. 49 ff.

Was wir erweisen wollten, ist, dass אשכול ein gut hebräisches Wort ist. Die Erklärung der Mischnah, wenn auch späterer Zeit angehörend, dennoch richtig ist, und es nicht nur unnöthig, sondern unmöglich ist griechischen Ursprung diesem Worte zuzuschreiben.

Pisek den 29. März 1886.

---

2) Siehe Pesikta derab Kahana p. 48: דומה דודי לצבי (שה״ש ב׳ ט׳) א״ר יצחק מה הצבי הזה מדלג על ההרים ומקפץ מאילן לאילן כך **הקב״ה** מדלג מבית הכנסת זה לבית הכנסת זה ומבית המדרש זה לבית המדרש זה וכו׳.

Asarja ben Mose de Rossi (1510—1578) [1].

Notizen zu dessen Leben und Wirken

von

Dr. M. Grünwald, *Rabbiner in Pisek (Böhmen).*

1.

Kein Anderer als der nun auch schon verstorbene Zunz war berufen die Biographie Asarjah de Rossi's zu schreiben, war er doch selbst der De Rossi seines Jahrhunderts und hat, im Vereine mit Rappoport und Luzzatto, die Wissenschaft des Judenthums zu neuem Leben erweckt. Die biographischen Daten über die Familie De Rossi's hat Mortara mit der Vollständigkeit geliefert, die eben nur einem so gewiegten Forscher und geistigen Oberhaupte der alt-berühmten Mantuaner Gemeinde zu liefern möglich ist. Ueber De Rossi's Beziehungen, bes. zu Leo de Sommi haben Perreau und Peyron neues Licht verbreitet.

De Rossi's Hauptwerk *Meor Enajim* wurde zwar verlästert und in den Bann gethan, noch mehr aber ausgeschrieben u. z. von solchen Personen, die dessen Lectüre verboten [2]). In unserer Zeit

jedoch wird der *Meor Enajim* mehr bewundert als gelesen und studirt, trotzdem D. Cassel eine musterhafte Ausgabe von De Rossi's Hauptwerken *Meor Enajim* und *Mazref Lak-Kesef* veranstaltet. Und doch sollte nach Lessing ein Buch mehr studirt werden, selbst auf die Gefahr hin, weniger gelobt zu werden, was allerdings bei De Rossi's Werken nicht zu besorgen ist.

2.

Obwol Dr. Cassel in seiner bereits erwähnten Ausgabe der Werke De Rossi's[4]) einen zweifachen Index der von De Rossi citirten jüdischen und nicht-jüdischen Autoren anführt, so bedarf manches noch der Aufklärung, die um so wichtiger ist, als neue Forschungen in den Archiven Italiens uns ermöglicht haben, zu constatiren, welche Ausgaben der betreffenden Autoren von De Rossi benutzt wurden. Diese Frage, obwol an und für sich nicht ohne Interesse, ist bei R. Asarja von um so grösserer Tragweite, als sie uns die Grenze der Sprachkenntniss De Rossi's im Griechischen bis fast zur Evidenz bestimmen lässt. Denn dass De Rossi des Lateinischen und Italienischen vollkommen mächtig gewesen, erhellt aus zahlreichen Stellen seiner Werke. Dass er aber des Griechischen, wie er selbst gesteht, nicht kundig gewesen, ist schwer zu verstehen, weil er ausser dem Worte μῶρος, woraus er die ספרי הומירם erklärt u. z. als thörichte, nichtige Bücher, was er aus Raschi gewusst haben mag (4. Buch Mosis Cap. 20 Vers 10 sub voce (שמעו נא המורים) wie in der That De Rossi statt des üblichen ס, am Schlusse ם, also המורים liest[5]), noch andere griechische Wörter[6]) anführt. Möglich immerhin, dass De Rossi nur griechisch l e s e n und aus der gegenüberstehenden (Interlinearversion) Uebersetzung[7]) das Verständniss einzelner Wörter schöpfte. Endlich konnte er auch durch Anfrage bei jüdischen und christlichen Zeitgenossen über die griechischen Uebersetzungen genauere Auskunft erhalten, wie er ja besonders mit den Benedictinern Ferrara's in näherer Verbindung als man gewöhnlich annimmt, gestanden haben muss. Es wäre sonst geradezu unerklärlich, woher er eine solche Menge damals höchst theuerer und seltener nichtjüdischer, fast nur auf christlich-katholischer Basis, beruhender Werke sich hätte verschaffen können. Und wenn er auch dem Erdbeben m i t t e l b a r

die Entstehung seines klassischen Werkes *Meor Enajim* zuschreibt, so ist dieses Werk nicht destoweniger die köstlich-r e i f e Frucht einer Jahrzehnte langer anhaltenden Forschung, die, ich will es nochmals hervorheben, lange noch nicht gebührend gewürdigt wird.

(*Wird fortgesetzt.*)

---

1) Da bisher nicht einmal die Bibliographie vollständig übersichtlich zusammengestellt ist, wollten wir diess hiemit thun. Ausser Zunz' grundlegender Biographie im כרם חמד, V, p. 131 ff., Rapoport ibid.; Zunz ibid. VII, p. 119—124, D. Cassel's Ausgabe des *Meor Enajim* und *Mazref Lak-Kesef* mit trefflicher Einleitung, Anmerkungen und Indices (Wilna 1866), *Amude Haaboda* von Landshuth s. v. De Rossi, *Nachlath Schedal* ed. Berliner s. v. ר׳ עזריה, Steinschneider *Catal. Bodl.*, ganz besonders des Oberrabbiners Marco Mortara interessante Arbeit: *Cenni sul terremoto di Ferrara del* 1570 *e sulla famiglia del Rabb. Azarjah de Rossi* im *Corriere Israelitico* 1863, p. 121 ff., Prof. B. Peyron's *Note di Storia litteraria del secolo* XVI *che dai manoscritti della biblioteca nazionale di Torino raccolse* (*estr. dagli Atti della R. Accademia delle Scienze di Torino*, Vol. XIX, *adunanza* del 20 Aprile 1884), P. Perreau's Arbeit: *Intorno ai dialoghi di Leone de Somi* (*Vessillo Israelitico*, 1883, p. 373—377), und schliesslich M. Mortara's *Catalogo dei Manoscritti ebraici della biblioteca della communita israelitica di Mantova*, p. 40—43, und Perles' *Beiträge*, p. 40—41, sowie 2 Briefe Mortara's an mich (vom 4. Mai 1883 und 23. März 1886). Hoffentlich wird auch die jüngste Schrift Mortara's, die, wie dieser ehrwürdige College mir schreibt, ein »Index raisonné et alphabétique de tous les rabbins et écrivains réligieux de l'Italie des dix derniers siècles" manchen bisher ungekannten Aufschluss über Rabbi Asarjah's Leben und Werke geben.

2) *Kerem Chemed*, VII, p. 119 ff., M. Mortara's *Catalogo* ecc. p. 40—43.

3) Wir verweisen auf Dr. A. Neubauer's im *Letterbode* (1886 p. 6 ff.) veröffentlichten Aufsatz über die Landessprache in Palästina zur Zeit Christi, wo Azarjah de Rossi's diesbezügliche Ansicht (Cap. 9 des מאור עינים) gar nicht angeführt und der Widerlegung wert gehalten wird, so dass es fast den Anschein gewinnt, als müsste man jeden Brocken eines christlichen Gelehrten dankend

aufheben und an der reichbesetzten Tafel eines jüdischen Forschers achtlos vorüber gehen. Ebenso unterlässt es Neubauer p. 16 des *Letterbode* zu den Worten Λύκος, Λύκος, Sukkah fol. 56*b*, auf N. Krochmals מורה נבוכי הזמן, p. 45*a*, zu verweisen. Wir wollen hier gelegentlich mittheilen, dass der Ausdruck Λύκος deshalb gewählt, weil das Heiligthum בחלקו של בנימין war, und Benjamin bekanntlich im Segen Jakob's mit einem Wolf verglichen wird.

4) Diese Ausgabe verdanke ich der Liebenswürdigheit des Herrn Dr. J. Perles, Rabbiner in München, wofür hier diesem seltenen Gelehrten öffentlicher Dank ausgedrückt sei.

5) Ueber die ספרי הומירם siehe Dr. G. Deutsch's *Collectanea zur Mischna* in Rahmer's *Literaturblatt* 1886, p. 40*b* und meine Notiz ibidem. In dieser Notiz habe ich den Nachweis erbracht, dass die Etymologie nur auf die Bücher des Hermes bezogen werden kann. Ich füge hier noch hinzu, dass schon der Name *Hermes trismegistos* (der dreimal grösste) auf ägyptischen Ursprung hinweist, weil im Aegyptischen der Superlativ durch die dreimalige Wiederholung des Adjectivs gebildet wurde (s. Aethiopische Uebersetzung des *Physiologus* von Fritz Hommel, p. XL) und diese Bücher kamen bald in den Geruch der Heiligkeit und der Fähigkeit Wunder bewirken zu können. Gelegentlich mag bemerkt werden, dass diese Art der Superlativbildung sich noch bis heute in der dem Profeten Jesaja entlehnten liturgischen Formel קדוש קדוש קדוש erhalten hat.

6) Andere bemerkenswerthe *griechische* Wörter werden wir noch anführen.

7) So waren Z. B. folgende Werke zur Zeit De Rossi's zum Theil in lateinischer und zum Theil in italienischer Sprache veröffentlicht worden. Der Catalog Trenchi e Comp., Catalog N. 48, N. 645 enthält: *Euclide* I quindici libri tradotti in lingua Thoscana, Roma 1545, N. 745: *Eusebii* Caesarensis Evangelicae demonstrationes libri decem. Venetiis 1536, *Epiphanii* Opera contra octoginta haereses opus, panarium, liber anacephaleosis, libellus de mensuris ac ponderibus. Omnia lat. Conario interprete. Basil. 1543 fol. — *Beroso Caldeo* cinque libri delle antichità con lo Comm. di G. Annio di Viterbo. Venetia Constantine 1550, 1 vol. in 8o. — Besonders wertvoll sind diessbezüglich *Documenti* per servire alla storia della *tipografia Veneziana* raccolti dal prof. R. Fulin (Estratto

del *Archivio veneto*, tomo XXIII parte 1) Venezia 1882, wo wir über die Druckwerke in Venedig vom 18. September 1469 bis 27. März 1526 auf's genaueste unterrichtet werden, und selbst zur Zeit geplante Unternehmungen, die möglicherweise nicht zur Ausführung gelangt sind, besprochen und verzeichnet werden. *Marsilio Ficino* wird von De Rossi des öfteren und stets rühmlich erwähnt und bei Fulin p. 43 N. 48 lesen wir: »Girolamo Biondo e Giambattista suo compagno ebbero alcuni opuscoli tradotti da *Marsilio Ficino* di greco in latino, Marziano Capella e un altra opera »de oculo morali", che vogliono publicare in volgare (bedeutet: die Volkssprache, wie Dante in seinem bekannten Werk *Il convitto* das Italienische *il volgare* nennt).... Quanto agli opuscoli greci tradotti da *Marsilio Ficino* non saprei determinare quali si fossero. Das Datum ist 1497 27. Aprile. Hingegen erfahren wir aus Fulin p. 34 N. 28 de dato 23 Giugno 1494, dass Giralamo Biondo die Erlaubniss erhält, die »epistolas spectantissimi ac praestantissimi domini *Marsilii Ficini* florentini viri eruditissimi opera, quidem singularia et perutilia" drucken zu lassen. Und in der That erschienen Ficini's *Epistolae* im Jahre 1495 im Druck und Verlag Biondo's in Venedig (Fulin ibid. p. 34 Anm., *Panzer*, III. Ven. Num. 1926). Es scheint sogar aus Tulins Worten hervorzugehen, dass die Epistolae, ins Italienische übertragen, veröffentlicht wurden, da er die ital. Form *Epistole* wählt (Le *Epistole* di Marsilio Ficino, col privilegio concesso a Girolamo Biondo a spese dello stesso Biondo uscirono dalle medesima tipografia a Venezia, vigilia divi Gregorii, anno salutis MCCCCLXXXXV). — Ueber den Cardinal Ugo, denn De Rossi des öftern anführt, schreibt Cassel p. 161 s. h. v. וכתב פירושים על התורה גם נדפס, was natürlich den Forscher nicht befriedigen kann. Fulin p. 45 N. 54 belehrt uns: Stefano e Bernardino di Nalli vogliono stampare tutte le opere non più stampate di Alessandro di Ales e di Ugo cardinale sul vecchio e nuovo testamento, woraus zu ersehen, dass Ugo einen Commentar zum alten und neuen Testament verfasst. In der Anmerkung hiezu bemerkt Fulin: Non trovo che la postilla super totum Psalterium attribuenta ad Alessandro di Ales (ma che appartiene ad Ugone di S. Caro) stampata a Venezia 12 Nov. 1496, und ibid. p. 82 N. 78 erfahren wir weiter, dass am 14. März 1498

(N. C.) die *Sermoni di Ugo cardinale* gedruckt worden. — Zu *Petrarca* bemerkt Cassel p. 171, was uns natürlich nicht in משורר איטלקי מפורסם במאה הי״ד וגם כותב העתים den Stand setzt, den Titel des betreffenden Geschichtswerkes zu erfahren; Fulin p. 87 N. 165 belehrt uns, dass Giacomo di Penci da Lecco vuol dare alla stampe »La Chronica de missier Francesco Petrarca de la vite di Pontifici et Imperatori, vulgar colla zonto infina questi tempi, und zwar de dato 26 Nov. 1507, es zeigt uns dies, dass man damals ernstlich daran gieng die lateinischen und griechischen Werke durch Uebersetzungen in die Volkssprache zum Gemeingut des Volkes zu machen. — Weitere De Rossi betreffende Autoren werden zur Zeit erwähnt werden.

Kurze Notizen über Handschriften,

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

I. Ueber einige Handschriften des Herrn Dr. Ginsburg (Herausgeber der prachtvollen Massorah).

Dr. G. besitzt ungefähr 100 Handschriften, von welchen ich nur diejenigen hervorhebe, die entweder ganz unbekannt sind oder ihre Wichtigkeit haben durch die Namen der Abschreiber und Besitzer [1]).

A. Biblische Handschriften.

1. חומש (ohne Nummer) mit folgendem Epigraph: ותשלם מלאכת עבדת הקדש בתורת משה איש האלהים מכתב ידי יוסף בן שיניור המכונה די באילו בטאושת מתא יע״א וכתבתיו ונקדתיו ומסרתיו ודקדקתיו כאשר השיגה ידי. בכל כחי ובכל מאדי. ונשמרתי מאד בחסרות ויתרות ופתוחות וסתומות ובתקון השורות ובאותיות ב״ה שמו בראש הדפין מישרות. כאשר נמצא בספרי עזרא 2) לא חסרתי ולא הוספתי וגם כל המסרה הסדורה בספרי המסרה. כתבתי כל אחת ואחת במקומה סדורה. והספרים אשר העתקתי הספר הזה היו ספרי חמדה. להשמר על טעם או נקדה. גם בהם ספר אחד מחברת תלמוד תורה. אשר נכתב בברצלונה המעטירה. אשר העתק מן המקרא. אשר נכתבה בירושלם עיר הקדש ת״ו במהרה. והיא מקדש״ה בשם נקראה. נם עבדך נזהר בהם. להעמידם על מכוניהם. ובכחי הנאדר אחד מהם לא נעדר. רק אין התם בלי לי״י לבדו. יתן כח להשלים כל המקדשיה לעבדו. אמן נשלם ה׳ יום לירח אב שנת רל״ד לפרט האלף הששי.

Span. Quadratschrift, 8⁰., Pergament.

---

1) Die Nummern in [] sind von mir mit Bleifeder im Anfange der Handschriften verzeichnet. Ich habe nicht Zeit genug um die Anfänge der Werke abzuschreiben. Hr. Dr. G. ist liebenswürdig genug, seine Bücher und Handschriften zur Benutzung zu leihen.

2) Ueber Esra-Bibel vergleiche Dr. Ginsburg's Massorah, חילופים, 633 und meinen Catalog No. 2543.

2. Pentateuch mit Targum, beide Massorah und mit Megilloth, Haftaroth und Hiob, 3 Bände. Epigraph zu 2: חזק ונתחזק הסופר לא יוזק לא היום ולא לעולם עד שיעלה חמור בסולם. אני יצחק בר שמחה סיימתי זה החומש יום ה׳ פ׳ עקב בי״ו אב וכתבתי אותו לר׳ מאיר בר נתן ידידיה? בן מנחם מטרלינה In Bd. 3: יום ג׳ מרחשון קע״ד.

Deutsche Quadratschrift, 4⁰., Pergament.

B. Commentare und Noten.

1. *a.* מבחר המאמרים, Commentar zum Pentateuch, von Nathan הרופא כבשת (Dr. Schiller-Szinessy's Catalog N⁰. 62). — *b.* מבחר הפנינים Copirt von Jacob ben Salomon für Schabbatai b. Moses דיססא, beendigt 15. Schebat [5]226 = 1465.

Rabbin. Schrift, Papier, 8⁰. [N⁰. 59].

2. ס׳ סגולת מלכים, Commentar zum Pentateuch, von Isaac Dondon (Anfang und Ende fehlen). Aus der Bibliothek גנזי מיליארד (mein Catal. N⁰. 266) [N⁰. 11].

3. *a.* ס׳ מים עמוקים, Noten zum Pentateuch, von Juda ברדוגו, copirt פעם שנית בשנת לא יסור שבט מיהודה von Moses ben Abraham Toledano auf Verlangen des Chajjim ן׳ עטר. — *b.* (Fol. 27). גלי עמיקתא, kabbalistische Noten zum Pentateuch von Mordechai ?גרור

Span. rabb. Char., Papier, 8⁰. [N⁰. 70].

4. חנוך לנער, Commentar zu den Proverbien von Saul Serero (mein Catal. N⁰. 124). Zu Ende פי׳ ערכין לר׳ יוסף אלמושנינו

Or. cursiv, 8⁰., Papier [N⁰. 42].

5. Nachmanides' Commentar zu Hiob, copirt von Juda סיני (*Revue des Etudes juives*, XII, p. 94) Caro המכונה דילה מוני für Abraham Franco, 8. Tebeth ohne Jahr [N⁰. 37].

6. Commentare zu ש״הש von Joseph Hajjun und שאר ישוב [1]) (von

1) Also nicht Jacob Provenzale, wie schon Steinschneider (Catal. Bodl. col. 1247) vermuthet.

einer späteren Hand שמואל ארמילוס רופא יחיה שמואל ובניו). Anfang von 2 אמר שאר ישוב ראינו כי כל האהבה שהיא תלויה בדבר עולמי בהגיע אותו דבר תשוב אהבה איבה כמו אהבת אמנון. Copirt von מכלוף בר״כה ben Jacob אסולין für Moses ben ראש נשיאי ישראל הנגיד Abraham רותי, beendigt Dienstag den 19. Siwan שם ה׳ נקרא עליך=5351=1591. Besitzer: Salomon ben Meir אלפלאן.

Span. rabb. Char., 4⁰., Papier [N⁰. 16].

C. Midrasch zu den Psalmen [NN. 10 und 52], letztere von Herrn S. Buber für seine zu erscheinende Ausgabe benutzt.

Talmudisches.

1. *a.* Commentar zu פ׳ אבות von Isaac Israeli (mein Catal. N⁰. 383,2). — *b.* Commentar zu Esther und Ruth von Abraham נבע (von einer späteren Hand zugeschrieben). Epigraph אני יוסף בר״כה כתבתי פי׳ זה להר׳ אברהם סבע זקו״ל והיתה השלמתו בליל ה׳ הרל״ח.

Span. rabb. Char. (viele Blätter von spanischer Hand ergänzt), 8⁰., Papier [N⁰. 15].

2. *a.* Commentar zu Aboth von Joseph ben Nahmias. Anfang נקראת מסכת אבות כי אבות הראשונים כל אחד מהם לקח מרגלא בפומיה. Stellen aus אדר״נ. — *b.* (fol. 19*b*) Commentar zu den אזהרות, Anfang דרש ר׳ שמלאי, zitirt אזהרות von Isaac ben גיקטיליה und Isaac ben Reuben. Besitzer מימון ן׳ אלחזאן.

Span. rabb., 4⁰., Papier [N⁰. 35].

3. Commentar zu חולין (unvollständig), fängt an mit פ׳ השוחט, von einem Provenzalen (nach den לועזים zu urtheilen), der nur מורי הגאון מפי ר׳ ברוך und ר׳ האיי zitirt.

Deutsch rabb. Char., 4⁰., Papier [N⁰. 66].

4. Commentar zu Maimonides' קידוש החדש. Besitzer מירושת אבי ליב וועללר

Deutsch curs., 4⁰., Papier., ff. 39.

5. *a.* ?טור א״ח mit einem deutschen Gedicht (Anfang פארין און וויענה, gedruckt Verona 1593; vgl. *Hebr. Bibliographie* VIII,16) [N⁰. 18].

D. Homiletisches.

1. ס' שבתות ה', Homilien von Abraham מאנסאנו ben Jehonathan ben Immanuel ben Joseph.

Span. rabb. Char. (Autograph?), 2 coll., fol., Papier, ff. 123 [N⁰. 7].

2. דרושים von einem Rabbiner in Jerusalem, wovon die erste datirt ist: Jerusalem, Heschwan 5501 = 1740, auf den Tod des Autors Vaters; fol. 21, datirt 4. V'adar 5505, und überschrieben על אשת חיל מרת מרים אחות השר המרומם כמהר' דוד זינאנה אמה של הגבר נשא ורם כמוהרר' שמואל הלוי סדר אמור י"ז אייר התק"ו. — Fol. 28*b* überschrieben והיתה באותה שבוע מכת הארבה וגם שמועה מהחכמים השלמים הר' כמהרר' אליה אחקו מאיזמיר והחכם השלם החסיד המקובל כמהרר יצחק פרץ שנפטר בטבריא ה' ב' למ' אדר הת"ק בירושלים; fol. 32*b* בהר על פטירת החכם המרומם כמוה' ישיה פינטו; fol. 37*b* כ"ז אייר התק"ד על פטירת הישיש הגבר כמהרר ברוך אגומן; fol. 47*b* בלק התק"ו תמוז על פטירת הישיש כמהר' יצחק שאקי; fol. 50*b* מטות כ"ו תמוז התק"ד על פטירת ר' רפאל יוסף ישראל; fol. 60 שופטים על פטירת החכם··· רפאל טריויש ג' מנחם התק"ה

Span. rabb. Char., 2 coll., Papier, ff. 71 [N⁰. 11*a*].

3. דרשות von Schem Tob ben Joseph ben Schem Tob (gedruckt), copirt von Joseph ben Isaac Hak-kohen in אלקסר כביר, beendigt Dienstag, den 23. Adar 5326 = 1566.

Span. rabb. Char., 4⁰., Papier [N⁰. 49].

4. Homilien, datirt 5502 = 1742. Auf den Tod des Joseph Nahmias; des Elieser Nahum; des Joseph אלוינדה (5503); des Salomon הרירה. Eine französische Note sagt, dass Joseph ben Rabbi aus Jerusalem machte es zum Geschenk (dem Mr. Black, Besitzer der HSS. גנזי מילאדר? Siehe oben B 2).

Magreb Curs., 4⁰., Papier [N⁰. 27].

E. Liturgisches.

1. Fragment eines סידור, wo zu Ende מוסף (fol. 5) folgendes בעו"ה אתחיל לכתוב סדר קברי אבותינו ז"ל מפי וכתב ר' וייבלין ירושלמי ז"ל [N⁰. 21].

2. Italienisches מחזור, geschrieben von Moses ben Abraham Luzzatto, beendigt Sonntag den 12. מרחשון 5356 = 1595 in אודירנו (תחת ממשלת מויניליאה).

Quadratschrift, 4⁰., Papier [N⁰. 40].

3. סליחות (Ritus Avignon?), Besitzer: Elischa ben Isaac דקארקאשונה; Joseph צמח דקארקאשונה, Moses דליניל, דוויואש? חיא בוטנא; Israel דוויש, Salomon מקייף (מליף?).

Span. cursiv, 8⁰., Papier., ff. 58 [N⁰. 56].

4. סדר יה"כ קטן, nach der Amsterdamer Ausgabe, copirt von Simcha פיהס סג"ל, Mannheim (מנהיים) 5535=1775. Besitzer: zu Ende נתן לי במתנה··· מאת אדוני אבי זקני וירשתי אותה מעם אדוני אבי ז"ל אני הכותב הק' מיכאל צבי טווזר ב' מוה' יקר ז"ל העלישיות; אני בן בת מאיר באגד מווערבויא.

Quadratschrift, 8⁰., Pergament [N⁰. 74].

5. Ufficio Ebraico vulgarizatto, von Samuel Vita Morpurgo.

F. Theologisches.

1. מורה הנבוכים. Besitzer: Elia del Medigo kaufte diese Handschrift von Schabbatai (ausradirt); Jedidiah? del Medigo; Baruch ben Joseph Naphtali Hak-Kohen aus Padua; Naphtali ben Baruch כן.

2. Commentar zu מורה נבוכים von Mordechai Comtino (כומטינו) ben Elieser. Anfang: למה שהיתה הצלחת האדם האחרונה היא המכוונת בבריאתו כי היא התכלית לשלימותו. Vgl. für beide dr. Friedländer's englische Uebersetzung des מ"נ (London 1855), Vorrede, p. XIV und XIX.

3. ארבעה קנינים von Jehuda ben Salomon Canpauton, philosophisch-theologische Abhandlungen. (Ms. Sussex, N⁰. 17. Siehe אוצר הספרים a.v.) I ist überschrieben קנין חובה, IV קנין בית המקדש, beendigt in הוניין, 1590 = 1330 (auf Bindeblatt: ···קנפנטון ממדינת מולינה דעל נהר מולינה). Copirt von מסעוד ן' חיון יצ"ו

ן' שמואל, beendigt Donnerstag, 15. Tammus 5264 = 1504 בתשאשת אחד מן אפרכלא דעל נהר אלכותאת.

Span. rabb. Char., 4⁰. Papier, ff. 130 [N⁰. 66].

G. Grammatisches.

1. D. Kimchi's מכלול, copirt von Israel ben Abraham Lago für Joseph ben Samuel פורטוגליש.

Span. rabb., 8⁰., Papier, ff. 149 [N⁰. 41].

2. ס' הדקדוק von Moses Luzzatto.

Span. rabb., 12⁰., Pergament, ff. 62 [N⁰. 76].

H. Kabbalistisches und Mystisches.

1. Commentar zu ס' יצירה von ראובן ישר. Fol. 112 באור קצת מלות המערכת כפי ליקוטי הר' ראובן יש״ר; fol. 186 שערים, I. שער ההריסה; Ende שער הערלה (unvollständig).

Ital. rabb., 8⁰., Papier, ff. 217 [N⁰. 63].

2. Commentar zu ס' יצירה von Samuel ben Elischa משער אריה, Titel בן אלישע; ein anderer Commentar von demselben, Titel בן רחל.

Ital cursiv, 4⁰., ff. 43 [N⁰. 48].

3. זוהר שמות. Besitzer Raphael? ben Isaac מכורלי.

Ital. curs., 4⁰., Papier, ff. 313 [N⁰. 58].

4. ס' הקנה zu בראשית, copirt von Mordechai b. Elia, beendigt 12. Adar, Donnerstag, 5225 = 1465. Besitzer: Esra ben Schemariah המזרחי; Fol. 1 liest man: זכור דבר לעבדך מנחם עזריה מפאנו; von einer anderen Hand נראה שזאת חתימת הרב מהרר' מנחם עזריה מפאנו זלה״ה בעל ספר עשרה מאמרות כמוס יעקב אבן לור יע״ט.

Span. rabb., 4⁰., Papier und Pergament, ff. 277 [N⁰. 5].

5 a. שערי צדק von מר' ורבנא ר' יוסף בן יגדל (ס״א גיקטלא) בן אברהם

b. ס' הבהיר. Besitzer: Jechiel ben Gaon Asriel kaufte die Hschr. von seinem Schwager Hillel ben Baruch.

Span. rabb., 4⁰., Pergament [N⁰. 32].

6. a. מראות אלהים von Chanoch Konstantini. b. בן פורת יוסף (so auf dem letzten Blatte), Noten zu שה״ש (philosophisch) von einem Schüler des Ahron ben (ibn?) Chajjim, Verfasser des לב אהרן.

Span. rabb. (von zwei Schreibern), 4⁰., Papier [N⁰. 60].

7. ס' הגן, von Isaac ben Elieser, copirt von Juda כילה? Zarfati לבית טרבות. Besitzer: Joseph Sechariah Segre.

Ital. curs., 4⁰., Papier [N⁰. 50].

8. מגלה עמוקות von Nathan Spiro mit einer Vorrede von seinem Schwiegersohn Salomon. Besitzer: Phöbus (פייבש) aus Wien (וויינא); Moses ספירא. Liturgien zu Ende.

Ital. curs., 2 coll., 8⁰., Papier [N⁰. 28].

9. a. דעת חכמה (kabb. Phil.), Anfang שער השבת; Ende שער הידיעות; zitirt גלאנטי. Zu Ende פרק שירה und ein Auszug von ס' ברית אברהם. —

b. Stücke von Saadja ibn Danân: Comm. zu הנה ישכיל עבדי; kleinere Auszüge; fol. 99b וקבלת פי שהר אב סנת הרמב״ע עלי אוחכפוס; fol. 105b, der תאריך, שו״ת, Gedichte; fol. 111b שלום שלחו אלי נכבדי הקהל הקדוש קהל מאלקה ישלו לשאול את פי במעשה שקרה והוא שאחד מאלו האנוסים הבאים מארץ קאשטילייא לחזור בתשובתם; fol. 114. Noten zu biblischen Stellen, gezeichnet חיים ן' רמוך. —

c. (fol. 114b) ס' המשלים von Abraham גיקאטילייא. — d. (fol. 116) ein Capitel über die Buchstaben des Alphabets, Anfang fehlt, beendigt 5336=1576. — e. (fol. 118), 148 Fragen und Antworten (von Gikatilia?), I. למה בריאת אדם הראשון דומה למלך שבקש להראות לעבדיו עושרו וגדולתו, Ende למה העושר והכבוד דומין בעולם הזה ובעולם הבא, beendigt Donnerstag, 21 Ab 5352=1592.

a. span. curs. (Autograph?), 2 coll. — b. zu Ende span. rabb. (verschiedene Schrift), fol., Papier, ff. 131 [N⁰. 8].

J. Poetisches.

1. שיר אשר חבר כמר' אליעזר מפאנו לעת הכנס ק״ק של גראדיסקא לחינוך בה״כ החדשה ר״ח תמוז התק״ט, Anfang אשיר בחינוך זה ופה אגילה. Besitzer: Meir ben Isaac Luzzatto.

Quadratschr., 8⁰., Papier [N⁰. 38].

2. Anfang באתי היום מך ומעי הומים, Italienisch: Vengo con tribulati nervi.

Quadratschr. und lateinische Schrift, 8°., Papier [N°. 170].

Verschiedenes.

1. *a.* שחרית יוסף, Calender von Joseph ben Schem Tob und einem Anonymus vom Jahre כחת״ן, beendet Freitag, 19 Ab 5481 = 1721. Zu Ende תקופת תשרי התקכ״ו. Besitzer: Samuel Abu (unleserlich). — *b.* פרקי שירה von El. Levita.

Span. rabb., 12°., Papier [N°. 77].

2. Formulare für Briefe 54 und dann 117. Fol. 64 כתב שאלה כמ׳ אליעזר מפאנו יצ״ו אל כמה׳ משה עמרם לאטינו חותנו אביר הרופאים מאנטובה י״ז מאייו שנ״ד; fol. 69 כתב שאלה אל כמ׳ אליהו דאיינה גיסי, worin die Rede ist von einem ermordeten אלחנן יעל מפאנו; fol. 79 אל כמר׳ דוד סיינה; andere Briefe, gezeichnet אל יצחק; אל כמהר׳ יוסף בכמהרר׳ הלל מויארונה; עזריאל פתחיה אלאטינו אל כמ׳ אלחנן? דאויינה גיסי; אל יצחק ממודינה דוויילה

Ital. curs., 4°. [N°. 25].

3. Eine כתובה (ohne Nummer). *a.* 12 Ab 5473 ויניציאה דיתבא על ימא, Bräutigam: Gerschom ben Chiskia Joel Belgrado, Braut: Rachel, Tochter des Moses מליוודאל יצ״ו גימיו; Zeugen: Salomon ben Jesaja נילה; Salomon de Silva (סילווה); Salomon אלטראס. — *b.* datirt טריאיסטי, 2 Nisan 5492; Bräutigam: Juda ben Jacob Levi; Braut: Smiralda, Tochter des Chiskia Levi; Zeugen: Juda ben Jacob Levi; Menachem ben Jacob לאוודי; זעלגמאן בן שמעון פערסט.

4. Jüdisch-deutsch. *a,* Paraphrase von נור משלו und המבדיל; dann מעשה מדאננק; מעשה ממענץ; מעשה בון ווירמש.

Alt-deutsch curs., 8°., Papier.

b. Ein Fragment von König Arthur (Anfang fehlt). Ende דער דש בוך גשריבן הוט. דער איכלט בון גוטיין אויז דער שטאט...

שעפטיל מיט זיין נאמן גינאנט. זה הספר שלי וויזוויליט ברענדלן שת׳
אשת היקר והמשכיל יקותיאל כ״ץ יצ״ו בן משה יעקב זצ״ל מוויניזייא.

Deutsch curs., 8°., Papier.

II. Amsterdam, im portugiesischen בית המדרש, ein Theil von Maimonides' Mischneh Thorah, mit folgendem Epigraph אני ברזילי בר יעקב הלוי יצ״ו כתבתי לנכבד ר׳ יוסף בר אברהם מר דוד שלומי ארבעה עשר ספרי הרב רבינו משה בן הרב הגדול רב׳ מימון זכר צדיקים לברכה הכוללים כל חבורו הגדול הנקרא משנה תורה במדינת כרדובה וסיימתים בחדש שבט שנת המ״ב לב״ע כתיבת אחת ומדה אחת קלב אחד לכלם ואל שדי....

Vielleicht ist der Vater Barsilai's identisch mit dem Copisten der Cambridger Hschr. (Dr. Schiller-Szinessy's Catalog N°. 12).

III. Darmstadt. Ausser der wichtigen Hschr., aus der Herr Mannheimer die גזירות השכנות gegeben, und die ich bei einer andern Gelegenheit beschreiben werde, und einer anderen der משלי שועלים, die Herr Dr. Landsberger in seiner kritischen Ausgabe dieses Buches beschreiben wird, enthält N°. 13 ein deutsches מחזור, geschrieben von Jacob ben R. Schneor הסופר für Meir ben Elia, angefangen den 1. Tammus 5106 = 1346, beendigt Mittwoch, den 13. Adar 5108 in Hammelburg (הַמַלבּוּרְק). — N°. 7 enthält eine הגדה mit Figuren von אומן צייר וכותב יהודא ליב במ׳ אלי׳ הכהן aus Lissa und Copenhagen, geschrieben 1769, mit חד גדיא. — N°. 8 eine הגדה mit Commentar, hat nicht חד גדיא, geschrieben von dem Sofer Israel ben Meir aus Heidelberg (מהיידלברקא). — N°. 16 enthält ein deutsches מחזור (ר״ה und יה״כ), geschrieben vor 5261 = 1501. Besitzer: Abraham ben Moses Hak-Kohen Jeruschalmi; dann Moses ben Abraham Kohen. — N°. 14 enthält יוצרות und פרקים; letztere unpunktirt. — N°. 15, 2 Bände, enthält ein מחזור deutscher Ritus. Epigraph הוגה על פי הגהות מהריל והגהות מר׳ שלמה לוריא ונוסף בה כהנה וכהנה ביתר שאת ויתר עוז עם הגהה מדוייקת ומיוסדת מן מחזור בנ״ה הישן כסדר ומנהג פה ק״ק ורנקפורט דמיין כלילות יופי משוש כל הארץ.

Notizen aus Einbänden und gedruckten Büchern,

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

---

1. Fragmente über eine Verfolgung in Posen aus dem Einbande einer jüdisch-deutschen Uebersetzung des תרגום שני des Buches Esther (Berlin 1717, 4⁰. Opp. quo 162, olim 138, Steinschneiders Catal. Bodl. N⁰. 1226). Es scheint auf die Belagerung der Schweden sich zu beziehen (vergl. die Geschichte der Juden in Posen, Frankel's Monatsschrift, Jahrg. 14, Seite 127)[1].

Fol. 1. **די בישרייבונג פון גזירות ק״ק פוזנא**

מיר האבין גימיינט מיר זיינן פויגיל פרייא. עז
זיינן יהודים ווידר אויס דעם מקום גיגאנגין. ערשט
האט מן זיא ווידר טאן אויף פאנגין :

אריין האבין זיא בפעלין טאן. עז זאל זיך קיין יהודא
ווייזין אוני קומין צו גאן. דען זיא קענין קיין יהודי פר
זיך זעהן : זי זאגין זי קומין נאר אויש שפעסין :

וואש האבין מיר זיך דא גיזעלט גדענקין. מיר הובן
וואול גאוו ווסט זיא ווערין אונש דאש ניט שענקין :
אבר מיר הובין גמיינט זי ווערן נעמן אונזר הוב אוני
גוט : מיר האבין אבר ניט גיטראכט זי ווערן נעמן
אונזיר בלוט :

האלופי ראשי קציני קהילה האבן פר דיא עניים
ואביונים טון זארגין. אוני פעולות גיטאן
דז איין שררה האט זיא הונדרט שעפיל קארין טאן
בארגין : איז דאז פאלק נאהינט אן מקום גיקומין. אוני
האבין דיא מילן אוועק גינומין :

---

1) Unser geehrter Freund und treuer Mitarbeiter hatte die Güte, uns die Fragmente zur Einsicht einzusenden. Dieselben bilden 4 auf eine Seite bedruckte, nicht auf einander folgende 8o.-Seiten, welche hier genau nach dem Original abgedruckt sind, jedoch so, dass was hier mit Raschi-Schrift ist abgedruckt, im Original jüd.-deutscher Character hat. Red.

וויא ביטר איז גיוואזין אונזיר לעבין. מיר האבן ניט
גיהאט איין קינד איין שטיקל ברוט צו געבן. וויא
זיינן מיר אין צרות גיזעסין. איינר הוט דעם אנדרן
שיר לעבדיגר הייט אויף גיגעסין :

אויך האבין מיר ניסט גהאט צו טרינקן. לייטן וושר
וואס דא האבין טון שטינקין. דען דאז פאלק
האבין

Fol. 2 : **דיא בישרייבונג פון גזירות ק״ק פוזנא**

אוועק גיטראגין : זיינן דער נאך אנדרי גיקומין
מן זאל זיא ווייזין וויא געלט איז פר גראבין. איינר דען
אנדרן האבין זיך גיגעבין אין דיא טיר. צו שרייבן
אלס ווער צו ווייניג אל דאז פפיר :

האבין גיזאגט צום ערשטן ווילן מיר נעמן אייער
געלט : דער נאך מוזט איר קומין פון דיא וועלט
ווערט דען אראפ קומן פון הימל אייער גאטי [sic] מיר ווילן
אייך מאכין צו שאנדין אונ צו שפאט :

[ע]ש זיינן גיוועזין בעו״ה אייטיל רויביר אוני מארדר :
זיא הובין גילעבט אן מרדיר זיא הובין גיהא דיא
[פ]ולי וואכט. זיא ווערין אלז אויש רייסין ח״ו האבין
מיר גידאכט :

[ד]ען האט אונש מקטון ועד גדול איין וועק גינומן אוני
אוני מן האט אונז ניט גלאזין איין שוה פרוטה עז
[אי]ז מקוים גיווארן ותתה תרד מטה מטה. דאז הייסט
[ז]יך גלייך אז מן העט דער שלאגין. עני חשוב כמת
טואן אונזרי חכמים זאגן :

...איין גזירה איז דאש גוועזין דז איין פאטר האט
ניסט גיוואושט פון זיין קינד. אוני אז דאז קינד
[ה]אט גזעהן מן וויל זיין פאטר אוני מוטר הרגין איז עז
[אוו]עק גלאפין גשווינד. אוני האבין זיך אין לערנר טון
[פ]ר שטעקין. מיט שטרויא הובין זי זיך טון צו דעקין :
בני

Fol. 3 : **דיא בישרייבונג פון גזירות ק״ק פוזנא**

פרויא האבין זיא גיטאן אי וויר דיך פול
קוגלין שיסן אז איין פויק איז גישוואלין איר גוף אוני
הענד אוני פיסן. אויף פיל זעלכי דיא קענין ניט הון
אוני ניט איין הער. מן קען דאך ניט וויסן וואס מיט זיא
איז דר מער :

וויא האט דאז קענן גאט צו זעהן. זינד טיטוס רשע
איז דאס ניט גישעהין : זיא האבין גישפראכין
וואו איז אייער גאט : לאז ער זיך אן נעמין אז איר
קומט צו שפאט :

ווען מיר וועלטין דעס חילול השם שרייבין פון
דיא שול. מעכטין זיין גאנצי ביכר פול. ווילן
מיר דער פון פר מיידן. איין טייל וואס זיא האבין
פון דיא כלי קודש גינומין ווילן מיר בשיידן :

עש זיינין גיוועזין קרוינין אוני בלעך אוני פרוכת
פון פר לייטין הער : וואס דא האט מקדיש גיוועזן
דער רייכיר ר׳ הירש אוני דער רייכיר ר׳ בער : אויך
מיין פעטיר ר׳ ישעי׳ פלאנקר אוני די אנדרי מולטנים [sic].
דאס איז גיוועזין פון כמה שנים :

אויך הקצין ר׳ בעריל האט גיגעבין איין פרוכת אין
שול. עז איז רייך גיוועזין אין זילבר אוני גאלד
גאר פול. וויא פיל טויזינט גילדן הוט עס אן גיטראפן.
זיא זיינין דער מיט אין קלוסטר אריין גילאפין :

זיא

Fol. 4 : **דיא בישרייבונג פון גזירות ק״ק פוזנא**

אוני גשפראכין יודן פר פייאר זאלט איר אייך
הייכט היטן : וואשיר זאלט איר אייך לאזין טראגין
אויף דיא דעכיר. איר ווערט בקומין פייאר דאז איר
ווערט אייך פר שטעקין אין דיא לעכיר ;

איבר דיא יהודים איז ליידר וואר׳ן אן געבן איין מסירה
וויא זיא ברענגן אויף דער שאנץ קוגלין אונט
פולוויר צו צו פירן דרוס האבין זיא גילאזט אויש רופין
מיט פוקין אוני׳ טרומיטן דיא וואס דאס מקום ווערן
איין נעהן זאלין דיא יודן טיטן :

דרייא טאג האט זי געבן צייט זי זאלן זיין אן גברייט
דען זיא ווילן זיך איר צעבן אין שטארים וואגין
דוא וואס ווערין פון זיא איבר בלייבין זאלין דיא פול
מאכט איבר דיא ידודים [sic] האבין :

זיא האבין גיטאן אויף ביטן אל דיא פויארין פון דיא
דערפיר : זיא זאלין זיך איר העק וואל אן
שארפין. זיא זאלין זיך אן דיא יהודים נוקם ונוטר
זיין. צו פר טילגן גרוס אונט קליין.

דען פירדן טאג אין חודש אב בייא נאכט האט הקב״ה
אונזיר זינט גידאכט. דיא טורין פון דיא תפילה
האט ער גיטאן צו שליסן. אויך פון דיא טרערין וואס
מיר האבין גיטאן פר גישן.

אוי נא לנו כי חטאנו. וויא האבין מיר זיך גיטאן אל

חורבן

2. Ende des שבט יהודה, Amsterdam, 8⁰., 1655, im Bodleiana-Exemplar, Opp., 8⁰., 1137, olim 908, findet sich folgende Notiz über Worms, schon von Steinschneider (Catal. Bodl. col. 2395) erwähnt. Es betrifft hauptsächlich die Judengasse, und bestätigt das Document, mitgetheilt von Dr. L. Lewysohn in Kobak's Jeschurun, Bd. 4, Seite 99 (deutsche Abtheilung).

ביום שלישי שנים עשר לירח סיון שנת חמשת אלפים וארבעים ותשעה לבריאות העולם לסדר בהעלותך הנירות וישמע ה׳ ויחר אפו ותבער בם אש ה׳ ותאכל בקצה המחנה וגו׳ ויקרא ה׳ המקום ההוא תבערה כי בערה בם אש ה׳. בחלות יום הנ״ל הציתו באש העיר גדולה לאלקי׳ מלאה חכמים וסופרי׳ ה״ה הקהלה קדושה ומפוארה פאר הקהלות ווירמיזא עם כל בית נכותיו המקדש מעט שהיה בה וב״ה של רש״י ז״ל ואש היה אש לא נופח ובמעט זמן נשרף כל המקום והקהלה ההיא אשר היה מיוסד קודם חורבן בית הראשון ולאדוני או״מ יועץ ונשוא פנים, חכם השלם פ״ו והשתדלן יצ״ו היה לו בתוך הרחוב יהודים ששה בתים מלבד הגנו׳ ופרדסי׳ ויטע אברהם אשל ומלבד כמה וכמה בתי׳ אשר לו תוך המקום חוץ, הרחוב וביחוד הבית לו״ר ז״ן שהיה דירות כבודו בתוכו נחלה בלי מצרי׳ אשר היה פתוחה לרווחה עכשיו נתגללו בו האויבי׳ עם לא היה הצרפתים י״ש וזכרם אשר עשו על לא חמס בכפם ארץ אל תכסה ואל יהי׳ מקום לצעקתם אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע מאן דלא שהי אוניתא דאדום לא לישהי אוניתם. וכל בית ישראל יבכיון את השריפה וחורבן הקהלה אשר היה ברחוב יותר מק״י בתים גדולי׳ חשובי׳ וספוני׳ ארץ מלאה כל טוב ועכשיו נהפך למדבר אשר היה לפנים כגן ה׳. על החורבן הק״ק הנ״ל אשא נהי ועיני יורדת מים מים על אבדון ארץ מולדתי ובית אבי. גם היה שם מקו׳ דירות אחותי תי׳ שנשרפו בתיהם בניני׳ נחמדי׳ ואחותי מרת רעכלן תי׳ הענוגה והרכה נודדת כציפר מקינה אחר שלשה ימי׳ ללידתה בן זכר בא הגזירה והקצף מאת הצורר לשם והוצרכה ללכת משם על זאת ידוו כל הדווי׳ אשר לא ניסת באלה וביקש לישב בשלוה וקפץ עליו רוגזא. ולאחותי תי׳ היה להם שם שלשה בתי׳ ולדודי פ״ו כמר משה ארבע בתים בעו״ה איך נפלו משפחתינו והקהלה מפוארה משמים לארץ מאיגרא רמי לבירא עמיקתא וישליכם ה׳ אל ארץ אחרת ושפת אשר לא ידעו ושמעו מעולם עכשיו שומעים. ונדדי׳ בארץ לא להם וגרים שם שם לו חוק.

3. Zu Ende der Bibel quarto, Bomberg, 1525 im Bodleiana-Exemplar, Opp., 4⁰. N⁰. 2 (so auch olim 2) findet man folgende Stelle, beschädigt durch den Buchbinder; es ist möglich, dass diese Notiz vom Besitzer אברהם בן לא״א מרדכי שליט מק״ק ווינטרפעלד ist, der im Jahre 5421=1661 das Buch besass.

כתוב על האבן בזה לשון במדינת פרנקרייך במקום פריז והכתב בא
מקיסר רודאלפס
גדל חרב בצד החומה במקום פריז והי׳ חשש ויראה שלא ינזק ונוה להפיל
מגדול ולבנות מגדל
כל השער ונמצא תחת אותה. המגדל אבן של שיש ארכה שמנה אמות ורחבו
ארבע אמות והי׳ הכתב
ישו יהי׳ מלחמה גדולה על הים ועל היבשה ואפיפיור מת והשיבו אחר
במקומו. ובשנת לא
..דמדינותי שו במדינה נאמונתרי ואטליי׳ ואלמורה ואפריקה ויהיה מלחמה
גדולה בצרפת.. ואיטלי׳ ובשנת ל״ב יומת אפיפיור ולא יהי׳ אחר אפיפיור.
ובשנת ל״ג יהיה מלחמה גדולה וחרון
בכל המדינות ובשנת ל״ד יהיה מעט ניכר אמונת ישו בין העמים. ובשנת
ל״ה יהי׳ רעש
חרדה הרבה ובשנת ל״ו כל אפריקה יהי׳ נשרפה וכל הנהרות כולה יהי׳ דם
ובשנת ל״ז יבוא שלטון
גוג ומגוג ובשנת ל״ח יהי׳ ארצות חרבות ורעדים ורעשים ורעם יהי׳
בתוכו ובשנת
וידעו כל הארץ למנין נוצרים אלף ושבע אמות נתעלה אילו לאילו ונעשה
אמונה ודעה אחת על כל העמים. ע״כ הכתב

Varianten und Zusätze zu Jellinek's קונטרס ווירמייזא (*Letterbode* VI, S. 67,68) aus der Rosenthal'schen Handschrift in der Universitäts-Bibliothek, Amsterdam,

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

Seite 3, Z. 10 גולדין für גולדא. — S. 4, Z. 7 ר׳ שמחה הכהן ohne ואחיו; Z. 13 מר׳ רפאל für דניאל; Z. 14 ונטרואי für ונטחנאי; Z. 15 מרת אסתר ובנה; 18 ובילן für ובלט; 20 von ר׳ גדליה bis מר שמשון (רב) fehlt. — Z. 5, Z. 2 יענטלין; 16 בוניפיליא בת ר׳ שלמה

31 ; ר׳ וולף 30 ; גוטלין 29 ; הבתולה רעכלין. ובתה מרת 27 ; הכהן
4 ; שלמה für ר׳ שמואל ,מיכלן S. 6, Z. 1 — .מרת איידלהיט ובתו
מרת 8 ; ר׳ מנחם ואשתו מדרונא 6 ; ריכנלא 5 ; טרילא für טרינא
für היינלין 20 ; האלמנה זוס 13 ; מרת גנענגא 12,14 ; מרוסטלין
ובתה עלין 25 ;הצרפתי ואשתו יַזִייאָ dann דושא, für אשא 21 ; הינלה
תמר וב״ב ר׳ בונוס ; טעבלן für מענדלין 30 ; פויארלן für פוילא 27
ואמו וב״ב ; 35 ר׳ אלכסנדר für אכסלרד. — S. 7 wie folgt:

ר׳ יצחק ואשתו צנייא ובתה פורא. ר׳ משה ובתו הבחורה ובני ביתו. ר׳ אברהם ואשתו ובני ביתו. ר׳ שלמה ואשתו ובני ביתו. ר׳ יוסף בר שמחה הפרנס ואשתו מיימלין ובני ביתו. מרת זוצלא ובניה. הבחור ר׳ יצחק. ר׳ משה ואשתו מרת יענטלין ובני ביתו. האלמנה גוטלן ובנה הנער ואחותה מינא וחתנה ר׳ משה ואשתו גוטלן ובני ביתו. הזקנה מ׳ ליווא ובתה גוטלן ובני ביתה. ר׳ משה בר אברהם הכהן הפרנס ואשתו מרת חנה ובני ביתה. האלמנה מייא ובנה הנער שלמה. ר׳ שלמה הכהן ואשתו חנה. ר׳ יצחק ואשת עלן ובני ביתו. הזקן ר׳ יעקב ואשתו בילן ובני ביתו. ר׳ שמואל בר מאיר ובנו הבחור. ר׳ שאלתיאל ובנו ובתו מ׳ בונא וחתנו ר׳ טיהראל ובני ביתו. האלמנה גוטלן ובנה ר׳ וידא. ר׳ שמואל ואשתו גוטלן וחתנו ר׳ משה ואשתו ובני ביתם. מרת יכניט ובניה. ר׳ בנדיט ואשתו גוטלן ובני ביתו. ר׳ אברהם ובנו הבחור ר׳ אשר ואשתו בילא ובני ביתו. ר׳ שמחה ואשתו ואנא ובני ביתו. ר׳ משה ואשתו. הזקן ר׳ דודמן ואשתו הזקנה בונא ובתה ובני ביתה. מרת אוגייא ובני ביתה. ר׳ יוסף ואשתו מרת סֻוֻניוז. הזקן ר׳ יוסף ואשתו ובני ביתו וחתנו ר׳ משה ואשתו ובני ביתה האלמנה הזקנה פעסלן ובתה הבתולה. ר׳ משה ואשתו מריס ובני ביתו. האלמנה הזקנה יוטא ובנה ר׳ יצחק ובני ביתו. האלמנה הזקנה הנגוט ובתה גלוקא ובני ביתה. ר׳ שמואל יודא בן החר׳ יעקב ואשתו מרת גוטא ובתה טוהרנילא ואחותו מינא המיילדת ובנה הבח׳ ר׳ יעקב ואשתו פערלין ובני ביתו. הבח׳ ר׳ יודא. הבח׳ ר׳ משה. הזקן ר׳ יודא. הזקנה בונה ובתה מינא. הזקן ר׳ מאיר בן החר׳ יצחק. ר׳ ברוך בר שמחה ואשתו יהודית וחתנו ר׳ נתן ובני ביתם. החר׳ יוסף ואשתו מ׳ אוגלא ובנו ר׳ יעקב ובנו הנער. מרת גיטלין ובניה הנערים מנחם. מאיר. ר׳ זוסמן ואשתו אסתר. ר״ש ברבי עקיבא ובתו הבתולה מיימלון. ר״ש. רבי מאיר ואשתו גוטלין ובני ביתו. ר׳ אליעזר ואשתו פויארלן וחתנו החר׳ היילא ואשתו. ר׳ יצחק בר׳ משה ואשתו אסתר ואמו. הזקן ר׳ נתן ובנו הבח׳ ר׳ חיים ואשתו מרת בילא ובתו הבחורה גוטלא ובני ביתו. ר׳ פערלינא. ר׳ אברהם ובתו הבתולה. ר׳

אליקים הזקנה אמו מרת אנה ואשתו מרת חנה ובניו הנערים יצחק. מנחם ובתו הבתולה מינא. הבח׳ ר׳ שמואל ברבי אברהם. ר׳ יוסף ואשתו בילא ובנו עברלין. ר׳ אליעזר הפרנס ואשתו מרת שוכלא ובניו הנערים אברהם. יוסף ובתו הבתולה ברוינכן. האלמנה שפרינץ וחתנה ר׳ מאיר הפרנס ואשתו מ׳ רעכלטרויט ובנותיה גוטא שרה ובניה הנערים מאיר משה ובנותיה מיימלין. בילכה. ר׳ אליעזר הלוי ואשתו ובני ביתו וחתנו ר׳ יוסף. הח״ר אליעזר ואשתו מרת מעטין ובנו הנער קויפלן ובתו. ר׳ שמואל. ר׳ משה. ר׳ יצחק הלוי ואשתו ובני ביתו ואחותו מ׳ שרה ובנותיה. מרת נַהֲריכו בת הק״ר אברהם ובתה רעכלן ושני בניה. ר׳ יחיאל ואשתו בונא ושני בניו. ר׳ מנחם הנער. יוסף בר אברהם. ר׳ מולין ואשתו. ר׳ מנחם ובני ביתו. ר׳ אברהם ואשתו שרה ובני ביתו. ר׳ יוסף ואשתו ובני ביתו. ר׳ יצחק ואשתו גוטלין ובני ביתו. ר׳ דוד ואשתו צימלן ובני ביתו. הזקנה שרה ונינה. ר׳ ישראל ואשתו. ר׳ יצחק. ר׳ מאיר בן הקר׳ יחיאל ואשתו סיליא ובנו הנער. ר׳ יחיאל ואשתו ובנו הנער. ר׳ שמואל ואשתו מרת בילא ואמו. שנהרגו ונשרפו...

Hier endigt die Handschrift.

Martyrer-Liste aus Ms. Oxford Opp. add. quo 185 (Catalogue N⁰. 2555),

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

יזכור אלהים נשמת רבינו שמעון ואשתו מרת חנה בילא... עבור שקנו בית הקברות במגנצא וכו׳.

יא״כ מהר׳ שלמה ואשתו מר׳ בילא··· בעבור שבטלו המכס מקובלינצא וכו׳

יא״כ רבינו חננאל··· בעבור שהאיר עיני הגולה בתורותיו וכו׳

יא״כ רבינו גרשון מאור הגולה··· בעבור שהאיר עיני הגולה בתורתו ובתקנותיו וכו׳

יא״כ רבינו שלמה בר׳ יצחק··· בעבור שהאיר עיני הגולה בפירושיו וכו׳

יא״כ רבינו אליעזר מטוך··· בעבור שהאיר עיני הגולה בתורתו ובתוספתו וכו׳

יא״כ רבינו שמעון הגדול··· בעבור שהאיר עיני הגולה בפיוטיו וכו׳

יא״כ רבינו מאיר ורבינו פרץ ורבינו ברוך ורבינו שמשון ורבינו אשר··· בעבור שהאירו עיני הגולה בתורתם ובתקונתם וכו׳

יא״כ מהר׳ יוחנן בן מהר״ר מתתיה — מהר׳ יעקב במהרר׳ משה הלוי —
מהר׳ ישראל בר׳ פתחיה — מהר׳ אשר בר׳ ישי — מהר׳ אשר בר
אליעזר — מהר׳ אפרים בר׳ שמחה — מהר׳ יוסף כמהר׳ שלמה קולון ז״ל —
מהר׳ אברהם יוסף כמהר׳ נתנאל — מהר׳ יודא בר׳ אליעזר הלוי — מהר׳ יצחק
בעבור für alle diese mit Zusatz שמואל זאנוויל בר החכ׳ מנחם ז״ל
שהרבין תורה בישראל

יא״כ ר׳ יצחק בר׳ קלונימוס הלוי ואשתו מרת רעכלן ז״ל··· בעבור שהניחו
עשרה דוקאטי בצדקה ונר תמיד שנה תמימה בבית הכנסת וכו׳

יא״כ הרוגי ושרופי קהילות טרינט ויושביה··· בעבור שמסרו נפשם על
קדוש השם וכו׳

יא״כ הו״ק אולם בון קרעמז ויושביה — אויספורג בינגא פרעשפורג ויש׳—
נורינבורג קולן אובין ויש׳ — בונבערג קובלנץ קרונבורג ויש׳ —
איסלינגן נוימגן קרעמזיר ויש׳ — נוירלינגן ורנקבורט ברונא ויש׳ — אובר-
לינגן שווינבורט עלאין (sic) ויש׳ — קוסטניץ ווירצבורג נייס ויש׳ — בזיל
לנצהוט ברעסיל ויש׳ — שויפהוין מונכין הול ויש׳ — קולמר בורגהוין
מיידבורג ויש׳ — שליינשטט (שליצשטט?) זאלץ בורג ברונשוויג ויש׳ — פאסוי
ורלקבורט לאנדא ויש׳ — ענדיגן יודן בורג פוזנא ויש׳ — פפורצהם וילך
פראגא ויש׳ — היילפרון מרפורק ערפורט ויש׳ — שפיירא גרעצא איגר ויש׳ —
ווירמש נויסטט מוילהויזן ויש׳ — מענץ ווינא נורס (נורט?) הויזן ויש׳ —
טול מונסטר טריר ויש׳ — מידלונג רוטנבורג לונין ויש׳ — בריסל דירט-
מונד ויש׳

יא״כ הו״ק מירזבור[ג] רעגנספורג ויש׳ — מדינת ורנקרייך בורגוניא
הולנדא ברובנט אינגל[נ]דא קלוניא קשטיליא פורטיגאל פרובינצה
שאבויה פימונט לומברדיאה שווייצא שוואבן פייארן איטשא? בודס זיא
אילזעסא לוטרינגן ווידרא היסן ריינא דורינגן זאקסן מייסן מאריק טינא
מאריק פיהם פולנדא שליזא מערהרין אונגרין אוסטרייך שטויארמרק
קערנטין קריינא

Boekaankondiging.

Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library and in the College Libraries of Oxford including Mss. in other languages, which are written with Hebrew characters or relating to the Hebrew language or Literature; and a few Samaritan Mss. compiled by AD. NEUBAUER. *With forty facsimiles.* Oxford, Clarendon Press. 1886, groot-4⁰. XXXII bladz. en 1168 kolommen.

Aan het verlangen van de vrienden der Joodsche literatuur, sedert meer dan 25 jaren na de uitgave van den catalogus der in de Bodlesaansche bibliotheek te Oxford bewaarde drukwerken gekoesterd en geuit, om namelijk een voldoend overzicht te verkrijgen van de schatten in handschrift der genoemde bibliotheek, is dan eindelijk bevrediging gegeven. De zoo lang verbeide catalogus ligt eindelijk voltooid voor ons en het oog verlustigt zich reeds bij een oppervlakkige beschouwing van dit lijvige en toch gemakkelijk te hanteeren boek. De catalogist, onze geachte vriend en medewerker dr. A. Neubauer, de bestuurderen der bibliotheek en de *Clarendon Press* hebben alle eer van dit werk en verdienen den dank en de hulde van de beoefenaars der Joodsche literatuur; de eerste, voor de uitmuntende, voorbeeldige wijze, waarop hij zijn zeer moeielijke taak heeft volbracht, de tweeden voor de enorme uitgaven aan dit werk ten koste gelegd, en de laatste voor de prachtige uitvoering van dit werk en van de daarbij behoorende 40 facsimilés, waardoor het tevens een typografisch prachtwerk geworden is. De in den catalogus gevolgde wijze van beschrijving der handschriften zouden wij ten voorbeeld van andere catalogisten willen stellen. De bewerker bepaalt zich uitsluitend en objectief tot het voor hem liggende handschrift, met vermijding van alle overbodige, niet ter zake dienende uitvoerigheid, zijsprongen, uitweidingen, citaten en onderzoekingen; hij treedt niet, gelijk sommige andere catalogisten van drukwerken en handschriften, of *would-be* geleerde studiën, in minutieuse, wijdloopige, verwarrende verklaringen. Dr. Neubauer geeft den titel, deelt beknoptelijk

het onderwerp van den inhoud mede, met begin en einde, van elk geschrift, voor zoo veel noodig, vermeldt de namen der schrijvers, zoo die in het handschrift genoemd worden of van elders bekend zijn, het tijdstip, waarop het handschrift geschreven of geëindigd werd, of den vermoedelijken tijd, indien deze niet in het handschrift zelven wordt opgegeven, de namen van de genoemde afschrijvers, vroegere en latere eigenaars, getuigen, en alles wat in verband met de beschrijving bijzondere kennisneming verdient, voorts alles wat betrekking heeft tot het materiaal, formaat, aantal bladen, schriftkarakter, de verzameling, waartoe de codex behoort, catalogi (met geringe uitzonderingen), waarin het vroeger was opgenomen enz. Dit alles zoo beknopt mogelijk en toch duidelijk.

In de voorrede deelt dr. Neubauer den oorsprong en de uitbreiding dezer thans uit 2602 nommers bestaande verzameling. Vele van die nommers wijzen codices aan, die verscheidene geschriften bevatten, veelal van onderling verschillende stof en inhoud. De geschiedenis dezer verzameling loopt over meer dan twee eeuwen. Zij is saamgevloeid uit de geschonken of gekochte verzamelingen 1°. van den aartsbisschop Laud (1635—40); 2°. van John Selden (1654); 3°. Thomas Marshall of Mareschall (1685); 4°. Robert Huntington (1678—93); 5°. Edward Pococke (1693); 6°. uit andere hiervoor niet genoemde verzamelingen of uit handschriften, tot 1852 aangekocht; 7°. uit 110 Hebr. handschriften, in 1817 door de universiteit van de Canonici collection overgenomen; 8°. uit de 780 hss. bevattende, in 1829 gekochte verzameling van den rabbijn David Oppenheimer; 9°. uit de nagelatene Hebr. hss. van wijlen den heer Heimann Joseph Michael te Hamburg, in 1848 ten getale van 860 aangekocht (een daarvan, bevattende het dagboek van David Reubeni en eenige andere geschriften heeft de Bodl. bibliotheek niet ontvangen); 10°. uit een verzameling van 69 hss., die voor een deel in 't bezit waren van A. Bisliches en in 1850 werden aangekocht; 11°. uit 63 hss., nagelaten door Is. Reggio en in 1853 aangekocht; 12°. uit hss. sedert 1853 van

tijd tot tijd aangekocht [1]), en 13°. de handschriften van Kennicott, die in 1879 uit de Radcliffe-bibliotheek naar de Bodleiaansche werden overgebracht.

Onder deze 2602 codices bevinden zich 28, die tot andere in Oxford bestaande collegiën behooren, voorts 24, in niet-Hebreeuwsche talen geschreven, maar betrekking hebbende op Joodsche literatuur en 11 Samaritaansche hss.

Onder het opschrift: „Concordances of the old and new numbers witt reference of the Catalogue" geeft dr. Neubauer in 8 registers een vergelijking van de oude nommers in vroegere catalogi en van de bibliotheeknommers met die in den tegenwoordigen catalogus, zoodat degene, die in dezen Catalogus een codex uit een vroegeren catalogus wil zoeken, dit terstond kan vinden. Zoo bevat register I de vergelijking van de oude verzameling, door Uri gecatalogiseerd; II, die van de verzameling Oppenheim naar den catalogus van Metz (Hamburg 1826); III, die van de verzameling Michael (catal. Hamburg 1848); IV, VI en VIII, die van de kleinere verzamelingen; V die van de nommers in den Bodleiaanschen catalogus van 1697.

De handschriften zijn in den catalogus systematisch en dan weder chronologisch als volgt gerangschikt: I. Handschriften van den Bijbel (174 NN.); II. Vertaling van den Bijbel (Chaldeeuwsche, Arabische, Perzische, Romaansche, Duitsche) (25 NN.); III. Midrasj en verklaringen daarvan (32 NN.); IV. Commentariën en supercommentariën (206 NN.); V. Talmoed, *Halacha*: A. Tekst en verklaringen (65 NN.); B. Tosafot en novellen (119 NN.), C. Compendiën en casuistische decisiën (277 NN.); D. Responsen (38 NN.), E. Methodologie (8 NN.), F. Verzameling van geboden en verboden (44 NN.), G. Minhagiem en ri-

[1]) Hoewel dit niet in den Catalogus wordt opgemerkt, vonden wij toch sub N°. 21 een oud bekende, namelijk N°. 2100 uit de auctie Da Costa (1860), destijds voor *f* 300 (zonder de opgelden) verkocht.

tualia (19 NN.); VI. Talmoed, *Haggada*: A. Haggadische verzamelingen (28 NN.), B. Haggadische aanteekeningen (40 N N.), C. Homiliën (46 NN.); VII. Liturgiën en verklaringen daarop: A. Machazor, naar Fransch- Duitsch- Poolschen ritus (37 NN. en naar den ritus van Asti, Fossano en Moncalvo (אפ״ם) 1 N.), B. Machazor, Italiaansche ritus (16 NN.), C. Machazor, naar den ritus van Avignon (5 NN.), D. Machazor, naar den ritus van Corpentras (3 NN.), E. Machazor, naar den Griekschen ritus (5 N N.), F. Machazor, naar den Spaanseh-Oosterschen ritus (11 NN.), G. Siddoer, volgens de Geoniem (2 N N.), H. Siddoer, naar den Fransch-Duitsch-Poolschen ritus (34 NN.), I. Verschillende riten (19 NN.), J. Jotserot, naar Fransch-Duitsch-Poolschen ritus (7 NN.), K. Seliechot, naar Fransch-Duitsch-Poolschen ritus (8 NN.), L. Seliechot, verschillende riten (7 NN.), M. Kinnot (3 NN.), N. Haggada (3 NN.), O. Hymnen en gelegenheidsgebeden (50 NN.), P. Commentaren (10 NN.), Q. Vertalingen (9 NN.), R. Gebeden met kabbalistische commentaren (24 NN.); VIII. Theologie, filozofie en ethica. Theologie (104 NN.), filozofie (94 NN.), ethica (43 NN.); IX. Masora, taalkunde en lexicografie (113 NN.); X. Kabbala (455 NN.); XI. Poëzie en berijmd proza (48 NN.); XII. Mathematiek, astronomie, astrologie, magica en cosmografie (89 NN.); XIII. Geneeskunde (69 NN.); XV. Varia: Polemische literatuur (67 NN.), historische literatuur (32 NN.), Brieven en verschillende documenten (24 NN.), Registers en catalogi (14 NN.), Verzamelingen enz. (33 NN.); XV. Samaritaansche handschriften (11 NN.). — Daar echter, gelijk wij reeds hierboven hebben opgemerkt, de hier beschrevene verzameling vele codices bevat, waarin geschriften van verschillenden aard voorkomen, zal men, ter verkrijging van een volledig overzicht van al de tot een dezer rubrieken behoorende geschriften, wèl doen, het register der „Titles, Anonymous Treatises, and *Classification of Subjects*" te raadplegen, waar onder zeker hoofd (b. v. אגרות, איטיקאש, אלפא ביתא, דקדוק, דרשות etc. etc.) verwezen wordt naar alle op dat hoofd betrekking hebbende schrijvers en werken.

De bruikbaarheid van dezen catalogus wordt zeer verhoogd door de daaraan toegevoegde alfabetische registers van I de namen der schrijvers [1]), II der vertalers, III der familienamen, IV de titels van de geschriften en van de classificatie der onderwerpen, V van de namen der afschrijvers, VI der bezitters [2]), VII der getuigen, VIII der

---

1) In dit register vinden wij den naam Isaac Kohen met een vraagteeken als auteur van de verzamelingen van gedichten אבני חפץ en אבני סגולה, vermeld sub NN. 1996 en 1997, wiens naam daar, gelijk in meer andere zijner geschriften, worden aangeduid door שיח יצחק ושפתי כהן. Deze heette *Isaac de Elia Chiskia Cohen Belinfante*, en was ook een uitmuntend bibliograaf, zooals blijkt uit een bibliografisch werk in handschrift, in 't bezit van onzen vriend den heer D. R. Montezinos alhier. — Waarom dr. Neubauer in het register der titels enz. achter den titel אבני חפץ den naam Isaac Kohen *met* en achter אבני סגולה *zonder* vraagteeken plaatst, weten wij niet.

2) Terloops zij hier medegedeeld, dat wij hier vermeld vinden als vroegere bezitters van het sub N⁰. 1253 beschreven exemplaar van מורה נבוכים: „Gebrüder Levi & Jacob Gompertz, Banquier zu Cleve, 1628". De eerste dezer broeders was vermoedelijk de overgrootvader van „Benedictus Levi Gompers" (בענדיט נייאמעגין), „Burger en Banquier tot Nymegen", zooals hij in een staatsstuk van 1745 genoemd wordt, en van diens broeder Josua Feiwelman ben Loeb קליף of קליווא, die in Amsterdam in 1738 is overleden en te Muiderberg werd begraven. In het door S. I. Mulder in diens uitgave van ס׳ החיים medegedeelde grafschrift N⁰. 14, wordt deze als mede-oprichter van de Nieuwe synagoge en het kerkelijk bad genoemd. Beide broeders Benedictus en Josua Feiwelman waren maecenassen van de Joodsche wetenschap, gelijk o. a. blijkt uit de voorreden van de חדושי הריטב״א, uitg. Amsterdam 1729, en van de תשב״ץ, mede aldaar in 1741 verschenen. De eerste, Benedictus, blijkt een zeer aanzienlijk en bij 's lands regeering, en ook in het buitenland zeer invloedrijk man te zijn geweest. Wij

censoren, welke de geschriften, waarbij hun namen voorkomen, onderzocht hebben of er niets in voorkwam, wat hun anti-christelijk toescheen of hen daarvan gezuiverd hebben. Van deze censoren komen er niet minder dan 34 voor. Wat wij in dit register niet begrijpen zijn de vaak zeer ver van elkander af liggende jaartallen, waarin sommige dezer censoren hun bedrijf geoefend hebben. Zoo vindt men bij Gio. Domenico Vistorini de jaren 1520 en 1609, bij Fra Luigi de Bologna de jaren 1501 en 1599 vermeld. Of hebben we hier aan onverbeterd geblevene schrijf- of drukfouten te denken? — Het laatste register (IX) geeft de alfabetische lijst der in de hss. voorkomende geografische namen, die echter niet hier, maar met andere in een door dr. Neubauer in bewerking zijnde werk over de in Joodsche werken voorkomende geografische namen verklaard zullen worden.

Van een bijzonder hoog belang is deze catalogus door de merkwaardige historische aanteekeningen, welke vele handschriften bevatten en door dr. Neubauer zijn medegedeeld. — Voor de paleo-

---

vonden althans van hem onder veel meer vermeld, dat vooral door zijn tusschenkomst en medewerking in de jaren 1718 en 1719 de bisschop van Keulen tot bisschop van Munster en Paderborn werd verkozen, en dat hem in 1748 als leverancier van het Nederlandsche leger door de Staten-Generaal vrijdom van belasting werd verleend voor de levering van 100000 en 200000 rations fourage. Ook schijnt hij en een zijner te Amsterdam gevestigde neven, zoon van Josua Feiwelman, in 1744 en 1745 krachtige pogingen te hebben aangewend bij de Staten-Generaal, om bij keizerin Maria Theresia voor de door haar bevolene verbanning van de Joden uit Boheme in de bres te springen, aan welk verzoek de Staten-Generaal ook gevolg gegeven hebben. Van dit zeer in aanzien geweest zijnde geslacht zijn nog in Amsterdam en elders onder den naam van *Gomperts* of *Gompertz* afstammelingen in leven. — Eerlang hopen wij in dit tijdschrift uitvoerig op de Gompertzen terug te komen.

grafie verdienen in 't bijzonder de aandacht van beoefenaren dezer wetenschap de 40 prachtig uitgevoerde fac-simileplaten in folio, die met een beknopte, maar belangrijke voorrede aan den catalogus zijn toegevoegd. Men leert er de verschillende schrifttypen in verschillende tijden en landen uit kennen; de vergelijking er van kan strekken tot bepaling van tijd en land, waarin eenig Hebreeuwsch handschrift zonder opgave van tijd of afschrijver geschreven is. Op deze platen zijn de Hebreeuwsche karakters van Spaansche, Fransche, Italiaansche, Duitsche, Grieksche en Arabische schrijvers of copiïsten nauwkeurig afgebeeld. Elke plaat bevat twee bladen, het eene, het fac-simile, het andere in ons tegenwoordig quadraatschrift de teruggave daarvan. Men vindt er o. a. de handteekeningen van Maimonides, van den eersten uitgever der Masora, den later gedoopten Jacob b. Chajjim Ben Adonia enz.

Nogmaals onze oprechte hulde en dank aan allen, die de uitgave van dezen prachtigen en in vele opzichten hoogst belangrijken catalogus hebben mogelijk gemaakt.

שלחן ערוך יורה דעה הלכות כבוד אב ואם זה השלחן לפני יי אשר
ערך את ערכו ראש כל עדת בני ישראל, רבן של כל בני הגולה
רבינו יוסף קארו ז"ל. ואתו היה אחי־סמך למטה דן גאון הגאונים, רבינו
משה איסרלש, הרמ"א ז"ל בעל ההגה. ועתה מחדש יתן אל הנשיאים
שני המטות...... מטה נפתלי. והנחתי לפני העדות אשר אִוָּעֵד לך שמה, כי
העדות והחקים מחוקקי ישראל רבותינו ז"ל כאמנו, מונחות על המוסדות
אשר „וינח משה לפני יי באהל העדות". מטה הלוי. יוצא פרח־התלמוד ויצץ
ציץ־הפוסקים ויגמל שקדים בהלכה ברורה, לפני השוקדים על דלתותיה יום
יום בפלגות ישראל, ויראו ויקרא איש מטהו מידי נפתלי הלוי בן לא"א מור"י
הרב הדין מוהר"ר פנחס זאב הלוי נ"י. ווין... תרמ"ד לפ"ק (22) en 180
bladzijden klein folio.

Doel en strekking van dit ons eerst ten vorigen jare ter aankondiging toegezonden werk worden den lezer in des schrijvers

Hebreeuwsche voorrede uitvoerig medegedeeld. Beknopter heeft hij hetzelfde gedaan in de Duitsche inleiding, welke met een Engelsche vertaling, onder den titel: „Introduction to the Work שני המטות which consists of two commentaries on Hilchut Kibbud Av Woem [*Sjoelchan aroech Jore Dea,* §§ 240 en 241].... written in German by Rev. Naphtali Levy, translated into English by *****" afzonderlijk als brochure in 8°. is verschenen. Wat de schrijver met zijn commentaren beoogt, gelooven wij het best met des schrijvers eigen woorden in zijn Duitsche inleiding te kunnen kenbaar maken: „Das Ziel — schrijft hij — welches ich mit diesen zwei hebräischen [in den bovenstaanden Titel genoemde] Commentaren anstrebe, ist nicht allein ein rabbinisch casuistisches Aufklären dieser Gesetzparagraphen, ein tieferes, scharfsinniges Forschen halachischer Natur, sondern zugleich die Darlegung der Quellen der Halacha und die logische Entwickelung derselben und dadurch diesen schönsten Theil der jüdischen casuistischen Ethik unseren edlen jüdischen Häusern in seinem herrlichen Glanze zu zeigen, das Pflichtgefühl der Kinder zu Eltern und Erziehern zu wecken und zu beleben... Jetzt ist es notwendig den geistigen Zusammenhang zwischen Schulchan-Aruch und seinen Details einerseits, mit seinen Quellen und Wurzeln anderseits bis zu den Tiefen der heiligen Schrift zu zeigen; zu erweisen, wie die Gesetze in der biblischen Literatur factisch begründet sind. Dies war ein wesentliches Moment, das ich in meiner Arbeit im Auge behielt.

Die neue Zeit hat aber nicht nur die Begründung des Alten notwendig gemacht, sondern eine Reihe neuer Fragen angeregt, welche ihre Lösung auch gegenüber dem halachischen Geiste der Tradition forderten.

Dies bringt mich, solche Fragen mit in meine Abhandelung hineinzuziehen und vom talmudischen Gesichtspunkte aus zu beleuchten, z. B. die Emancipation der Frauen, die Erziehung, die moralische Förderung.

Die klare, nüchterne Anschauung unserer חכמינו ז"ל habe ich

darzulegen mich bemüht, um zu zeigen, wie sie wohl mit den Anschauungen der modernen Zeit harmoniren können.

Insbesondere wandte ich meine Aufmerksamkeit der reinen Humanität der Talmud-Weisen zu und zeigte deren stricte Ausführung in den פוסקים und jeder Kenner rabbinischer Schriften wird mir zugestehen müssen, dass ich die rabbinischen Aussprüche und Satzungen ihrem originellen Geiste nach, ohne tendenziöse Modification ihres Sinnes klar wiedergegeben habe.

Auf diese Weise glaube ich nicht nur manche schwierigen halachischen und rabbinischen Sätze aufgehellt zu haben. Vielmehr glaube ich durch den Nachweis, als sämmtliche Halachot über כבוד אב ואם in der Bibel begründet sind, *die Echtheit der mündlichen Lehre* und durch die Herstellung der sprachlich und logisch richtigen Formulirung der rabbinischen Satzungen in einer sich für den Nichtjüden einleuchtenden Weise, die *Vernünftigkeit der rabbinischen Lehren* erhärtet zu haben. So hoffe ich, die Autorität des Sulchan-Aruch von neuem in ihrer Sanctionirung befestigt und Verehrer demselben geschaffen zu haben, auf dass das traditionelle Judenthum tiefe Wurzel in den Herzen der Jugend schlage und ihre moralische und ethische Uebung dem Judentume zur Ehre gereiche".

Uit het hier medegedeelde zal men kunnen verklaren den grooten omvang van dit werk, waaraan maar *twee* paragrafen van den rituaal-codex ten grondslag liggen; werd de geheele codex dus behandeld, dan zou er een werk voor den dag komen van zooveel deelen, dat zij een heele bibliotheek vormen.

Onder den titel קדש נפתלי wordt van blz. 154—180 een heele reeks van brieven medegedeeld, tusschen den schrijver en vele geleerden over de door den schrijver behandelde onderwerpen in dit boek gewisseld.

Het werk, typografisch keurig uitgevoerd, is in twee papiersoorten verschenen, de eene, groot papier, à 10½ shilling, de andere, gewoon papier en natuurlijk kleiner formaat, à 6½ shilling, beide formaten goed gebonden.

Tables du calendrier juif depuis l'ère chrétienne jusqu'au XXXe siècle avec la concordance des dates juives et des dates chrétiennes et une methode nouvelle pour calculer ces tables par ISIDORE LOEB. *Paris à la libraire A. Durlacher* 1886. 24 bladzijden, 21 blz. met 19 tabellen en 1 blz. met 2 inhoudsopgaven, de laatste naar alfabetische volgorde. gr. 4°.

De titel van dit door de *Société des Études juives* uitgegeven, op zwaar velijn papier splendied gedrukte werk geeft reeds den inhoud daarvan te kennen. De in zoo vele opzichten, vooral op Joodsch-wetenschappelijk gebied ijverig werkzame en verdienstelijke heer Isidore Loeb, ook als secretaris der *Alliance Israél. Universelle* hoogst gunstig bekend, geeft hier een ingenieuse en beknopte methode en tafels ter berekening van den Joodschen kalender. De tabellen zijn zoodanig ingericht, dat men met gebruikmaking van de voorafgaande inleiding, de beschrijving en toepassing der tabellen, in drie talen, Fransch, Duitsch en Hebreeuwsch, geschreven, op een eenvoudige wijze alles wat tot de kalenderberekening voor het gegeven aantal jaren behoort en voor de oplossing van kalendarische vragen, sommige naar verschillende methoden, gemakkelijk kan vinden.

Sermons et allocutions par ZADOC KAHN, *Grand-Rabbin de Paris.* Deuxième série. *Paris, A. Durlacher.* 1886. (IV), 378 en (IV) blzz. 12°.

Deze bundel levert weder de bewijzen van de bekende kanselwelsprekendheid des Parijschen rabbijns, en de daarin bevatte leerredenen zullen met genoegen en stichting gelezen worden. Hij bevat 15 op zekere dagen en bij verschillende gelegenheden gehouden preeken en 4 inwijdingsreden. De eersten hebben tot thema: le sentiment religieux; la loi du sacrifice; la prière; nous sommes les enfants de Dieu; la voix de Dieu; le prix de la vie; la pureté des moeurs; la prédication israélite; la famille

juive; le Dieu du Judaïsme; l'Alliance israélite; la jeunesse israélite et le Judaïsme; les montagnes d'Israel; la Providence divine; le Schema. De vier inwijdingsredevoeringen werden uitgesproken bij de inwijdingen van de synagoge in de rue des Tournelles, van die in de rue de Buffault, van het bidlokaal in het Israëlietisch seminarium en van het nieuwe bidlokaal der Société de l'Étude talmudique. In al deze redevoeringen handhaaft de heer Kahn zijn roem als talentvol welsprekend kanselredenaar.

LÉONCE REYNAUD, *ancien trésorier payeur général, la France n'est pas juive. Troisième édition. Paris, Morot Frères et Chuit,* 1886.

Dit boek van een aanzienlijk oprecht Katholiek is gericht tegen het eerste deel van Drumonts pamflet *la France juive* en bevat een warm pleidooi voor de Fransche Joden en een krachtige weerlegging van de valsche en lasterlijke beweringen van Drumont. Aan het slot van het derde boek, het laatste van dit werk, schrijft de heer Reynaud: „Quant à votre aversion pour les Juifs, qui a seule inspiré *la France juive,* où vous avez accumulé tous les griefs anciens et modernes qu'il vous a été possible de vous procurer, elle vous a fait dépasser le but par son exagération même. Les confiscations de biens et les proscriptions de certaines catégories de citoyens ne sont plus de notre siècle, et tous les Français sont égaux devant la loi, qui est notre suprême sauvegarde.

En terminant cette analyse de votre premier volume, je tiens à répéter que nous ne subissons nullement l'influence juive, qui pour moi serait bienfaisante, parce qu'elle développerait nos instincts de travail et d'économie."

Het boek is der lezing overwaardig.

Die jüdischen Kolonien in Russland. Kulturhistorische Studie und Beitrag zur Geschichte der Juden in Russland. Nach den Berichten des russisch-israelitischen Journal's „ Woschod" und nach eigenen in den russisch-jüdischen Kolonien selbst gemachten Beobachtungen, bearbeitet von JULIUS ELK. Frankfort a.M., J. Kauffmann. 1886. (VIII) en 220 bladzz. 8°.

„Het in St. Petersburg verschijnende Russisch-Israëlietische tijdschrift *Woschod* — zegt de schrijver in de voorrede — gaf in 1882 een lange reeks van gedetailleerde, aan officiëele stukken ontleende berichten, welke even waarachtige als interessante resultaten over het ontstaan en de ontwikkeling van het Russisch-Joodsche koloniale wezen aanbieden. Deze zeer omvangrijke berichten van den *Woschod* leverden mij het hoofdmateriaal voor de volgende, in de hoofdstukken I—VI op beknopte wijze, als overzicht bewerkte geschiedenis der Russisch-Joodsche koloniën. Daar echter genoemde berichten veelvuldig onderwerpen en feiten aanraken, welke volstrekt onverstaanbaar zouden zijn voor den lezer, die met Russische omstandigheden en toestanden min of meer onbekend is, heb ik overal daar, waar mij zulks onvoorwaardelijk noodzakelijk toescheen, de noodige verklaringen en ophelderingen onmiddellijk saamgevlochten met den tekst, aan de berichten van den *Woschod* ontleend.

Evenzoo achtte ik mij in het belang van den Duitschen lezer verplicht, als inleiding aan de speciale geschiedenis der Russisch-Joodscho koloniën te doen voorafgaan een kort algemeen overzicht der gewichtigste gebeurtenissen, welke de geschiedenis der Russische Joden, beginnende van de oudste tijden tot aan het tijdstip van de oprichting van Joodsche koloniën oplevert, en aan het slot eenige opmerkingen te laten volgen over de Duitsche en Joodsche koloniën in Rusland, welke ik ter plaatse zelve uit eigene aanschouwing heb leeren kennen".

Ten einde den rijken inhoud van dit boek eenigszins te doen kennen, nemen wij de *Inhalts-Verzeichniss* hier over.

Einleitung: Ursachen der neuesten Excesse gegen die Juden in Russland. — Geschichte der Juden in Russland. — Das jüdische Chosarenreich. — Geschichte der Juden in Polen. — Beginn der Judenfrage in Russland. — Iwan III. — Iwan IV. — Alexei Michaelowitsch. — Peter der Grosse. — Die Leibeigenschaft. — Katharina I, Peter II, Anna Iwanowna. — Paul I, Alexander I.

Abschnitt I.: Gründung jüdischer Kolonien unter Alexander I. — Verordnung Nicolaus I über Gründung jüdischer Kolonien in Neu-Russland. — Verhalten der Judenschaft gegen dies Projekt. — Kankrin's sibirisches Kolonial-Projekt. Begeisterung der Juden hierfür. — Memoire des Gouverneurs von Minsk. — Memoire Diakow's über Gründung jüdischer Kolonien in Polen. — Ueberfüllung der polnischen Städte mit Juden. — Drebusch über die traurige Lage der polnischen Juden. — Beginn der Auswanderung polnischer Juden nach Sibirien. — Veto des Kaisers gegen das sibirische Kolonial-Projekt.

Abschnitt II.: Bludow. — Benkendorf'sches Memoire. — Erlass gegen Vermehrung der Juden in Sibirien. — Dekret über Gründung jüdischer Kolonien in Cherson. — Die Leibeigenschaft und das Ministerium der Krondomänen, — Erlebnisse der freiwillig nach Siberien ausgewanderten Juden. — Traurige Lage der als Kolonisten designirten Juden. — Wassilew. — Bludow'sches Memoire. — Streitigkeiten zwischen Bludow und Kisselew. — Komarow'sches Memoire. — Tabelle über die Kolonien. — Uebertragung der Oberleitung der Kolonien an Woronzow. — Reise Nicolas I nach Lithauen. — Borakterew's Entsendung in die Kolonien. — Die polnischen Gouverneure. — Oberst Demidow mit Oberleitung der Kolonien beauftragt. — Streitigkeiten zwischen Woronzow und Kisselew.

Abschnitt III.: Gründung jüdischer Kolonien in Lithauen. — Trostlose Zustände in russisch Polen. — Ueberfüllung der polnischen Städte mit Juden. — Korruption der jüdischen Deputirten. — Juden-Rekrutirung. — Dekret über die jüdischen Kolonien in

Lithauen. — Drebusch Memoire über die polnischen Kolonisten und die jüdischen Deputirten. — Verhandlungen der polnischen Gouverneure mit Feodorow. — Entscheid über Subvention der Kolonisten. — Beginn der Auswanderung der Kolonisten aus Polen nach Cherson.

A b s c h n i t t IV.: Kisselew-Bludow'sches Memoire. — Uwarow's Projekt der Reorganisation des jüdischen Schulwesens. — Sprachverhältnisse in Polen. — Abmarsch der subventionirten Kolonisten nach Cherson. — Behandlung der Kolonisten auf dem Marsch. — Tabelle der Kolonisten-Transporte. — Transport der Kolonisten zu Wasser nach Krementschug. Ausbruch von Epidemien unter den Kolonisten. — Dr. Schindler und Gouverneur Hesse. — Beschwerdeschrift der Witebsker Juden. — Ueberfüllung der alten Kolonien mit Kolonisten. — Schreiben Benkendows an Kisselew. — Woronzow's Verhalten.

A b s c h n i t t V.: Ossigow's Memoire. — Zweitheilung der Oberleitung der Kolonien. — Untersuchung der Beschwerden der Kolonisten. — Entrüstung des Gouverneurs von Minsk. — Eintreffen zahlreicher Kolonisten-Familien in Neu-Russland. — Gründung von vier jüdischen Kolonien. — Betrügereien des Obersten Demidow. — Lewschin's Memoire. — Neuer Kolonial-Gesetz-Codex. — Karzew's Memoire. — Tabelle der Kolonien. — Definitive Unterstellung aller jüdischen Kolonien unter das Ministerium der Krondomänen.

A b s c h n i t t VI.: Rechtfertigungs-Bericht des Gouvernements von Neu-Russland. — Gründung vier neuer jüdischer Kolonien. — Memoire des Herrn Hann. — Die deutschen Kolonien in Russland. — Kisselew's Verdienste um die jüdischen Kolonien. — Jetziger Zustand der jüdischen Kolonien.

Bij de lezing van dit voor de geschiedenis en de kultuur der Russische Joden hoogst belangrijke, in vloeienden en boeienden stijl geschreven werk kan men zich een voorstelling maken van hetgeen zij tot den bloei van het Russische rijk konden bijdragen, indien zij met hun Christelijke landgenooten gelijke bescherming en gelijke rechten genoten.

In memoriam Rev. Dr. Isidor Kalisch, of Newark, New Jersey. 1886. Zonder naam van plaats en uitgever. (IV) en 65 blzz. gr. 8°.

Dit geschrift, versierd met een fraai portret in staal en een fac-simile van den op 11 Mei 1886 overledenen hervormingsgezinden rabbijn dr. I. Kalisch, geboren 15 November 1816 te Krotoschin in Posen, bevat een levensbeschrijving van hem door een ongenoemde, waaruit men den overledene o. a. leert kennen als een vruchtbaar schrijver, dichter en vertaler, die in verscheidene gemeenten van Noord-Amerika, in welk land hij 29 Aug. 1849 was aangekomen, als rabbijn heeft gefungeerd. Deze levensbeschrijving wordt gevolgd door een beschrijving zijner lijkstaatsie, de lijkrede, gehouden door dr. G. Gottheil, predikant bij de gemeente *Emanuel* te New-York, een gebed, uitgesproken door den heer Joseph Leucht van de gemeente B'nai Jeshurun, te Newark, en een condoleance-besluit van de vereeniging *die treue Schwestern* te Milwaukee, Wisconsin, welke vereeniging door den overledene was opgericht tijdens hij daar als rabbijn fungeerde.

משנת עולם קטן מסכת נתוח חברה וסדרה עברית ד״ר בנימין שֶׁרְשֶׁוְסְקִי
והגיהה ותקן לשונה הרב החכם השלם יחיאל מיכל פִּינֶס. ירושלם תרמ״ו.—
Ook met den Duitschen titel: *Die descriptive und topographische Anatomie des Menschen von Dr.* BENJAMIN SCHERSCHEWSKY. Jerusalem 1886. Druck von A. M. Luncz. (II), VI en 70 blzz. kl. 8°.

Dit boekje levert opnieuw het bewijs, hoe men de Hebreeuwsche taal kan gebruiken voor de wetenschappelijke behandeling van een abstract onderwerp als het hier behandelde, dat voornamelijk tot

doel heeft, hen, die zich met halachische studiën bezig houden, bekend te maken met de hedendaagsche kennis der anatomie, ten einde hun behulpzaam te zijn in de juiste opvatting en verklaring der met die wetenschap in verband staande halachot. Immers, zoe schrijft de corrector de heer Pines in zijn als voorrede geplaatsten brief aan den schrijver, כמה גופי הלכות תלוים בידיעת מערכת האיברים בגופי בעלי החיים. ועד היום לא שת אחד מהתלמידים אל לבו להתחקות על שרשי הידיעה הזאת על פי יסודי חכמי הנתוח למען יבין דרכו ולא יכשל, כי אם בפלפולים ובהשערות מסתפק ובונה מגדלים על יסודות רעועים, ידעתי מאד כי לא משנאת החכמה והסדר בידיעה פנו התלמידים עורף ללמוד הידיעה הזאת כמו לשאר הידיעות העוזרות להבנת תורתנו הקדושה, כי אם מחסרון ספרים הגונים המדברים עברית כלעברים. Nu is 't wel waar, gaat de heer Pines voort, dat uw boek handelt over de anatomie van den mensch, terwijl de halachot, die door de anatomie verklaard moeten worden, meestal betrekking hebben op de anatomie van het dier, toch geloof ik, dat uw boek van groot nut zal zijn, omdat de talmoedbeoefenaren daardoor zullen opgewekt worden tot een vergelijkende anatomie van dier en mensch ומכיון שיפתח השער לחקירה בדברים האלה שוב לא יסגר, ועלו התלמידים וגברו ועשו בם חיל.

De heer Pines moet aan de eene zijde opmerken, dat des schrijvers opsomming van de beenderen des menschen afwijkt van die in *Oholot*, I, 8, daar deze 248 leden vermeldt, terwijl de heer Scherschewsky slechts van 211 spreekt en in de gedetailleerde beschrijvingen de cijfers van elkander verschillen. Voor sommige dier verschillen meent hij een oplossing gevonden te hebben, en wat de andere betreft, hoopt hij die door meerdere en verdere studie te zullen vinden.

Doch aan den anderen kant bleek hem het groote nut van het werkje des heeren Sch., doordien daarin de woorden onzer wijzen b e v e s t i g d worden, waardoor de halacha beslist wordt volgens Rasji en Maimonides. Zoo b. v. wat betreft het בין הפרשות in Tractaat Cholin fol. 45, of de Misjna van tractaat Nidda: משל משלו חכמים באשה.

Wat de woordvorming der technische termen betreft, acht de heer Pines het טוב לנו לברוא מלים חדשות ע"פ משקל לה"ק ומשורש לה"ק מאשר להחזיק בישנות שאין מבוררות לנו, לעומת זה אין דעתי נוחה ממכליאי מלים כאלה שאינן אלא העתקות מהשפות הלועזות ו.ולוקחי מלות מחז"ל שלא ירדו לסוף כונתם וממעגלי מלות חז"ל בחשבם כי אופן שמוש חז"ל בהן סותר לאופן שמוש הכתובים בהן.

Deze verkeerde methoden toont hij door sprekende voorbeelden aan uit het beroemde werk תולדות הטבע van den hr. Abramowitz.

Aan den voet der bladzijden wordt elke gebezigde Hebr. term teruggegeven door den wetenschappelijken Latijnschen term, b. v. נתוח (anatomia), שֶׁלֶד (skelet), לפנים (ante), לאחור (post), למעלה (supra), למטה (infra, sub), מבחוץ (extra), מבפנים (intra), גוף (corpus), עור (integumentum commune), bestaande in העליון (epidermis), האמצעי (cutis) en התחתון (textus subcutaneus) enz.

De prijs van dit boekje is 1 roebel of 2½ franc, waarvoor het te verkrijgen is bij den heer dr. Benjamin Scherschewsky, Jerusalem, Palästina.

קורות הפילוסופיאה החדשה אשר אזן וחקר והכין פאביוס מיזעס.

Ook met den Latijnschen titel: *Historia philosophiae recentioris* en met den Duitschen *Geschichte der neuern Philosophie, bearbeitet und dargestellt von* Fabius Mieses. Leipzig, Moritz Schäfer. 1887. (II), VIII en 160 blzz. 8⁰.

„Indien men ook den schrijver van dit werk de hem toekomende erkenning voor den noesten vlijt, dien het vereischte, alsmede voor de gemakkelijkheid, waarmede hij de nieuw-Hebreeuwsche taal schrijft, geenszins mag onthouden, mag men evenwel de waarde en de beteekenis dezer en dergelijke schriften in de Hebreeuwsche taal geenszins overschatten. Ja, men mag zelfs de vraag stellen, aan wien wil deze arbeid inderdaad de kennis der nieuwere wijsbegeerte eigen maken. Hij, die de Duitsche taal machtig is, bestudeert met meerder nut Kant, Jacobi, Fichte en Schelling in de oorspronkelijke taal en volgt ook gemakkelijker en spoediger een Duitschen leiddraad. De schrijver zelf heeft het immers

noodig geacht, om naar de door hem gevormde wetenschappelijke technische termen in de Hebreeuwsche taal de uitdrukkingen van het origineel, waarnaar zij gevormd zijn, toe te voegen, omdat een groot deel dezer Hebr. uitdrukkingen zonder deze bijvoeging of in het geheel niet verstaan, of zeer licht misverstaan konden worden. Men mag wel als zeker aannemen, dat hij, die deze wetenschappelijke technische uitdrukkingen verstaat, ook zoodanige mate van algemeen wetenschappelijke vorming bezit, om die filozofische werken in het origineel te kunnen bestudeeren".

Zoo begint de beschouwing in *Jeschurun* van 17 Febr. '87 en wij zijn het met dat oordeel volkomen eens. Het schijnt, zooals ook in *Jeschurun* uit de opdracht aan de vereeniging מרבי ההשכלה בישראל ברוסיה te St. Petersburg vermoed wordt, hoofdzakelijk voor de Russische Joden geschreven te zijn.

Dit eerste deel, zooals uit de voorrede blijkt, handelt over Kant en zijn leerlingen en bestrijders: Jacobi, Reinhold, Fries, Schulze, Salomon Maimon, Fichte, Schelling en anderen. Hoe de schrijver kan spreken van Maimons אהבתו ליהודים ולהיהדות begrijpen wij niet. Hij schijnt diens autobiographie niet gelezen te hebben; inderdaad vinden wij die ook niet onder Maimons geschriften bij hem vermeld. Daarentegen lazen wij met genoegen zijn scherp afkeurend oordeel over Spinoza in een zeer uitvoerige noot. Maimon moge in zijn haat tegen Joden en Jodendom zoo ver niet zijn gegaan als Spinoza, maar van א ה ב ת ו ליהודים ולהיהדות te spreken, is toch wat al te kras.

Het boek is net en op goed papier gedrukt.

Eenige boekaankondigingen moeten wegens ptaatsgebrek tot de volgende aflevering blijven liggen, die reeds ter perse is en, naar wij hopen, eerlang het licht zal zien. Red.

Jacob ben Isaac Roman's Bücherverzeichniss,

Ms. Oxford Pock. 12 (Catal. N°. 2314 und Addenda),

mitgetheilt von A. NEUBAUER.

Die beiden Brüder Hiskiah und Jacob ben Isaac ibn Bakudah (17. Jahrhundert in Constantinopel. Vergl. Steinschneider's Catal. libr. hebr. Bodl. sub vv. und Addenda, auch S. 844 und 910) scheinen sich viel mit hebräischer Bibliographie beschäftigt zu haben. Jacob ist Autor des hebräischen-arabischen Wörterbuches (Ms. Paris 1277), Abschreiber und Besitzer vieler Hdschr. (vergl. die Indices meines Cataloges, Oxford, und Nachträge, die ich zur Zeit zum Pariser Catalog zu geben gedenke). Jacob correspondirte mit Buxtorf und gab ihm Nachträge zu seiner *Bibliotheca rabbinica*, die in der Ausgabe von 1640 gedruckt sind. Das Verzeichnisss, das ich aus der Oxforder Hschr. mittheile, war vielleicht die Basis der Zusätse. Dass Jacob Roman der Autor dieses Verzeichnisses ist, hat schon Geiger und Steinschneider erkannt (Catal. Bodl. col. 1910), welches ich erst in den Addenda geben konnte. So mager auch das Verzeichniss ist, da fast keine Autoren angegeben sind, so mag es doch Dr. Steinschneider nützlich sein für seine Nachträge zu Benjacob's אוצר הספרים, Nachträge, die einen starken Band bilden werden, und wo auch ein alphabetischer Register der Autoren zu Ende gegeben wird. Möge ihm Gott langes Leben und Kraft verleihen, um diese wichtige Arbeit, so wie auch seine in Paris gekrönte Preisschrift über die jüdischen Uebersetzer, zu Ende zu bringen. Das Verzeichniss, obzwar in der Hschr. alphabetisch, ist in den einzelnen Buchstaben nicht ganz alphabetisch gegeben; ich habe die alfabetische Ordnung der Bequemlichkeit wegen hergestellt, und in zweifelhaften Stellen angegeben welcher Titel vorangeht. Aus dem häufigen Worte

noodig geacht, om naar de door hem gevormde wetenschappelijke technische termen in de Hebreeuwsche taal de uitdrukkingen van het origineel, waarnaar zij gevormd zijn, toe te voegen, omdat een groot deel dezer Hebr. uitdrukkingen zonder deze bijvoeging of in het geheel niet verstaan, of zeer licht misverstaan konden worden. Men mag wel als zeker aannemen, dat hij, die deze wetenschappelijke technische uitdrukkingen verstaat, ook zoodanige mate van algemeen wetenschappelijke vorming bezit, om die filozofische werken in het origineel te kunnen bestudeeren".

Zoo begint de beschouwing in *Jeschurun* van 17 Febr. '87 en wij zijn het met dat oordeel volkomen eens. Het schijnt, zooals ook in *Jeschurun* uit de opdracht aan de vereeniging מרבי השכלה בישראל ברוסיה te St. Petersburg vermoed wordt, hoofdzakelijk voor de Russische Joden geschreven te zijn.

Dit e e r s t e deel, zooals uit de voorrede blijkt, handelt over Kant en zijn leerlingen en bestrijders: Jacobi, Reinhold, Fries, Schulze, Salomon Maimon, Fichte, Schelling en anderen. Hoe de schrijver kan spreken van Maimons אהבתו ליהודים ולהיהדות begrijpen wij niet. Hij schijnt diens autobiographie niet gelezen te hebben; inderdaad vinden wij die ook niet onder Maimons geschriften bij hem vermeld. Daarentegen lazen wij met genoegen zijn scherp afkeurend oordeel over Spinoza in een zeer uitvoerige noot. Maimon moge in zijn haat tegen Joden en Jodendom zoo ver niet zijn gegaan als Spinoza, maar van א ה ב ת ו ליהודים ולהיהדות te spreken, is toch wat al te kras.

Het boek is net en op goed papier gedrukt.

Eenige boekaankondigingen moeten wegens plaatsgebrek tot de volgende aflevering blijven liggen, die reeds ter perse is en, naar wij hopen, eerlang het licht zal zien. RED.